

VIGILIA

2017 / 11

LUKÁCS LÁSZLÓ: A katolikus Luther-kép változása napjainkban
PUSKÁS ATTILA: Hans Urs von Balthasar történelemteológiája
PROHÁSZKA LÁSZLÓ: Zala György egyházművészeti alkotásai

Falcsik Mari, Filip Tamás, Lackfi János,
Molnár Krisztina Rita és Vörös István versei
NÁDASDY ÁDÁM: Arany Szentivánéji álom-fordításáról
MOHAI V. LAJOS: Bevezdés Kosztolányi Arany-elragadtatásáról
PÉTER LÁSZLÓ: Óskert. Arany János és Juhász Gyula szava
SEBŐK MELINDA: Arany, Babits és Kovács András Ferenc

Beszélgetés Dávid Katalinnal

82. évfolyam	VIGILIA	November
LUKÁCS LÁSZLÓ:	A nagy találkozás	801
LUKÁCS LÁSZLÓ:	A katolikus Luther-kép változása napjainkban (<i>tanulmány</i>)	802
PUSKÁS ATTILA:	Hans Urs von Balthasar történelemteológiájának súlypontjai (<i>tanulmány</i>)	812
PROHÁSZKA LÁSZLÓ:	Zala György egyházművészeti alkotásai (<i>tanulmány</i>)	822
SZÉP/ÍRÁS — ARANY200		
FALCSIK MARI:	Arany; Sikoly és sóhaj (<i>versek</i>)	828
NÁDASDY ÁDÁM:	Mesterek és metrumok. Arany Szentivánéji álom-fordításáról (<i>tanulmány</i>)	829
MOLNÁR KRISZTINA		
RITA:	Arany Jánosnak (<i>vers</i>)	835
MOHAI V. LAJOS:	„Ő az, ki csodát művelt anyanyelvemmel.” Bekezdések Kosztolányi Arany-elragadtatásáról (<i>esszé</i>)	837
PÉTER LÁSZLÓ:	Őskert. Arany János és Juhász Gyula szava (<i>tanulmány</i>)	841
FILIP TAMÁS:	Diófák alatt; Isten malmái (<i>versek</i>)	844
SEBŐK MELINDA:	Arany János – Babits Mihály – Kovács András Ferenc párbeszédei (<i>tanulmány</i>)	845
LACKFI JÁNOS:	Szintis vén fazon (<i>vers</i>)	852
VÖRÖS ISTVÁN:	Fehérre fehérrel (<i>vers</i>)	854
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
BODNÁR DÁNIEL:	Dávid Katalinnal	856
KRITIKA		
RAJNAVÖLGYI GÉZA:	Meursault új ruhát kapott. Albert Camus: <i>Az idegen</i>	866
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	871
	<i>A 840. oldalon Arany János kézírása</i>	

LUKÁCS LÁSZLÓ

A nagy találkozás

Életünk: találkozások sorozata. Több szempontból osztályozhatjuk őket. Jelentéktelen „összefutások” vagy éppen sorsfordító alkalmak. Örömteli és gazdagító események vagy éppen olyanok, amelyek kínos emléket hagynak hátra. Néhány percig, óráig, napig tartó együttlétek vagy tartós, sőt életre szóló összetartozás. A múltba vesző régi alkalmak vagy jövőbeliek, amelyekre reménykedve, netán szorongva készülünk. Ahogy a könyvespolcon a könyveket, úgy rendezgethetjük a találkozásainkat is, beillesztve, helyükre rakva őket életünk polcán.

Van azonban egy, egyetlen egy olyan találkozás, amelynek mindnyájan elébe nézünk — tudva vagy tudatlanul. Van, aki mindaddig nem gondol rá, amíg személyes tapasztalatot nem szerez róla — akár egy számára közelálló személy elvesztésén, akár saját testének kopásán-pusztulásán keresztül. Hiába sóhajt fel Madách Ádámjával: „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni”. Ahogy Camus írja: „Az ember az egyetlen élőlény, aki tudja, hogy meg fog halni: szembe megy a saját halálával, kénytelen úgy élni, hogy szembenéz vele”.

Mi a halál? Vég vagy átmenet? Megsemmisülés vagy egy új élet kezdete? Áthághatatlan falba ütközünk vagy szélesre tárt kapu vár? S ha van lehetőség az átlépésre, mi következik azután? Ítélet, elszámoltatás eddigi életünkről, ahol mérlegre kerül minden, ami az életünkben rossz volt, de az is, ami jó? Eltölt a halotti szekvencia rettenete: „Én szegény ott mit beszéljek, / Pártfogómul kit reméljek, / Hol a szent is alig él meg?”

A Názáreti feltámadása világít bele a halálban megnyíló világba. Valami szinte felfoghatatlanul más történik majd. Találkozni fogunk, szemtől szemben, a világ Teremtőjével, aki nemcsak véges földi életet adott, hanem mindenkit arra hív, hogy a halálban végleg és egészen magához fogadhassa. Töredékes, időbeli világunk csodálatos lehetősége, hogy megszülethet és felnövekedhet benne a lét teljessége, az isteni szeretet befogadásának és ajándékozásának végtelen körforgása.

Milyen lesz ez a találkozás? A földi fogalmak itt elégtelenek. Aki „színről színre szembekerül” a Szeretet-Istennel, azt kínzó fájdalom járja át: vele szembesülve látja meg, hány sebet ejtett másokon és önmagán a szeretet elutasításával. Ez a fájdalom azonban égő vágyakozás, amely kiéget minden önzést, elzárkózást, rosszat, de felszínre hozza mindazt a jót is, amit csináltunk.

Ezen a ponton fénylik fel a feltámadt Krisztus mindent betöltő világossága, az Atyának igazságos ítéletét is átölelő irgalmassága. „Ha majd feltámadok, mindeneket magamhoz vonzok” (Jn 12,32). Itt már lehull minden, ami földi. Aki nem zárkózott be véglegesen önzésének magánzárkájába, remélheti, hogy rajta is beteljesül a Keresztre Feszítettnek szava: „Még ma velem leszel a paradicsomban” (Lk 23,43).

A katolikus Luther-kép változása napjainkban

LUKÁCS LÁSZLÓ

1936-ban született Budapesten. Piarista szerzetes, teológus. – Elhangzott a reformáció 500. évfordulója alkalmából a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán *Keresztény szabadság és társadalmi fejlődés* címmel rendezett konferencián, 2017. április 25-én.

A párbeszéd három szintje

¹Az evangélikus-római katolikus Közös Nyilatkozat a megigazulás tanításáról. Evangélikus Sajtóosztály – Szent István Társulat, Budapest, 2000.

²*Baptism, Eucharist and Ministry, Faith and Order Paper No. 111.* World Council of Churches, Geneva, 1982. – Magyarul: *Kereszttség, úrvacsora, lelkesítő szolgálat.* Theológiai Szemle, 1986/4.

A közeledési folyamat eddigi állomásai

A reformációból születő egyházak és a katolikus egyház évszázados szembenállását mára a kiengesztelődésre törekvő ökumenikus mozgalom váltotta fel. Ha Luther Márton katolikus megítélésének változását vizsgáljuk az elmúlt fél évszázadban, elsősorban a Lutheránus Világszövetség egyházaival való, egyre elevebb kapcsolatot kell nyomon követnünk.

1. *Kétoldalú hivatalos egyházi megnyilatkozások.* Ebből a műfajból a legjelentősebb — és egyelőre sajnos egyetlen — az 1999-es „Közös Nyilatkozat a megigazulás tanításáról”.¹ A „hivatalos” kifejezés persze másként értendő a különböző struktúrákban felépülő egyházakban: ez a katolikus egyház esetében a római tanítóhivatal, a Lutheránus Világszövetség hivatalos nyilatkozatait viszont az egyes tag-egyházaknak is jóvá kell hagyniuk. (A helyzet tovább bonyolódik a többoldalú párbeszéd-fórumok esetében, lásd például a BEM-et.)²

2. *Kétoldalú „félhivatalos” dialógusbizottságok.* Ez a munka először az USA-ban kezdődött el, már 1965-ben. A dialógus hamarosan világméretűvé szélesedett, és a Keresztény Egységítőkarság és a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) által delegált dialógus-bizottságban folytatódott. A dialógusbizottság munkájában evangélikus részről az amerikaiak mellett legaktívabban a német evangélikusok vettek részt (Evangelische Kirche in Deutschland: EKD). A vegyesbizottság az évek során a két fél között fennálló szinte összes vitás kérdést megtárgyalta, és munkájuk eredményét publikálta. Nagy kár, hogy e hatalmas munka eredményéből nem hasznosítottak többet a hivatalos fórumokon.

3. *Egyes teológusok kutatásai, megnyilatkozásai.* Természetes, hogy mind katolikus, mind evangélikus oldalon megtalálhatóak a közeledést sürgető, de az azt ellenző hangok is. Mégis elmondhatjuk, hogy katolikus részről egyre pozitívabb, vagy legalábbis árnyaltabb kép rajzolódott ki a reformációról, különösen pedig jelentősen megváltozott a Luther Mártonról kialakult kép.

Ahhoz, hogy az új katolikus Luther-képet felmutathassuk, először fel kell vázolnunk az utóbbi évtizedek közeledési folyamatát.

1. *A II. Vatikáni zsinat* az egész ökumenikus mozgalomnak hatalmas lökést adott. Ennek egyik leglátványosabb mozzanataként VI.

³Határozat az ökumenizmusról „Unitatis redintegratio”. In: *A II. Vatikáni zsinat dokumentumai*. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

⁴Ulrich Kühn: *Die Frage einer katholischen Anerkennung der Confessio Augustana als Problem ökumenischer Rezeption*. In: *Die Confessio Augustana im Ökumenischen Gespräch*. (Szerk. Fritz Hoffmann és Ulrich Kühn.) Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1980, 123kk.

⁵Evangelische Kommentare 13 (1980), 391.

⁶Walter Kasper: *Kirchenverständnis und Kircheneinheit nach der Confessio Augustana*. In: *Evangelium – Sakramente – Amt und die Einheit der Kirche*. (Szerk. Karl Lehman és Edmund Schlink.) Herder, Freiburg – Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982, 30.

⁷Joseph Ratzinger: *450 Jahre Confessio Augustana*. *Catholica* 35 (1981), 20.

Pál pápa és Athenagorasz konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen visszavonták az 1054-ben egymásra kimondott anatómát. A zsinatra nemcsak ortodoxok kaptak meghívást, hanem a reformáció egyházainak képviselői is. Velük — sem együtt, sem egyenként — nem történt hasonló látványos kiengesztelődési gesztus, azt azonban a zsinat kijelentette, hogy ők is „bizonyos, bár nem teljes közösségben” vannak a katolikus egyházzal. Az ökumenéről külön határozatot fogadtak el.³ Emellett a zsinat egész teológiája jó néhány fontos kérdésben Luther Márton nézeteivel összhangban foglalt állást. Tette ezt nem pusztán az ökumenikus közeledés szándékával, mintegy engedményeket téve Luthernek, hanem azért, mert a 2000 éves egyházi hagyományt akarta megtisztítani az időközben ráakódott sallangoktól. Ennek érdekében nyúlt vissza a „forrásokhoz”: a kinyilatkoztatáshoz, az apostoli korhoz és az egyházatyákhoz. (Ilyen például a kinyilatkoztatás mint Isten önfeltárulkozása, Isten szavának elsőbbsége, a Szentírás és a Szenthagyomány egysége, a hívek általános papsága, a nemzeti nyelv használata a liturgiában, a két szín alatti áldozás, a „mise-áldozat” helyes értelmezése.)

2. Az *Ágostai Hitvallás* (*Confessio Augustana*, CA) katolikus részről történő elfogadására irányuló folyamat jelentős teológiai közeledést indított el az 1970-es években. Furcsa szerepcsere történt: 1530-ban a katolikusok utasították el a CA-t, most ők javasolták elfogadását. Mivel azonban a CA nemcsak a katolikus egyháznak vet föl kérdéseket, hanem az evangélikus egyháznak is, ezért a LVSZ beleegyezésével a katolikus-lutheránus dialógus bizottság elé utalták az ügyet. A javaslat alaposan felkavarta az állóvizet, heves ellenzői és védelmezői akadtak mindkét oldalon.⁴

Az így elindult széleskörű közös kutatás nemcsak a CA keletkezés- és hatástörténetét tárta fel minden eddiginél részletesebben, hanem alapvető kérdéseket is fölvetett. Ilyenek például: mit jelent a „recepció”, az „elismerés”, az „elfogadás”, a „katolicitás”, az „egység”? Az Egyházak Világtanácsának igazgatója, Lukas Vischer ezt írta: „A CA katolikus elfogadása körüli vita élesen rávilágított a feszültségre. A római katolikus teológusok a CA-nak a katolikus egyház általi elfogadását indítványozták, ez azonban a lutheránus egyháznak adta fel a kérdést, hogy ő maga mennyire tartja érvényesnek a CA-t.”⁵ „A CA lutheránus és katolikus kritikája megfelelnek egymásnak. (...) A CA értelmezésében a frontok ma keresztezik a felekezeteiket és teológiáikat” — írta Walter Kasper, majd hozzátette, hogy a jelenlegi vita visszatükrözi a jelenlegi, meglehetősen zavaros ökumenikus szituációt. Nem szabad újra elkövetnünk a régi kontroverz-teológia módszertani hibáit.⁶ Joseph Ratzinger pedig így vélekedett: „A CA katolikus elismerése előfeltételezi annak evangélikus ‘elismerését’, vagyis annak elismerését, hogy itt az egyház mint egyház tanít s erre joga van. Az evangélikus ‘elismerés’ mindenesetre az első benső előfeltétele a katolikus elismerésnek, és ugyanakkor olyan szellemi folyamatot indítana el, amely ökumenikus valóságot teremthet.”⁷

⁸„Alle unter einem Christus“. *Stellungnahme der Gemeinsamen Römisch-katholischen /Evangelisch-lutherischen Kommission zum Augsburgischen Bekenntnis* 1980. In: *Dokumente wachsender Übereinstimmung*. Bd. 1. (Szerk. Harding Meyer, Hans Jörg Urban és Lukás Vischer.) Verlag Bonifatius Druckerei, Paderborn – Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 1983, 323.

⁹*Texte aus der VELKD*. (Szerk. Lutherischen Kirchenamt der VELKD.) Nr. 13, Hannover, 1980; *Confessio Augustana. Den Glauben bekennen. 450-Jahr-Feier des Augsburgischer Bekenntnisses: Berichte – Referate – Aussprachen*. (Szerk. Richard Kolb.) Gütersloh, 1980, 38.

¹⁰KNA-Dokumentation Nr. 15, 25. Juni 1980.

¹¹KNA-Ökumenische Information Nr. 28, 9. 7. 1980, 5.; *Den Glauben bekennen*, i. m. 141.

¹²l. m. (Lásd 1. jegyzet.)

¹³*Dokumente wachsender Übereinstimmung*, i. m. Bd. 2. 1992, 451.

A dialógusbizottság végül *Mindnyájan az egy Krisztus alatt* címmel adta ki a CA-ra vonatkozó állásfoglalását 1980-ban. Elöljáróban le- szögezik, hogy ma egészen más helyzetben tekintünk az 1530-ban kiadott iratra. Amikor megjelent, a nyugati egyház egysége még nem bomlott szét, az akkori partnerek „az egyetlen Krisztus alá” tartozó- nak vallották magukat. A további fejlődés egyre inkább eldurvuló polémiákhoz, végül szakadásokhoz vezetett. Az aláírók vétkesnek vallják magukat, hogy ezek az ellenségeskedések és szakadások be- következtek. A dokumentum ezután felsorolja a növekvő egyetértés eddig elért meglátásait, a közös hit kincseit. Megállapítja, hogy az alapvető hitigazságokban egyetértés van, amelyeket a dialógusbi- zottság eddigi dokumentumai megfogalmaztak: az Evangélium és az egyház kapcsolatáról, az Eucharisziáról való egyetértésről, az or- dinációhoz kötött hivatalról. Ezután felsorolja a CA azon pontjait is, amelyekben még további dialógusra van szükség.⁸

Amint a dokumentum előkészítésében, úgy fogadtatásában is je- lentős aszimmetria mutatkozott. A német evangélikus egyházak meglehetősen tartózkodóan fogadták a dokumentumot. Kijelentet- ték: csupán a tájékozódást segíti a tanításban, az igehirdetésben és a gyakorlatban, nincs azonban tanbeli kötelező jellege.⁹ A német kato- likus püspöki kar viszont örömmel üdvözölte a nyilatkozatot. II. János Pál pápa pedig, 1980. június 25-én, a CA átadásának 450. évforduló- ján ezt mondta a Szent Péter téren: „Pontosan 450 évvel ezelőtt evan- gélikus-lutheránus testvéreink elődei a császár (V. Károly) és a német birodalmi gyűlés elé terjesztettek Augsburgban egy iratot, amelyben tanúságot tettek az egy, szent katolikus és apostoli egyházzal. Ha az ezt követő eseményekre visszagondolunk, fájdalom és szomorúság tölt el. A sok éves dialógus a lutheránusokkal, amelyet a II. Vatikáni zsinat sürgetett, lehetővé tette, hogy újra fölfedezzük, milyen mély és szilárd alapokra épül keresztény hitünk közös fundamentuma. A vi- lág éhezi és szomjazza Krisztust, azt várja, hogy megvalljuk őt és ta- núszkodjunk róla szavakban és tettekben.”¹⁰ Az ünnepek befeje- zésekor pedig Willebrands bíboros, az Egységtitkárság prefektusa azt a meggyőződését fejezte ki Augsburgban, hogy „az akkori sza- kadások nem értek le közös gyökereinkig, és ami a hitünkben közös, az lényegesen mélyebbre és távolabbra nyílik, mint ami elvált.”¹¹

3. *Az evangélikus–római katolikus Közös Nyilatkozat a megigazulás ta- nításáról* máig az egyetlen hivatalos közös nyilatkozat Róma és a LVSZ között. Jelentőségét növeli az, hogy éppen Luther központi teológiai témájában, a megigazulás kérdésében foglaltak közösen állást több mint másfél évtizedes teológiai-történeti közös kutatás és dialógus ered- ményeként.¹² Itt nincs arra lehetőségünk, hogy a közeledés minden állomását — akár kronologikusan, akár tematikusan — áttekintsük. A munkafolyamat során kiadott dokumentumokból a legfontosabb a CA közös elfogadása után 1984-ben jelent meg *Einheit vor uns* címmel.¹³

A dokumentum számos olyan kérdésben fogalmazza meg a közös álláspontot — vagy éppen az eltérő szempontokat —, ami szükséges

¹⁴Ezt a törekvést meglehetősen megnehezítette a Hittani Kongregáció *Dominus Iesus* nyilatkozata. *Jézus Krisztus és az Egyház egyetlen és egyetemesen üdvözítő voltáról*. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

¹⁵Uo. 470.

¹⁶Uo. 466.

¹⁷Joseph Ratzinger: *Előrejelzések az ökumenizmus jövőjéről*. In uő: *A közép újralfedezése. Alapvető tájékozódások*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 217.

volt a további kutatásokhoz. Fontosnak bizonyult az egyesülés modelljeinek felvázolása. Ezek közül az ortodox egyházakhoz hasonlatosan a testvéregyházak rangját tartják kívánatosnak a lutheránus egyházak esetében is.¹⁴ A különbözőségben létrejövő közösségben legitim eltérések állhatnak fenn a liturgiában, a lelkiéletben, az egyházfegyelemben.

Az aláírók kinyilvánítják szándékukat, hogy „az időközben beszüremkedett negatív előítéleteket felszámolják, és a múltban kimondott tanbeli elítéléseket felülvizsgálják, hogy vajon ma is helytállóak-e”.¹⁵ Leszögezik, hogy „az egyháznak Krisztus által ajándékozott, a Szentháromságos Istenben gyökerező egysége a hirdetett szó közösségében, a szentségek közösségében, valamint az Isten által szándékolta és az ordinációval átadott hivatalban valósul meg”.

A cél az „egység a különbözőségben” megteremtése: az egyes hagyományok sajátosságai nem szűnnek meg, a különbözőségeket nem kell teljesen felszámolni.¹⁶ A megkezdődött párbeszéd során a különbségeket úgy kell feldolgozni, hogy elveszítsék egyház-elválasztó jellegüket, s láthatóvá tegyék, hogy a megmaradó különbségek az apostoli hit alapvető konszenzusának értelmezésén alapszanak, tehát legitimek. Hasonlóképpen fogalmazott Joseph Ratzinger: „A különállás felekezeti ségével mi az egyesülés hermeneutikáját állítjuk szembe, ami a hitvallást az egységesre való tekintettel olvassa.”¹⁷

Ezt a célt valósította meg a *Közös nyilatkozat*, amely „magában foglalja a konszenzust a megigazulástan alap-igazságaiban, és megmutatja, hogy a még megmaradó különböző magyarázatok többé már nem indokolnak tanbeli eltérést. A történelem során egyházaink új felismerésekre jutottak. A fejlődés nem csupán megengedi, hanem meg is követeli, hogy az elválasztó kérdéseket és elítéléseket felülvizsgálják, és új megvilágításban lássák. A megigazulástan alapigazságairól konszenzus fogalmazható meg. Ennek fényében a 16. század idevágó tanbeli elítélései ma már a másik félre nem alkalmazhatóak” (13).

Hogy mennyire nehéz volt a konszenzus elérése, mutatja, hogy még a kész és elfogadásra előkészített dokumentummal kapcsolatban is fölvetődtek ellenvetések és kifogások. A nehézséget végül úgy hártották el, hogy ezeket függelékként csatolták a nyilatkozathoz.

A megigazulás tanában elért tartalmi konszenzus mellett kitűnő és a jövőre irányt mutató a nyilatkozat struktúrája: az egyes pontokban a felek először megfogalmazzák azt, amit közösen vallanak, majd hozzáfűzik az adott tézis katolikus és lutheránus értelmezését. A nyilatkozat okafogyottá tette a katolikusok elhatárolódását a három közismert „sola”-tól, és Krisztust állította a középpontba („solus Christus”).

a) *Sola gratia*: a későközépkori jámborsági gyakorlatokban elsikkadt a Szentírás fő kijelentése, amelyet Luther újra középpontba emelt: a kegyelem teljesen ingyenes ajándéka Istennek. — Luther itt az ősi keresztény meggyőződést fogalmazza meg Isten tökéletesen ingyenes

kegyelméről, amellyel Krisztusban megváltotta az embert. „Közösen valljuk, hogy üdvössége tekintetében az ember teljesen Isten megmentő kegyelmére szorul. (...) Magától képtelen arra, hogy Istennél megigazulását kiérdemelje vagy üdvösségét saját erejéből elérje (19).

b) *Sola fides*: „Hogyan találok egy kegyelmes Istent?” Kínzó kérdésére a választ Luther a megváltó Krisztusra ráhagyatkozó feltétlen bizalomban találta meg. — A II. Vatikáni zsinat egyértelműen deklarálta, hogy a kinyilatkoztatásban Isten önmagát tárja fel, hogy személyes kapcsolatba, szeretetközösségre lépjen az emberrel. A hit nem pusztán a hittételek elfogadása, hanem Istenre ráhagyatkozó bizalom. „Közösen valljuk, hogy a bűnös ember az Istennek Krisztusban történt üdvözítő cselekvésébe vetett hit által igazul meg” (25).

c) *Sola scriptura*: Luther szerint a kinyilatkoztatás egyetlen forrása a Biblia, a Trentói zsinat szerint viszont a Hagymány is hiteles forrás. — A mai egzegézis meglátásai nyomán ez a vita érvényét veszti, hiszen a Szentírás és a Szenthagyomány ugyanabból a forrásból származik; a kettő szorosan összefonódik és átjárja egymást (DV 9), nincs tehát két egymás mellett érvényesülő forrás.

A megigazulás tana és Luther e három alapvető meglátása nem jelent már az evangélikus és a katolikus egyházat elválasztó akadályt; a 20. századi katolikus teológia egy magasabb szinten szintézisbe foglalta és a saját rendszerébe beépítette ezeket. Azt beható teológiai történelmi kutatás döntheti el, hogy ezt a fejlődést — amely a II. Vatikáni zsinaton érte el csúcspontját — mennyire katalizálták Luther nézetei. A nyilatkozat befejezése leszögezi: „evangélikusok és katolikusok között konszenzus van a megigazulástan alapvető igazságait illetően”, a „megigazulás értelmezésének nyelvében, teológiai megformálásában és hangsúlyjaiban fennmaradó különbségek” pedig elfogadhatóak. Ennek nyomán közösen kijelentik: „az evangélikus egyházaknak e nyilatkozatban előadott tanítása nem esik a Trentói zsinat elítélései alá. Az evangélikus hitvallási iratok elítélései nem alkalmazhatóak a római katolikus egyháznak e nyilatkozatban előadott tanítására” (40, 41).

A dokumentum azzal zárul, hogy „vannak még különböző súlyú kérdések, amelyek további tisztázást igényelnek”. Ezek közül a három legfontosabb:

a) *Az Úrvacsorával* kapcsolatban a két fontos vitakérdés: Krisztus valóságos jelenléte és a szentmise áldozat jellege. Mindkét témában jelentős közeledés mutatkozik. „Katolikusok és lutheránusok közösen vallják, hogy az Úrvacsora szentségében Jézus Krisztus, valóságos Isten és valóságos ember, egészen és teljesen, testével és vérével jelen van, a kenyér és a bor jeleiben”,¹⁸ amelyeket a hívő közösség hittal vesz magához. A szentségek *ex opere operato* kegyelemközlő hatása nem jelent valamiféle mennyei patikát, a felvételükhöz hitre van szükség. — A szentmise áldozatjellegével kapcsolatban is erősen közeledtek az álláspontok. Luther korában elterjedt nézet volt, hogy minden mise önmagában megújítja Krisztus keresztdozatát, ezért

¹⁸Gemeinsame römisch-katholische evangelisch-lutherische Kommission: *Das Herrenmahl*. Verlag Bonifatius-Druckerei, Paderborn – Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 1978, 31.

aztán szaporították a privátmisék számát. A II. Vatikáni zsinat szerint a szentmise nem pusztán visszaemlékezés, de nem is a kereszttáldozat megismétlése vagy kiegészítése, hanem Jézus Krisztus kereszttjének és föltámadásának emlékező szentségi megjelenítése.

b) *A papi hivatal.* A hívek egyetemes papságáról szóló tanítást a II. Vatikáni zsinat beépítette az egyházzal mint Isten népéről szóló felfogásába. A fölszentelt papi hivatallal kapcsolatban azonban továbbra is jelentős az eltérés. Azt mindkét fél elismeri, hogy Isten akaratából létezik és az egyház számára az igehirdetéshez és a szentségekhez szükséges az ordinációhoz kötött hivatal. Ennek jellegében azonban máig lényeges különbség áll fenn: avatás vagy szakramentális, karaktert adó fölszentelés történik? A történeti és teológiai kutatások mindkét oldalon jelentős eredményeket értek el, néhány alapvető különbség azonban egyelőre feloldhatatlannak látszik. Lehetséges-e az evangélikus ordinációt szentségnek tekinteni, vagy nem? A megoldáshoz a kulcsot a püspöki hivatalban keressük, hiszen az mindkét fél szerint az egyház lényegéhez tartozik. Itt viszont egyelőre a leginkább vitatott az apostoli successio, bár a dialógusbizottság kijelentette: „Hogy katolikus felfogás szerint a történelmi successióhoz tartozás a püspöki hivatal teljességéhez tartozik, nem zárja ki azt, hogy a lutheránus egyházakban meglévő hivatal katolikus meggyőződés szerint is betölti azokat a lényeges funkciókat, amelyeket Jézus Krisztus az egyházában elrendelt.”¹⁹ Heinrich Fries hozzáteszi: a 16. században nem szakadt meg teljesen a püspökök sorában az apostoli successio, hanem egy „presbiteriális successio” formájában maradt fenn. Ha pedig ez így van, akkor azt kell megvizsgálni, hogy a püspöki hivatal történeti folytonosságát hogyan lehet helyreállítani.²⁰ A kérdés napjainkban az egyház lényegének mélyebbre ható közös vizsgálatát indította el.

c) *A péteri szolgálat.* Az I. Vatikáni zsinat a joghatóság és a tanítás tekintetében is teljessé tette a pápai hatalmat — ezt azonban a többi keresztény egyházak nem fogadják el. II. János Pál pápa *Ut unum sint* kezdetű enciklikájában nyíltan fölvetette: mit lehet tenni, hogy a pápaság az egység szolgálatában álljon, ne pedig az egység akadályá legyen. Megoldást kínálhat az ortodox egyházak helyzete, amelyeket Róma „testvéregyházaknak” tart, pedig nem ismerik el a pápa jurisdikciós primátusát. Joseph Ratzinger szerint „Rómának nem kell többet követelnie a primátus-tan terén annál, mint amit az első évezredben megfogalmaztak és éltek”.²¹

¹⁹Gemeinsame römisch-katholische evangelisch-lutherische Kommission: *Das geistliche Amt.* Verlag Bonifatius-Druckerei, Paderborn – Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 1981, 77.

²⁰Heinrich Fries: *Die katholische Lehre vom kirchlichen Amt.* In: *Lehrverurteilungen – kirchentrennend?* III. (Szerk. Wolfhart Pannenberg.) Herder, Freiburg – Wandenhoek & Ruprecht, Göttingen, 1990, 208.

²¹Joseph Ratzinger / XVI. Benedek pápa: *A közép újralfedezése*, i. m. 211.

Luther alakja mai katolikus szemmel

A bevezetésben említett három szinten mutatjuk be a kép alakulását.

1. *Kétoldalú hivatalos egyházi megnyilatkozások:* a *Közös Nyilatkozat* kimondta, hogy a 16. századi tanbeli elítélések a megigazulás tárgykörében mára érvényüket veszítették. Név szerint azonban nem történt külön említés Lutherről. A közeledés jelen szakaszában egy ilyen hivatalos katolikus rehabilitáció ugyan elképzelhető, de valószínűtlen, hiszen alakja elválaszthatatlan a reformáció egész folyamatától.

Jó szándékát az egyház reformjában aligha lehet elvitatni, ugyanakkor sajnálatos, hogy a reformokból kiobbant reformáció rengeteg kárt okozott a felekezetekre szakadozott kereszténység és az újkori Európa történetében. A „katolikus” szó mára elveszítette eredeti „egyetemes” jelentését, s ez elszegényítette mindegyik egyházat. Az egységre törekvés mára sürgető paranccsá vált — éppen Luther szellemében is.

Ide sorolhatjuk azonban az utóbbi pápák pozitív kijelentéseit Luther személyével kapcsolatban VI. Páltól Ferenc pápáig, illetve a bocsánatkéréseiket az egyház hibáiért. II. János Pál ezt írta Willebrands bíborosnak, a Keresztény Egységítőkarság vezetőjének címzett levelében 1983-ban: „Az evangélikus és katolikus kutatók tudományos fáradozásai nyomán teljesebb és differenciáltabb kép alakult ki Luther személyiségéről, de azokról a bonyodalmakról is, amelyek a 16. század elején a társadalomban, a politikában s a társadalomban kialakultak. Mindeközben meggyőzően láthatóvá lett Luther mélységes vallásossága, akit az örök üdvösség kérdésének égető szenvedélye hajtott.”²²

²²http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/de/letters/1983/documents/hf_jp-ii_let_19831031_card-willebrands.html (2017.04.23.)

²³http://w2.vatican.va/content/francesco/de/speeches/2016/october/documents/papa-francesco_20161013_pellegrinaggio-luterani.html (2017.04.23.)

²⁴http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151115_chiesa-evangelica-luterana.html (2017.04.23.)

XVI. Benedek az erfurti ágostonos kolostorban tett látogatásakor elmondta, hogy Luther szenvedélyes istenkeresése reá is nagy hatást gyakorolt. Ferenc pápa több alkalommal Krisztus hűségese tanújának nevezte Luthert. 2016-ban egy ezerfős német csoportot fogadott a VI. Pál teremben, egy Luther szobor előtt. „Köszönetet mondunk Istennek, hogy mi mint evangélikus és katolikus keresztények azon az úton járunk, amely a szembenállástól a közösséghez vezet. Már jelentős útszakaszt megtettünk együtt. Utunkban ellentétes érzelmeket éltünk át: fájdalmat azért a szakadásért, amely még fennáll köztünk, de örömet is azért a testvériségért, amelyre már újra rátaláltunk.”²³ Egy hónapra rá pedig fölkereste a római Christuskirche evangélikus templomot, ahol ezt mondta: „Fontos, hogy a katolikus egyház bátran folytassa a reformáció szándékainak és Martin Luther alakjának gondos és őszinte újraértékelését, az *Ecclesia semper reformanda* szellemében.”²⁴

Szavaknál is erősebb gesztus volt Ferenc pápa részvétele Lundban 2016. október 31-én a reformáció jubileumi évének megnyitó ünnepségén, ahol közös ökumenikus megemlékezést tartottak a fennállásának 40. évfordulóját ünneplő Lutheránus Világszövetség elnökével, Munib Younan püspökkel és a szövetség főtítkárával, továbbá svéd katolikus és lutheránus püspökökkel. A találkozó során közös nyilatkozatot is adtak ki: „Megtanultuk, hogy az, ami összeköt bennünket, nagyobb annál, mint ami elválaszt. Bár mélységesen hálásak vagyunk a reformáción keresztül kapott lelki és teológiai ajándékokért, megvalljuk és fájjaljuk Krisztus előtt azt a tényt, hogy evangélikusok és katolikusok megsértették az egyház látható egységét. A teológiai nézetkülönbségeket előítéletek és összetűzések kísérték, a vallást pedig politikai célokra használták.”²⁵

²⁵Magyar Kurír, 2016. október 31.

2. Kétoldalú „félhivatalos” dialógusbizottságok: 1983-ban, Luther születésének 500. évfordulóján közös nyilatkozatot adtak ki *Luther Már-*

²⁶*Dokumente wachsender Übereinstimmung,*
i. m. Bd. 2.

ton — *Jézus Krisztus tanúja* címmel, amely új fényben világítja meg Luther alakját.²⁶ A bevezető utal arra, hogy századokon át mennyire ellentétes volt az ő megítélése: a katolikusok a nyugati egyházszakadás elindítóját, a legveszélyesebb eretneket látták benne, az evangélikusok pedig a hit hőségnek tartották, egy új, igazi egyház alapítójának. A felek kölcsönösen azzal vádolták egymást, hogy elszakadtak az igaz hittől és az igaz egyháztól.

Luther önmagát „Urunk Jézus Krisztus méltatlan evangelistájának” tartotta, aki az egyház reformját sürgette és bűnbánatot hirdetett. Nem (csak) rajta múlt, hogy a reformatori mozgalom egyházi és politikai következményei egyházszakadáshoz vezettek. Kétségtelen, hogy a viták során Luther egyre harcosabban polemizált, a pápát Antikrisztusnak nevezte, másfelől pedig őt és követőit eretneknek és hitelhagyónak nyilvánították. Ezeket a fájdalmas folyamatokat nem lehet meg nem történné tenni, ma az a feladatunk, hogy a reformáció pozitív örökségét közösen felkutassuk. A dokumentum felsorolja azokat a pontokat, amelyekben Luther örökségét a későbbi századokban eltorzították. — A 20. század végén aztán elindult Luther személyiségének újraértékelése. A fordulatra jellemző Willebrands bíboros kijelentése: „Ki tudná ma tagadni, hogy Martin Luther mélységesen vallásos személyiség volt, aki őszintén és odaadóan kutatta az Evangélium üzenetét; (...) hogy az ősi katolikus hit jelentős részét megtartotta; (...) hogy a II. Vatikáni zsinat számos olyan törekvést megvalósított, amelyet mások mellett ő is kimondott.”²⁷

²⁷Willebrands előadása a Lutheránus Világszövetség közgyűlésén hangzott el, 1970-ben. *Lutherische Rundschau* 20 (1970), 457sk.

A dokumentum végül levonja a mindkét egyházra vonatkozó következtetéseket. „Ma már lehetséges számunkra, hogy közösen tanuljunk Luthertől. Közös tanítónk lehet abban, hogy Istent mindig Istennek tartjuk, hogy a mi legfontosabb emberi válaszuk csak az abszolút bizalom és Isten imádása lehet.” A dokumentum ezután nyolc pontban összegzi Luthernek mindkét egyház számára kötelező teológiai örökségét, majd Luther utolsó vallomásával fejeződik be: „Koldusok vagyunk. Ez az igazság.”

²⁸*A szembenállástól a közösségig. Evangélikus–római katolikus közös megemlékezés a reformációról 2017-ben.*
Luther Kiadó,
Budapest, 2016.

Fontos mérföldkő a 2013-ban megjelent közös nyilatkozat *A szembenállástól a közösségig* címmel, amely a 2017-es emlékévet kívánta előkészíteni.²⁸ Lutherrel kapcsolatban „a katolikus kutatásokban az a megállapítás jelentette az áttörést, miszerint Luther egy olyan katolicizmust haladott meg önmagában, amely nem is volt teljesen katolikus” (21). A dokumentum — immár a szokott módon — párhuzamosan összegzi a katolikus és az evangélikus fejleményeket, az egyes témákban fennálló egyetértéseket és eltéréseket, miközben különbséget tesz „Luther teológiája és az evangélikus teológia, különösen pedig Luther teológiája és az evangélikus egyházak tanítása között” (93).

²⁹Békés Gellért: *Luther mai katolikus szemléletben.* Katolikus Szemle (Róma), 1983/4. Később megjelent a *Krisztusban mindnyájan egy – keresztények egysége utópia?* című kötetében. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1993, 287.

3. *Egyes teológusok* több alkalommal sürgették Luther valami módon történő rehabilitálását. Magyar részről az ökumenikus mozgalom legfőbb támogatója Békés Gellért volt, aki már 1983-ban cikket írt *Luther mai katolikus szemléletben* címmel.²⁹ Evangélikus részről a szintén külföldön élő Vajta Vilmos (aki megfigyelőként részt

³⁰Vajta Vilmos: *A Luther-jubileum – az ökumené távlatában*. Koinónia 28. szám, Oslo, 1984, 1–14.

Később megjelent az *Amíg időnk van. Válogatott írások* című kötetben, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel – Budapest, 1998, 169.

³¹Az előadás szövege megjelent: *Christ in der Gegenwart*, Nr. 43–44, 25. Oktober és 1. November 2009.

³²*Christ in der Gegenwart* Nr. 10, 5. März 2017.

A lutheránus–katolikus ökumené jelene és jövője

vett a II. Vatikáni zsinaton is) volt az ökumenikus párbeszéd legjelentősebb képviselője. Az 1983-as jubileum kapcsán ő is áttekintette „Luther és a katolicizmus” viszonyát, a katolikus Luther-kutatás eredményeit, az egyházak közti dialógust. „A katolikus Luther-kutatás ma azzal a feladattal áll szemben, (...) hogy szembesítse Luther teológiáját a Szentírással és azzal a hagyománnyal, amely az egyház hitvallásán keresztül megegyezik a Szentírással. Természetesen az evangélikus Luther-kutatásnak is tisztában kell lennie azzal, hogy a teológiai kutatás az egzegézis, sőt a tanhagyomány terén is új problémákkal találkozott az elmúlt évszázadok folyamán.”³⁰

2008-ban feltűnést keltett a neves katolikus Luther-kutató, Otto Hermann Pesch, aki egy előadásában azt javasolta, hogy 2017-ben, az 500. éves jubileum alkalmával Luthert egyházi értelemben is rehabilitálni kellene. Előadásának címe is provokál: *Martin Luther — längst katholisch? Oder: wie lutherisch sind die Katholiken?* Mennyire lutheránusok ma a katolikusok, anélkül, hogy tudnák? Számos kérdésben — mondja — ma már közhelynek számít a katolikus teológiában és a hívek között az, ami annak idején vitakérdés volt.³¹

Hans Küng pedig a közelmúltban írt cikkében a tőle megszokott stílusban energikusan sürgeti „Luther rehabilitációját, a kiközösítések visszavonását, a protestáns és anglikán egyházi hivatalok elismerését és az interkommuniót”. Természetesen hasonló bátor lépéseket vár el evangélikus oldalról is. A barátságos gesztusok ma már nem elegendőek, írja, valódi tettekre van szükség mindkét oldalról.³²

A Luther személyéhez kapcsolódó megnyilatkozásokon túl befejezés-ként — csupán tézisszerűen — érdemes számba venni azokat a főbb kihívásokat, amelyeket a teológusok egyik vagy másik oldalról fölvetnek.

1. Többen szóvá teszik, hogy a híveknek a gyakorlatban megélt ökumenikus egysége — mindkét egyházban — jóval meghaladta már azokat a teológiai nézeteltéréseket, amelyekről teológiai szinten vita folyik. Az élet túllépett a teológiai kérdéseken, az ökumenikus párbeszéd mára szobatudósok magánügyévé zsugorodott.

2. Mások szerint az európai kereszténység egyre inkább kultúr- emlékké válik, az élő hit erősen megcsappant, a határvonalak nem az egyes felekezetek között húzódnak, hanem a hit és a hitetlenség között. A teológusoknak a felekezeti különbségeknél sokkal inkább életbe vágó kérdésekben kell választ adniuk korunk emberének: van-e Isten? Gondviselés? Miért a rossz? Tud-e segíteni a kereszténység korunk feszítő nagy kérdéseinek megoldásában? Ezek a kérdések a maga korában Luthert is mélységesen foglalkoztatták. Küszködünk Isten rejtettségével, faggatjuk, miért nem avatkozik be jobban a világ katasztrófákkal és bűnökkel terhelt történetébe, ha egyszer jóságos és mindenható.

3. A párbeszéd a többi világvallásokkal, elsősorban az iszlámmal mára elkerülhetlenné vált. Ehhez azonban a krisztushívők közös fellépése szükséges. A felekezetekre szakadt kereszténység sem a

világvallások dialógusában, sem a globalizált világ nagy kérdéseiben nem tud hitelesen fellépni.

4. Luther eredeti szándéka a katolikus egyház reformja volt. Ugyanezt célozta meg a II. Vatikáni zsinat is. Mindkét egyháznak mindig újra szüksége van a lelkiismeretvizsgálatra, a torzulások kiüszöbölésére, a megújulásra, a Krisztus-misztériumban való egyre teljesebb elmélyülésre.

A jövő Hogy az ökumenikus közeledés mikor ér célba, hogy a teljes egység bekövetkezhet-e valaha, és ha igen, mikor, erről a legkülönbözőbb vélekedések látnak napvilágot. Egyelőre legalábbis feloldhatatlannak látszik néhány vitakérdés. Saját identitásunk feladása nélkül meddig mehetünk el a kiengesztelődött sokféleségben?

Ennél is nehezebb válaszolni arra a kérdésre, hogy kik e dialógus partnerei? Az ökumenikus dialógus nemcsak a katolikus-lutheránus egyházak között folyik, hanem váltakozó sikerrel a többi keresztény egyházzal, egyházi közösséggel is. De vajon meddig beszélhetünk még egyházakról, egyházi közösségekről, kell-e, szabad-e ide értenünk Krisztusra hivatkozó mindenfajta vallási közösséget? Szerete a világon gombamód szaporodnak különböző új vallási közösségek. Van-e remény arra, hogy a kereszténység egyre jobban szétforgácsoló tömbje valahogy mégis egységre jut egyszer?

A kérdésre ugyan nem ad választ, de talán mégis méltó központi eseménye lehetne a jubileumi esztendőnek, ha a keresztények — felekezeteiktől függetlenül — közös ünneppel mutatnák fel a világnak Krisztust, a világ megváltóját és üdvözítőjét. Az ötletet még évekkal ezelőtt német katolikusok és evangélikusok egyaránt fölvetették. Az EKD elnöke, Heinrich Bedford-Strohm püspök és Reinhard Marx bíboros, a német katolikus püspöki kar elnöke közös nyilatkozatban jelentették ki 2014-ben: „Az évtizedek óta egyre szilárduló és szélesedő alapokon 2017-ben először sikerülhet, hogy közösen gondolkozzunk és közösen ünnepeljük meg Krisztus ünnepe mint közös hitünk tanúságtételét.”³³ Ezt sürgette a német püspöki kar ökumenikus bizottságának elnöke, Gerhard Feige is 2016-ban: „Mivel a reformátorok újra Krisztust állították a hit középpontjába, az egyházak a reformáció 2017-es jubileumi évét közös Krisztus-ünnepként ünneplik.”³⁴

Lesz-e, lehetséges-e valaha teljes egység itt a földön? Vannak, akik szerint az egység csak a végső beteljesedésben válhat valóssággá. Ez a vélemény azonban nem feltétlenül pesszimista jóslat, hiszen az eszkaton már bizonyos értelemben elkezdődött: az „una sancta” létrejött „a szentek ökumenéjében”, ahogy XVI. Benedek mondta: „Az egység ‘eszkatologikus’ a szó igazi értelmében: már jelen van. Együtt kell keresnünk az Úr igazi arcát. Az ökumené nem más, mint már most eszkatologikus fényben élni. Ha úton vagyunk Krisztushoz, akkor úton vagyunk az egységhez.”³⁵

³³Pressemitteilungen der Deutschen Bischofskonferenz. 31. 01. 2017 – 3.

³⁴KNA 2016. 04. 19.

³⁵Joseph Ratzinger: *Zur Lage der Ökumene*. In uő: *Weggemeinschaft des Glaubens, Kirche als Communio*. Sankt Ulrich Verlag, Augsburg, 2002, 234.

Hans Urs von Balthasar történelemteológiá- jának súlypontjai

PUSKÁS ATTILA

1965-ben született. Katolikus pap, teológus, a PPKE HTK dogmatika professzora, a Vigilia felelős szerkesztője. Legutóbbi írását 2014. 10. számunkban közzöltük.

¹*Geschichte des eschatologischen Problems in der modernen deutschen Literatur*, 1930.

²*Apokalypse der deutschen Seele*, Bd. 3, *Die Vergöttlichung des Todes*, 1939, 441sk.

Kontextusok és témák

A történelem végső értelmének a kérdése szellemi vezérfonalként szövi át Balthasar egész életművét. Különböző alkotói korszakokban, részben más-más szempontból feltéve, de az alapkérdés végig ugyanaz marad: mi adja meg az emberi történelem végső értelmét? Az ifjú Balthasar, amikor germanisztikából doktorál a zürichi egyetemen, tézisének témájaként az eszkatológiai probléma történetét választja a modern német irodalomban.¹ Doktori dolgozatában úgy értékeli a felvilágosodással elkezdődött szellemtörténeti folyamatot, mint a középkori keresztény eszkatológia lebontásának az állomásait, mely az idealizmus haladáshitében jutott tetőpontjára, hogy aztán Kierkegaard és Nietzsche új alternatívát állítson föl az emberi egzisztencia elmentmondásosságának a felmutatásával, a Krisztus vagy Dionüszosz melletti döntés elé állítással. Jó néhány évvel később, amikor az immár jezsuita Balthasar három kötetre bővítve és átdolgozva kiadja egykori doktori értekezését az *Apokalypse der deutschen Seele* címmel, kritikusan és panaszosan állapítja meg, hogy a történelem beteljesedését Krisztus parúziájában azonosító középkori keresztény teológia semmilyen átfogó filozófiai belátással nem egészítette ki ezt a hitet. „Sem történelemfilozófia, sem a történelmiségre ügyelő ontológia, sem halálról szóló tanítás, sem egzisztenciális természetű igazság nem adták meg a keresztény végső magatartásnak a világi és emberi alapvetését és tágasságát.”² E múltra vonatkozó tényleíró kijelentése úgy is olvasható, mint feladat kijelölés önmagá számára. A következő évtizedekben, ha nem is történelemfilozófiát dolgozott ki, de egy filozófiai szempontokra érzékeny és az egzisztenciális természetű igazságra fogékony történelemteológiai koncepciónak az alapjait rakta le a svájci teológus. E koncepció súlypontjait törekszünk vázolni. Először röviden felvillantjuk történelemteológiai megfontolásainak nagy kontextusait és témáit. Majd történelemértelmezésének egyik lényegi mozzanatára, az „apokaliptikus mozzanatra” irányítjuk figyelmünket.

Balthasar a *Theologie der Geschichte* címmel megjelentetett első, rövidebb lélegzetű könyvében egy Krisztus-központú történelemteológia alapvetését készítette elő. Főleg az újszövetségi krisztushimnuszok

³TG 22.

tanítása alapján Krisztust az egész történelem — az egyes ember, az Ószövetség, az egyház és a világ idejének — végső értelemadó normájaként mutatja be, aki önmagában összefoglalja és megfordítja az egész emberi történelmet (rekapituláció: Ef 1,10). Munkájában arra törekszik, hogy egy önálló egzisztencioteológia alapjait fektesse le. Azon dolgozik, hogy az „exisztenciálfilozófiai törekvést egy *genuin teológiai* nézőponttal találkoztassa”.³ Sejteti, hogy a heideggeri hatások alatt álló Bultmann-féle egzisztenciális látószögű bibliaértelmezés és történelemteológia alternatíváját kívánja felmutatni. Könyvének középpontjában Krisztus sajátos időiségének és időtapasztalatának az értelmezése áll, mely egyben annak a spekulatív kérdésnek a fenomenológiai megválaszolása is, hogy az egyetemes logosz/essentia miképpen tud megvalósulni történelmi ek-szisztenciaként. A bázeli teológus külön foglalkozik Krisztus húsvét előtti időtapasztalatával, időiségének feltámadása utáni és szakramentális módjával, kegyelmének egzisztenciális és történelmi szituáltságával. Ezzel a „genuin egzisztencia-teológiai/krisztológiai” szemléletmódot érvényesítő törekvéssel egyszersmind csatlakozik ahhoz az '50-es évektől kezdődően a katolikus krisztológiában végbemenő megújuláshoz, melynek alapvető célkitűzése a hagyományos ontikus vagy lényeg-krisztológia újraértelmezése az egzisztencia, a tapasztalat, a történelmiség és a tudati élet horizontján.

Das Ganze im Fragment

Néhány évvel első történelemteológiai vázlatának a megjelenése után Balthasar egy újabb és jóval testesebb kötettel jelentkezett ugyancsak történelemteológiai témakörben *Das Ganze im Fragment* címmel. Az „Egész a töredékben” cím egyfelől magára az emberre utal, aki töredékes létező, de személyes élete és a történelem egészének az értelme után kutat. Másfelől Krisztusra is vonatkozik a cím: Ő személyében a töredékben jelenlevő Teljesség és Egész. A megtestesült Ige valóságos emberi egzisztenciája miatt „töredékes” létező, a történelem egy konkrét pontján, a történelem egészének a részeként megjelent „töredék”. Ugyanakkor örök Igeként az isteni lét teljességét-egészét birtokolja, és ennek okán egyedül ő tudja a töredékes emberi egzisztencia és történelem egészleges, végső értelmét megadni. Míg első történelemteológiai vázlatában a bázeli teológus figyelme elsősorban Krisztus időtapasztalatára és az egész történelmet önmagában rekapituláló mivoltára összpontosult, most antropológiai irányban tovább szélesíti a történelemértelmezés horizontját. Balthasar úgy találja, hogy az ember ellentmondásos létező: véges-töredékes, de az egész létértelem utáni vágy feszül benne. Főként az idő- és a haláltapasztalat élezi ki a töredékes emberi létezés beteljesíthetőségének a kérdését. Ágoston *Vallomásainak* időelemzését kommentálva a hippói püspökkel egyetértőleg állapítja meg, hogy az ember teremtményisége és bűnös állapota miatt is szétszórtságban éli és tapasztalja meg az időt, ő maga a saját erejéből képtelen egységbe fogni azt, s maga is egységessé válni. Ez csak az isteni szeretetet felismerve és benne élve válhat valóra. Az emberi egzisztencia radikális kérdésessége felől tekintve

Balthasar kritikával illeti az általa „titanizmusoknak” vagy „integralizmusoknak” nevezett történelemteológiákat. Egyfelől a régi, statikus és klerikális integralizmust, mely földi, hatalmi pozíciókat keres, hogy onnan hirdesse a hegyibeszédet és a keresztet. Másfelől a baloldali, társadalomátalakító keresztény progresszivismust, mely a keresztet és a hegyibeszéd pozícióit a földi hatalom-haladás belső motorjává teszi. Közös problémájuk, hogy emberileg áttekinthetőnek, uralhatóknak és irányíthatóknak tartják az isteni kegyelem és az emberi cselekvés történelemformáló viszonyát. Balthasar véleménye szerint mindkettő „csak ugyanazon integralizmus játékformája, az egyik visszafelé, a másik előre, az egyik klerikális, a másik laikus. Mindkettő földi hatalmat teremt a Megfeszített országának, mert mindkettő átlépteti a világi országot és az Isten országát egymásba; a régiek amennyiben a láthatatlan országot egy láthatóban szimbolikusan megjelenítették, az újak amennyiben a láthatatlant belesüllyeszti a láthatóba mint dinamikus energiaforrást. (...) A jobb és baloldaliak nem viselik el, hogy az időbeli létezés töredékes. Formulákat kínálnak, hogy a töredék miként egészíthető ki egészé, talán mint egész már hogyan olvasható.”⁴ Ebben a kontextusban érthető, hogy miért éppen annak az Ágostonnak nemcsak az időelemzése, de általában történelemteológiája lesz Balthasar vonalvezetője, aki oly nagy hangsúlyt fektetett a *civitas Dei*, a *civitas terrena* és az egyház soha nem azonosítható különbségére. A bázeli teológus e fő gondolati ívhez kapcsolódóan vet számot néhány modern történelemfilozófiai koncepcióval (Vico, felvilágosodás, Hegel, Löwith, Jaspers).

⁴GF 11., vö. uo. 201.

Theodramatik

Balthasar történelemteológiájának nagy témái új perspektívában jelennek meg a szerző teológiájának szintézisét nyújtó trilógiában, annak is második nagy egységében, a *Theodramatik*ban. E művében a bázeli teológus a történelem egyetlen nagyszabású drámaként felfogott „dráma-teológiai” koncepcióját dolgozza ki. Eszerint a teremtéstől az eszkatologikus beteljesedésig tartó emberi történelem Isten nagy drámája az emberrel, melynek középpontjában és csúcspontján e dráma főszereplőjének, Jézus Krisztusnak a megváltói drámája áll passiójával, kereszthalálával, pokolra szállásával és feltámasztásával. Krisztus húsvéti drámája váltja meg a „relatív abszolútság” drámai léthelyzetében élő embert, akit az idő, a halál és a bűn hatalma ural, s aki a szabadság és hatalom ajándékával önmaga és mások kárára folyamatosan visszaél. A történelem „dráma-teológiai” koncepciója magából a bibliai kinyilatkoztatás szemléletmódjából adódik. Balthasar szerint: „Ez a kinyilatkoztatás azonban egész alakjában, nagyban és kicsiben drámai. A világáért önmagát latba vető Isten története, Isten és a teremtmény közötti küzdelem története a teremtés értelméért és üdvösségéért (...)”⁵ Ez a dráma már azzal kezdett vette, hogy a teremtő Isten igazi szabadsággal ajándékozta meg teremtményét, hiszen drámai cselekvés csak ott lehetséges, ahol valóban szabad cselekvők viszonyulnak egymáshoz. Isten-dráma ott születhet, ahol az abszolút isteni szabadság jóvoltából létezik a te-

⁵TD I, 113.

⁶Vö. TD II/1, 56. remtményi, nem-isteni szabadság, mely képes dönteni Isten mellett vagy ellen.⁶

A keresztény történelemteológia drámai formájának szükségessége azonban nemcsak a bibliai kinyilatkoztatás tartalmából fakadó követelmény Balthasar számára. Maga az emberi egzisztencia is alapvetően drámai, sőt a tragikus jegyeit is magán viseli. A feszültségek, szembenállások, küzdelmek, eltévelyedések, melyek az egyes ember és az emberi közösségek életét drámaivá teszik, nem alkalmi, véletlenszerű események, hanem magának az emberi létezésnek a drámaiságát tükrözik. Az ember lehatárolt lényként létezik egy lehatárolt világban, értelme mégis nyitott a határtalanra, az egész létre. Önmeghatározásra képes, amennyiben szabadon tud viszonyulni előzetes meghatározottságaihoz, ám önmeghatározása nem teljes, nem rendelkezhet mindenestül önmaga felett. Létezésének kezdete (eredete) és vége felett nincs hatalma. Halála korlátot szab szabadsága játéktérének. Végességét leplezi le kétpólusos létezése: a szellem és test, a férfi és nő, az egyén és közösség, az én és a szerep feszültsége. Az ember önmaga számára kérdés, s főként kérdéses számára önmaga beteljesíthetősége.⁷ Ha Krisztus megváltói drámája az emberi létezés drámájára és beteljesíthetőségének kérdésére adott végérvényes válasz Isten részéről, akkor ennek minden drámai mozzanatát magában kell foglalnia, az emberi és bűnös létezés tragikumának egész mélységét meg kell járnia úgy, hogy ezt az alászállást az emberi létezést belülről megérintő, átalakító kegyelmi eseménnyé tegye.⁸ A keresztény teológia Jézus Krisztus húsvéti drámája felől mint Isten és ember drámáját világítja meg az egész történelmet, így adja meg az emberi létezés drámájára a maga válaszát, és mutatja be a vallási-filozófiai értelmezési törekvések részizgazságait és határait. A „dráma” kifejezés a „nehéz küzdelem” és a „feszültség” (drámai feszültség) mozzanatát is magában foglalja. Jelzi azt a „belső küzdelmet”, amit a bűn kelt Istenben, s azt a nehéz és bravúros küzdelmet, amit Isten folytat a bűnös ember megmentéséért. Balthasar figyelmeztet, hogy Krisztus megváltói drámájának győzelme nem szüntette meg a drámai küzdelmet a történelemben — az egyes ember, a közösségek és az emberiség történetében —, hanem még inkább kiélezi, amennyiben Krisztussal szemben így vagy úgy mindenkinnek állást kell foglalnia.⁹ A bázeli teológus a drámai küzdelem történelmi kiéleződésének mozzanatát a történelmi haladás és fejlődés túlzottan optimista teológiáival szemben (Pierre Teilhard de Chardin, Jürgen Moltmann) hangsúlyozza kritikusan. Dráma-teológiai történelemértelmezésébe korábbi történelemteológiájának főbb témáit gondosan beépíti és egyben tovább is gondolja. Így például Jézus időtapasztalatának kérdését Jézus eszkatológiájának „apokaliptikus” mozzanata, valamint küldetésstudata felől is alaposan megvilágítja. A korábbiaknál részletesebben tárgyalja az ember történelmi egzisztenciájának olyan meghatározottságait, mint: idő, halál, szabadság, hatalom, bűn, áteredő bűn. Jézus időtapasztalatá-

⁷Vö. TD II/1, 35sk;
306–360; Pul 13;
*Versuch eines
Durchblicks durch mein
Denken*, IkaZ Communio
18 (1989) 289.

⁸TD II/1, 75sk.

⁹TD II/2, 34.

val kapcsolatban igyekszik utána járni annak a kérdésnek, amit első történelemteológiai vázlatában éppen csak érintett: miként értelmezhető idő és örökkévalóság viszonya Jézus időtapasztalatának teológiai fenomenológiája alapján. Ezzel lesz történelemteológiája teljes: az antropológiai, krisztológiai, trinitárius, egyháztani és eszkatológiai szempontok kiegészülnek a teremtéstani nézőponttal.

**A keresztény
történelemteológia
apokaliptikus mozzanata**

¹⁰GF 214:
„Die Unvermeidbarkeit
des Apokalyptischen“;
TD IV, 47: „das letzte
Motiv des Dramas“.

¹¹TG 108–111.

Balthasar történelemteológiájában lényegi szerepet játszik annak az egész történelemben, de különösképpen Jézus Krisztus történetében, s legfőképpen a Krisztus utáni történelemben érvényesülő törvényszerűségnek az értelmezése, melyet ő apokaliptikus mozzanatként nevez.¹⁰ Az általunk vizsgált művei mindegyikében felbukkan ez az alapgondolat. Már a *Theologie der Geschichte*nek a gondolatmenete azzal zárul, hogy a Jelenések könyvének a négy apokaliptikus lovasról szóló képében (Jel 8,1–8) találja meg a történelemben zajló szellemi küzdelmek végső értelmezési kulcsát.¹¹ Később, a *Das Ganze im Fragment*ben az „Apokaliptikus mozzanat elkerülhetetlensége” című fejezetben ismét a Jelenések könyvének történelemteológiájához fordul a világtörténelmi folyamatok értelmezéséhez. Az „apokaliptikus mozzanat” tartalmát azonban a legbőségebben a *Theodramatik*nak a *Cselekmény (Handlung)* alcímet viselő harmadik kötetében fejt ki. E kötet első fejezetének címe: *Az Apokalipszis jegyében (Unter dem Zeichen der Apokalypse)* jelzi, hogy a bázeli teológus az Isten-dráma cselekményének az értelmezéséhez kiindulópontnak tekinti, és hermeneutikai kulcsnak választja az egész Szentírás utolsó írását, a Jelenések könyvét. E bibliai szöveget úgy olvassa, mint a Jézus Krisztus húsvétja eszkatologikus eseményének a látószögéből megfogalmazott keresztény történelemteológia és prófécia alapidokumentumát. Balthasar a következőképpen fogalmazza meg a világtörténelem „apokaliptikus természetű” alap-törvényének a lényegét: „Krisztus uralma minél inkább a világ világosságának, a hegyen épült városnak, kovásznak bizonyul, vele szemben az ellenállásnak és a sátáni ellenjátéknak annál erőteljesebben kell kitörnie. E törvény nem volt újdonság, hiszen messzemenően uralta az Ószövetséget, ahol Isten kinyújtotta kezeit egy akaratos nép után, amely a bálványáldozatok által őt folyamatosan haragra ingerli, és a szeretet a bosszú alakját ölti. (...) S éppúgy uralja az Újszövetséget, ahol Jézus szeretetének a népe iránti mind nagyobb kinyilvánítása a nép makacs ellenállásához és Jézus halálának az elhatározásához vezet; ahol Jézus könnyet hullat Jeruzsálem felett, mert nem ismerte fel az órát, és ezért pusztának és üresnek kell megmaradnia (Lk 13,34sk.). Az Apokalipszis (Jelenések könyve) csak abban különbözik, hogy itt a növekedés törvénye a Bárány kivívott győzelme felől igazolódik; a világtörténelem — ebben Ágoston jól látott — nem előre haladó integráció folyamatként valósul meg, hanem a növekvő és — az Ellen-Háromság és az Ellen-Bárány utánzásaként (13,11) — a mind nehezebb megkülön-

¹²TD III, 20sk. Vö. uo.
48sk.; 53sk.; 399.

böztetés jegyében. Ezzel valami érthetővé válik az Apokalipszis paradoxonából: hogy a Bárány az egész történelem végérvényes győzteseként és Uraként tud fellépni, és mégis, ezzel egyidejűleg harcba és ütközetbe lovagolhat ki (19,11sk).¹² Az idézett szakaszban megjelennek a világtörténelem „apokaliptikus alaptörvényének” a leglényegesebb összetevői: az egész történelmen átívelő és egyre fokozódó szellemi harc; a húsvétjában már győztes Krisztus tovább folytatódó küzdelme a történelem végéig; Krisztus ellenlábainak Krisztust utánzó hamis magatartása; a kétértelműség növekedése, s ezzel együtt a megkülönböztetés növekvő nehézsége; a haladás és integráció felszíne, nem egyszer annak leple alatt meghúzódó szembenállások kiéleződése. E sorhoz csatlakozik még két további mozzanat: az apokaliptikus elem érvényesülése mind az egyház–világ viszonylatában, mind az egyházon belül; az üldöztetések fokozódása és a (vér)tanúság szükségessége.

Balthasar olvasatában az Isten és ember kapcsolatának történetét drámaivá — a szó teljes értelmében igazi Teo-drámává — a leginkább az teszi, hogy Isten szeretetének a mind teljesebb kinyilatkoztatására az ember részéről e szeretet mind teljesebb elutasítása a válasz. Ez a törvényszerűség áthatja már az Ószövetséget, de csúcspontját valójában Jézus történetében éri el. Jézus hallatlan igényének, hogy ő emberségében személyesen maga az Isten Igéje és az ember Megmentője, Isten megmentő szeretetének a teljes kinyilatkoztatása, az ember ellenáll és halálra adja őt. Jézus győzelme — e tetőpontra jutó drámai feszültség feloldása — abban áll, hogy a kereszten Jézus a bűnös helyére lépve elszenvedi a világ bűnének legvégső következményeit, és feltámadva a halálból Isten békéjét és örök életét nyújtja ajándékkul. Balthasar azonban hangsúlyozza, hogy ez az isteni megoldás nem vet véget a történelem drámájának, sőt még inkább kiélesíti a „minél nagyobb isteni szeretet, annál erőteljesebb ellenállás” alaptörvényét. A végső isteni szeretet végső döntés elé állít: a végső hitbeli elfogadás vagy a végső elutasítás választójára helyez. A már győztes Báránynak ezért kell újra harcba indulnia a történelem színpadán, hogy mindenkit győzelmének részesévé tegyen: a benne hívőket megerősítse a (vér)tanúságtételre, a makacsul ellenállókat megtérésre indítsa, az elpártolókat visszahívja, a félszívvel hívőket figyelmeztesse, az istenellenes hatalmak hazugságait leleplezze. Az Apokalipszisnek — s vele együtt a döntésről, ítéletről, megosztottságról, üldöztetésről szóló evangéliumi és páli kijelentéseknek — ez a történelemteológiája minden más, csak nem egy nyugodt előre haladásról, fejlődésről és egységesülésről szóló történelemkoncepció.

**Az apokaliptikus elem
aktualizáló értelmezése
a *Das Ganze im
Fragment*ben**

Mivel Balthasar a Jelenések könyvét történelemteológiai prófécia-nak tekinti, a Krisztus utáni történelmet, s főleg a 20. századi és kortárs történelmi folyamatokat az „apokaliptikus elem” érvényre jutásának a fényében értelmezi. Az újszövetségi Apokalipszis aktuális

¹³Karl Jaspers:
*Der philosophische
 Glaube*, 1948;
*Der philosophische
 Glaube angesichts
 der Offenbarung*.
 Vö. GF 203–205.

üzenetét igyekszik megfogalmazni a jelenben is zajló, sőt élesedő szellemi harcról. Diagnózisa szerint az „apokaliptikus elem” a történelmi folyamatok elfedett kétértelműségében, a fokozódó keresztényellenességben és a kereszténység/krisztusi utánczásában, pótlékainak a keresésében figyelhető meg. *Das Ganze im Fragment* című művében a világ egységesülésének és az egyetemes kommunikáció történelmi megvalósulásának a kérdése kapcsán két paradigmát vázol, melyek erősödő összeütközése várható. Az egyik paradigmát „az ész nyitottsága és kizárólagossága” jellemzi, ahogy az például Jaspers filozófiájában testet ölt.¹³ Ebben a szemléletmódban a határtalan és előre haladó kommunikáció alapja a közös észben való részesedés, mely eltekint a személyek valódi egyszerűségétől, és indifferens szabadsággal távolságot tart bármelyik konkrét személy vagy vallás melletti elköteleződéstől. Ezzel szemben áll az integráció és kommunikáció keresztény paradigmája, melyet Balthasar úgy jellemez, mint a „kizárólagosság és a szövetség nyitottsága”. A szövetségről szóló bibliai tanúságtétel szerint a hívő ember „kizárólagos” szeretettel és elköteleződéssel tartozik az őt szabadon kiválasztó Isten iránt. Ez a kizárólagos viszonzó szeretet azonban nem bezárja őt önmagába, hanem megnyitja mások felé. E bibliai szövetségteológia Krisztusban éri el csúcspontját, akire a keresztény, mint Isten abszolút szeretetének a legkonkrétabb megtestesülésére tekint. A bibliai ember, s főként a keresztény nem tudja és nem is akarja relativizálni az önmagát Krisztusban történelmileg kinyilatkoztató Istenbe vetett hitét, de ezzel a „kizárólagossággal” még nem veszíti el kommunikációs képességét, sőt éppen ezen „kizárólagos” szeretet alapján mélyebb kommunikációra tud lépni másokkal. A keresztény egzisztencia „nem tud mindenre nyitott lenni azon a síkon, amelyen a felvilágosult vagy kantianus vagy hegelianus vagy jaspersi liberális ész nyitott akar maradni. Ez a fajta nyitottság minden emberi nem-abszolútságának a kifejezése, a filozofáló szellemé is, minden világon belüli álláspont relativitásáé, változtathatóságáé, kiegészíthetőségéé (*veritas intellectus nostri mutabilis est*: Sth Ia q 16 a 8). Sőt egy még erősebb kérdőjellel kell ellátni, amennyiben áteredő bűn módján arra tör, hogy absztrakt és üres nyitottságát, amellyel hatalomvágyón a konkrét valóságot hatalmába akarja keríteni, a szeretet Isten önközlésében megalapozott igaz nyitottságának a helyére tegye: *eritis sicut dii*. (...) Így a keresztény egzisztencia nyitott lehet a Szentléleknek, vagyis a szeretetnek a síkján, amely anélkül, hogy elvonatkoztatva a megértett pólusok fölé emelkedne, és fentről toleránsan letekintene rájuk, mint a Mindig-Másikak közötti kapocs történik meg — s valójában mindig több történik, mint amennyi megértett lesz.”¹⁴

¹⁴GF 213.

Balthasar olvasata szerint a kommunikáció és integráció két paradigmája közötti összeütközés élesedése várható. Ha a nyitott ész követi a saját logikáját, akkor egy bizonyos ponton a kereszténységtől is követelni fogja saját logikájának az átvételét. Így meglepő

- módon éppen az önmagát nyitottnak tekintő ész teszi önmagát kizárólagossá. „Az egyetemes világszellem mint nyitott ész mindenkit 'kiközösít', aki a kommunikációt másként érti mint ő. Éppen így dicsőül meg mint ész, hiszen elvégre az ésből kiközösített önmagát közösisítette ki és így esztelennek bizonyult.”¹⁵ Ennek elviselése a keresztényektől fájdalmas tanúságtételt kíván, s az üldöztetések vállalását is megköveteli. „Kereszténynek lenni egy önmagát egyesítő világban mindig nehezebb kell legyen. Nem azért, mert a keresztényeknek önmagában nézve nehézséget jelentene, hogy a kulturális munkában részt vegyenek vagy a dialogikus ész síkján minden embertárssal ugyanolyan nyílt és megértő párbeszédben legyenek, mint a nem-keresztények. Sokkal inkább azért, mert az összezáruló világi ész másként nem, csak toleráns-relativizáló módon tud eljárni, és saját nézőpontjából azt a méltánytalan kívánságot kell a kereszténység felé támasztania, hogy önmagát éppolyan relatív módon értse, ahogyan azt szükségképpen a másikáról, a nem-keresztényekről érti. Ezen a határon azonban a keresztény igazság tanúsítása élettanúság és vértanúság (*martyrion*) lesz.”¹⁶

**Az apokaliptikus elem
aktualizáló értelmezése
a Theodramatikban**

- Dráma-teológiai művében Balthasar behatóan foglalkozik a határtalan fejlődés és a szekularizmus ideológiájával, mely megítélése szerint az apokaliptikus elem olyan ismertetőjegyeit viseli magán, mint: kétértelműség, a valóságot elfedő hamis látszat keltése, vallási pótlék kínálása, önpusztítás fokozott veszélye, szellemi küzdelem növekedése, keresztényellenesség és üldözés. Magukért beszélnek a *Theodramatik* harmadik kötetének a témával foglalkozó olyan fejezetcímei, mint: „A haladás álságos képe”, „A gonoszság titka”.¹⁷ Míg a *Das Ganze im Fragment* című munkájában a bázeli teológus elsősorban azt mutatta meg, hogy a történelmen belüli szakadatlan fejlődéssel sem tudja az ember saját létezésének töredékességét kikerekíteni és létének végső értelmét megadni, addig a *Theodramatik*ban még egy lépéssel tovább megy, amikor arra mutat rá, hogy a határtalan fejlődés szekuláris ideológiája és az erre épülő hatalmi berendezkedés milyen mértékben romboló, ember- és Krisztus/keresztényellenes.

- A szekuláris haladáseszme végső soron mind harcos ateista változatában (Marx: ateista humanizmus), mind a „felvilágosult humanizmus” alakjában „eltekint Isten lététől”, amikor az ember „üdvösségét” kizárólag földi, a történelmen belüli, emberi erővel — forradalmi átalakulással (Marx) vagy technikai és politikai fejlődéssel — megvalósuló „jólétként” és „igazságos társadalomként” képzelel. A szekularizációs folyamatot, mely végül az ember totális autonómiájának állításába torkollt, a végeredmény felől nézve Balthasar úgy értékeli, hogy az vallási erőket sajátított ki és torzított el, hogy vallásellenes s egyben vallási pótlékká váló ideológia legyen.¹⁸ A technikai fejlődés, mely kezdetben az embert szolgáló eszközök előállítására irányult, a metafizika kiiktatásával idővel a politikai és az erkölcsi élet tartományát is maga alá gyűrte, „a társadalom egész életét

technikává változtatja és az egyén autonómiáját és méltóságát ennek feláldozza". A „haladás” eszméjével és ideológiájával kapcsolatban Balthasar több nyugtalanító és kritikus kérdést fogalmaz meg. Mi a végső célja ennek a fejlődésnek, ha egyszer minden rész cél elérése után is tovább haladunk? S ha egyszer mégiscsak elérnénk azt a történelmen belüli nem világosan látható végcél, akkor nem süllyedne-e le a pusztaság szerepébe minden korábbi emberi élet, erőfeszítés és szenvedés? Sejtése szerint a határtalan fejlődés gondolata végső soron kimenekülés az időből és elmenekülés az öröktől: „A haladás-hit menekülés az időből, mivel az időben lévő minden öröktől menekül”.¹⁹ Annak a megmutatkozása, hogy az ember „abszolút relatív” lényként „valami abszolút dolgot törekszik a relatív, véges létébe és továtűnő idejébe beleírni, ám mivel ez nem sikerül, állandóan tovább haladni kényszerül”.²⁰

¹⁹TD III, 86.

²⁰TD III, 87.

Balthasar meglátása szerint a keresztény hit legeltökéltebb ideológiai ellenlábas és konkurense nem a nagy világvallások valamelyike, hanem a határtalan fejlődés szekuláris és ateista ideológiája. Ennek az eszmének a valóra váltását kísérelték meg hatalmi eszközökkel, erőszakszervezeteikkel, koncentrációs táboraikkal és propagandagépezetükkel a kommunista rendszerek vezérei. A bázei teológus ugyanakkor arra is utal, hogy egy önmagát „felvilágosodás”-nak és „humanizmus”-nak nevező bármiféle „világmegváltó” ideológia — a szabadság, a testvériség és az egyenlőség jelszava alatt — az embert kiszakítva természetes (családi, közösségi) kötelekeiből, mérték nélküli autonómiát ígérve és a technikai fejlődés eredményeinek valláspótlékát kínálva neki, a megfelelő hatalomkoncentráció és hazugság/manipuláció mellett, maga is emberromboló és keresztényellenes apokaliptikus helyzetet idéz elő. Balthasar olvasatában a Jelenések könyvében szereplő három szimbolikus állat egyfajta „ellen-háromságot” alkotva hamis, félrevezető módon „utánozza” a történelemben a keresztények által dicsőített, igaz Szentháromságot. A tengerből feljövő első vadállat az Antikrisztust jeleníti meg, aki messiásnak, az emberiség felkent megváltójának kiadva önmagát, de valójában Krisztus ellenlábasaként és istenkáromlóként, önmagát ünnepeztetve gyakorolja totális hatalmát az emberiségen. A második vadállat a hazugság lelkét jelképezi, aki a Szentléleknek, az Igazság Lelkének álcázott ellenlábasaként félrevezeti és rászedi az embereket, látszatcsodákat tesz, s így segíti, növeli az Antikrisztus nyilvános hatalmát. A harmadik állat a sárkány, aki mindig háttérben marad, s csak a két vadállaton keresztül gyakorolja uralmát. A történelemben működő gonoszság és hazugság forrása ő, a szeretet megtagadása, akit a Jelenések könyve sátánnak és ördögnek, ellenfélnek és szétszórónak nevez. E „pokoli háromság” ugyanannak a történelemben működő gonosz-ságnak, a szeretet elutasításának hármas teremtményi formája. Ellenképe az igaz Szentháromság Istennek, az Atya, Fiú és Szentlélek örök és isteni szeretetének.

- Balthasar hangsúlyozza, hogy e szellemi harc az egyházon belül is zajlik kezdete óta, végig haladva a történelmen. A Jelenések könyvének próféciája teljes mértékben magára az egyházra is vonatkozik. Erre már a *Theologie der Geschichte* utolsó lapjain is figyelmeztetett: „Így szemlélve nem a Jeruzsálem és Babilon Civitates-e közötti harc a történelem magja, hanem egy még mélyebb, erősebb, eltökéltebb birkózás. ‘Babilon bennünk’ az, melynek feltétlenül vereséget kell szenvednie.”²¹ A tévtanítások, a viszályok, a szakadások jelzik e belső küzdelmet. A bázeli teológus állandó és egyik legnagyobb veszélyként tekint azokra a törekvésekre, melyek „házasítani” igyekeznek a hitet, vagyis kiüresíteni és meghaladni. Előrejelzése szerint az egyházon belül a szekularizmus befolyásának a felerősödése várható, mely megkívánja, hogy a hívők elsajátítsák és gyakorolják a szellemek megkülönböztetésének az ajándékát és felkészüljenek a lelki küzdelemre. „A véggel szembesülő keresztény-ellenesség fokozódása egyszerre mindkettőt előidézheti: az elvárt nagy elpártolást a hittől és a megmaradó ‘kis nyáj’ elmélyült megtisztulását a kiélezett próbák által.”²² Az egyéni helytállás és példamutatás ereje azonban éppen ebben a küzdelemben mutatkozik meg igazán. Az egyház megtisztulásának és megújulásának az igazi katalizátorai továbbra is a szentek lesznek, akik felrésznek, lelkiismeretvizsgálatra indítanak, új kezdeményezésekkel állnak elő, és nem engedik, hogy elsekélyesedjék Krisztus követése az egyházban.²³
- ²¹TG 110–111.
- ²²TD III, 437.
- ²³TD III, 434–438.

**Balthasar történelem-
értelmezésének
„korszerűsége”**

A keresztény történelemteológia „apokaliptikus elemének” következetes hangsúlyozásával és aktualizálásával Balthasar történelemértelmezése a saját korában sokak szemében egészen „korszerűtlennek” hathatott. A bázeli teológus nem csatlakozott a világi fejlődéseszmé erős lenyomatát magán viselő teológiai történelemértelmezésekhez, melyek a 60-as és 70-es években a maguk egyoldalú fejlődésoptimizmusával eluralták a keresztény teológiai gondolkodásmódot. Amikor mások túl könnyedén csupán a szekuláris fejlődésideológia keresztény alkalmazási lehetőségeit keresték, a bázeli teológus arra a mélyben zajló folyamatos és fokozódó szellemi harcra hívta fel a figyelmet, mely a totális igényekkel fellépő világmegváltó ideológiák és Krisztus totális evangéliumi igénye között zajlik. A szellemi fősodorról szemben a bázeli teológus éleslátó kritikai érzékkel fogalmazta meg fenntartásait, s merte ismét aktualizálni a bibliai/keresztény történelemfelfogás sokak szemében meghaladottnak tekintett „apokaliptikus elemét”. A harmadik évezred elején újra olvasva műveit, sok tekintetben ismét „korszerűnek” érezzük diagnózisait és előrejelzéseit. E tárgyi helytállóság mellett történelemteológiáját különös értékkel ruházza fel az a gondolkodói magatartás, melyből teológiai reflexiója fakadt: szellemi bátorság a „korszerűtlenség” vállalásához és a szellemek megkülönböztetésének gyakorlása.

Zala György egyházművészeti alkotásai

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

1953-ban született Budapesten. Művészeti író. Legutóbbi írását 2016. 8. számunkban közöltük.

¹Ybl Ervin: *Zala György művészete*. Magyar Művészet, 1937/11. 330.

²Borbás György: *A millennium szobrásza. Zala György*. Kossuth, Budapest, 1999, 11–12.

³Zala György új szoborműve. Vasárnapi Újság, 1884. december 28., 830.

⁴Szmrecsányi Miklós: *Visszapillantás az Orsz. M. Képzőművészeti Társulat 50 éves múltjára*. Művészet, 1911/3. 126. és 134.

⁵MNG ltsz.: 6130.

⁶MNG ltsz.: 60.7-N.

⁷Szatmári Gizella: *Fény és árnyék. Zala György pályája és művészete*. Vitrin, Zalaegerszeg, 2014, 84.

⁸Zala legújabb szoborműve. Vasárnapi Újság, 1891. október 25., 706.

A 19. és 20. századi hazai historizmus szobrászatának kiemelkedő alakja 1858. április 16-án született Alsólendván, Mayer György néven. Több mint negyven éven át — először Fadrusz János, majd Stróbl Alajos mellett — ő volt Magyarország egyik legfoglalkoztatóbb szobrásza. A bécsi Képzőművészeti Akadémián 1879-ben Edmund von Hellmernél,¹ majd 1880-ban Münchenben folytatta tanulmányait. 1883-ban nevét Mayerről Zalára változtatta,² itthon már ezen a néven ismerte meg hazája.

Egyik legszebb korai alkotása a *Mária és Magdolna*. Jézus édesanyja vigasztalóan magához emeli a lábához boruló szerencsétlen nőt. A szuggesztív erejű alkotás a müncheni Képzőművészeti Akadémia kiállításán is feltűnést keltett, és elnyerte az intézmény ezüstérmét. A méreteiben monumentális alkotás tökéletes harmóniát és eleganciát sugároz; nemzetközi viszonylatban is kiemelten jelentős mű. Az alkotást még gipsz változatban 1884-ben kiállították a budapesti Múcsarnokban,³ ahol megkapta a Képzőművészeti Társulat 200 aranyas művészi díját.⁴ Az alkotást ezt követően fehérmárványba faragták, a szobor ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.⁵ 1987-től letétként Pécsen, a Püspöki palota első előterében található, vörösmárvány talapzaton, szemben a főlépcsővel. Az elhelyezés szerencsésnek mondható, mivel a nagyméretű biztonsági üvegfalon át bármely érdeklődő — akár belépés nélkül is — megtekintheti. *Magdolna* fejének bronzból öntött változata a Nemzeti Galériában található.⁶ A Magdolna-fej fehér márványból faragott másolata, *Fájdalom* címmel, a zalaegerszegi Városháza dísztermét ékesíti.⁷

A *Mária és Magdolna* sikere után első jelentős köztéri megbízása a Huszár Adolf által megkezdett Aradi vértanúk emlékmű befejezése volt 1890-ben, amely országos elismerést hozott számára csakúgy, mint gróf Andrássy Gyula 1906-ban felavatott budapesti emlékműve.

Az 1888-ban elhunyt *Angyelicus Germán* görögkeleti szerb patriarca és metropolita, főrendiházi tag portréját görögkeleti egyházi megrendelésre, 1891-ben mintázta Zala. A carrarai márványból készült mellszobrot a Szerém vármegyei Karlócán, a szerb gimnázium újonnan létesített épülete dísztermében állították fel.⁸

Az 1898-ban meggyilkolt Erzsébet királyné bécsi Kapucinus kriptában lévő egyszerű szarkofágja mellé Zala az uralkodó hoz-

⁹Polgár Géza:
*Magyar emlékmű
Erzsébet királyné sírján.*
Vasárnapi Újság, 1900.
augusztus 26., 557–558.

¹⁰Gigi Beutler:
*Die Kaisergruft bei dem
PP Kapuzinern zu Wien
(Kapuzinergruft).* Verlag
Beutler-Heldenstern,
Wien, 2011, 89.

¹¹Szakács Béla Zsolt:
*Másolás és újraalkotás:
a pécsi altemplomi
lejáratok domborművei.*
Ars Hungarica,
2005/1–2. 241–256.

**Bibliai jeleneteket
ábrázoló domborművek
újrafaragása**

¹²Szakács Béla Zsolt:
*A pécsi altemplomi
lejáratok domborművei.*
In Heidl György – Raffay
Endre – Tüskés Anna
(szerk.): *Echo simul una
et quina. Tanulmányok a
pécsi székesegyházról.*
Kronosz – Pécsi Egyház-
megye, Pécs, é. n., 199.

¹³Dercsényi Balázs:
Pécs, Székesegyház.
TKM 5. füzet,
Budapest, 1979, 15.

¹⁴Gerecze Péter:
Pécsi székesegyház.
Horánszky Viktor,
Budapest, 1893, 77.

zárulásával, 1900-ban monumentális síremléket készített, magyar közadakozásból. A királyné és Rudolf trónörökös sírja között üresen lévő helyre a művész töviskoszorús oltáron lévő kereszt mögött álló *Mater Dolorosa* alakját mintázta, feje körül glóriával. Mária két karját vigasztalóan terjeszti ki a kereszt fölött. Az oltár elé bronzból öntött barokk imazsámoly került, két angyallal. Az alkotást a királyné kedvenc virágaiból — vadrózsa, ibolya, szegfű, rózsza, mályva, margaréta, krizantém — font bronzból öntött, két méter átmérőjű bronzkoszorú ölelte körül. Az emlékművet 1900. augusztus 25-én Vaszary Kolos hercegprímás szentelte fel Széll Kálmán miniszterelnök és harminctagú magyar hölgybizottság jelenlétében.⁹ A síremlék nem sokáig állt a helyén: 1916-ban az alkotás helyére az elhunyt I. Ferenc József szarkofágja került. Zala György alkotásából csak a Madonna bronzszobra maradt meg, amely ma az I. Ferenc József, Erzsébet és Rudolf hamvait őrző helyiségből nyíló kápolnában található.¹⁰ Bár az oltár a helyén van, a helyiség alig őrzi kápolna jellegét, hiszen ma már itt is sírok találhatók: Zita királyné és fia, Károly Lajos, valamint Habsburg Ottó és felesége szarkofágja, továbbá IV. Károly király mellszobra van a teremben. A Madonna-szobor az egyik oldalfal előtt áll, alacsony vörös márvány talapzaton, kereszt, bronzkoszorú és az angyalos imazsámoly nélkül. Jelenlegi elhelyezése esetlegesnek tűnik, jól érzékelhető, hogy az alkotás nem ide készült.

Pécsett 1882-ben kezdődtek meg a dóm újjáépítési munkálatai. A Dulánszky Nándor püspök által kitűzött cél, a székesegyház román kori állapotának visszaállítása során az addig befalazott altemplomi lejáratok környezetében kiemelkedő művészettörténeti jelentőségű — igaz, sok esetben töredékes állapotú — domborművek váltak láthatóvá. Az a döntés született, hogy az eredeti 12. századi alkotások kőtárba kerülnek, és helyükre másolatokat kell készíteni, Czobor Béla képi rekonstrukciója alapján. 1887-ben Zala Györgyöt bízták meg az ó- és újszövetségi *bibliai jeleneteket* ábrázoló domborművek újrafaragásával, aki 1891-re készült el a munkával.¹¹ Zala műveinek sikeréről megoszlottak a vélemények. A domborművek színesre festése már a keletkezéskor is vitatott volt. A másolatokat Zala eredetileg nem akarta színezní,¹² végül a belső összehatás kedvéért a kifestés mellett döntöttek. A korabeli értékelések elismerték a munka művészi színvonalát, a 20. századi kritika viszont szigorúbban ítélte. Dercsényi Balázs kevésbé sikerültnek, merevnek és élettelennek tartotta őket.¹³

A székesegyház 19. századi újjáépítése során nem csak a domborművek rekonstrukcióját készítette Zala. A középkori Szent Kereszt oltár helyén felállított baldachinos Népoltár domborművét ugyan megszabott stílusban, de már a maga elképzelése szerint alkototta. „Zala itt a keresztrefeszítés tényét adja, kitűnően utánozva a román stíl eszejárását, sőt a technikai gyarlóságokat is” — méltatta az alkotást Gerecze Péter.¹⁴ A mű középpontjában a megfeszített

Szent István-oltár

¹⁵Csorba Csaba:
Pécs. Panoráma,
Budapest, 1983, 86–87.

¹⁶1896. évi törvénycikkek.
Corpus Iuris Hungarici –
Magyar Törvénytar.
Franklin Társulat,
Budapest, 1897, 31–32.

¹⁷Gábor Eszter:
Az ezredéves emlék.
Schickedanz Albert
Millenniumi emlékmű
konceptiójának kialaku-
lása. Művészettörténeti
Értesítő, 1983/4. 210.

¹⁸Medvey Lajos:
Vezető Budapest szobrai
megtekintéséhez.
Mérnökök Nyomdája,
Budapest, 1939, 95–96.

¹⁹Lyka Károly:
Szobrászatunk a század-
fordulón. Corvina,
Budapest, 1983, 40.

²⁰Kovács Dénes:
A magyar kiállítás sikere
Párisban. Vasárnapi Újság,
1900. augusztus 26., 560.

²¹Liber Endre: Budapest
szobrai és emléktáblái.
Budapest Székesfőváros,
Budapest, 1934, 359.

Krisztus látható, mellette kétoldalt Mária és Magdolna, illetve egy-egy imádkozó angyal. Fennmaradt korabeli fénykép a dombormű színesre festés előtti állapotáról. Ezen látható, hogy eredeti állapotában plasztikailag sokkal erőteljesebb az alkotás. Így igaza lehetett a művésznek, amikor a domborművek festése ellen emelt szót.

A déli mellékhajó *Szent István-oltára* középső fülkéjében az első magyar király aranyozott bronzalakja áll. Fején a Szent Korona, jobb kezében jogar, bal kezében országalma, oldalán kard, a feje fölött glória tündököl. Mellette kétoldalt egy-egy imádkozó angyal. A szobrok fölötti medallionok képei Szent István életének legfontosabb jeleneteit ábrázolják. Ugyancsak Zala műve a Jézus Szíve kápolna márványbetétes oltárán lévő *Jézus Szíve-szobor*. A plasztikailag igényesen kivitelezett, aranyozott alkotás méltósággal visszafogott stílusával harmonikusan illeszkedik neogótikus környezetéhez. A dóm belső terébe két gyertyatartó *angyal*-alakot is mintázott, és az altemplomban lévő Szent sír oltár alatti *Holtan fekvő Krisztust* ábrázoló szobor is az ő alkotása.¹⁵

Alkotói tevékenysége hivatalos állami elismerését jelentette, hogy a Ferenc József-rendnek 1896-ban lovagkeresztjét, 1907-ben pedig középkeresztjét kapta az uralkodótól.

Az Országgyűlés az 1896. évi VIII. törvénycikk rendelkezéseivel a magyar honfoglalás ezredik évfordulója emlékét hét vidéki honfoglalási emlékoszlop, a Szépművészeti Múzeum, a budavári Szent István szobor felállítása mellett a budapesti Millenniumi emlékművel kívánta megörökíteni.¹⁶ A Magyarország egyik jelképének számító, Hősök terén álló Ezredéves emlékmű szobrászati díszítésére 1895-ben Zala György kapott megbízást,¹⁷ aki a nagyszabású vállalkozásba a korszak több kiváló szobrászát is bevonta. A Schickedanz Albert tervezte kolonnádok között álló uralkodók közül négy (Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás, Mária Terézia és I. Ferenc József) Zala alkotása, a többieket más művészek mintázták. Zala György készítette viszont az oszlopsor párkányzatát díszítő Háború, illetve a Béke allegóriáját, valamint a túloldalon álló Munka és Jólét, illetve a Tudás és Dicsőség szobrát, továbbá a hét vezér lovas alakját. Zala műtermében készült a szobrok alatt elhelyezett valamennyi dombormű.¹⁸ Az emlékmű központi eleme a 36 méter magas korinthoszi oszlop tetején elhelyezett *Gábrriel arkangyal*, aki jobb kezében a Szent Koronát, baljában az apostoli kettős keresztet emeli magasba. „Zala külön is kiállította a Múcsarnokban, s akkor rendkívül kedvezően hatott szép mintázása s legjobb oldaláról mutatta mesterének tehetségét” — írta a műről Lyka Károly.¹⁹ Az alkotást az 1900-as párizsi Világkiállításon Grand Prix-vel tüntették ki.²⁰ 1901-ben felkerült a hatalmas obeliszk tetejére az arkangyal,²¹ amely máig meghatározó eleme az emlékműnek.

Zala György számos síremléket is készített. A Kerepesi úti temetőben több egyházi vonatkozású alkotása található. A Csukási József sírjára 1893-ban mintázott nőalak az 1884-ben alkotott Mária

²²Ybl Ervin: i. m. 330.

²³Tóth Vilmos:
Síremlékművészet.
Városháza, Budapest,
2006, 26.

²⁴Borbás György – Papp
Gábor (szerk.): i. m. 16.

**Szmrecsányi Pál
mellszobra**

²⁵Ing. Jozef Bujňák
polgármester úr
közlése a szerzőnek.

²⁶Szatmári Gizella:
i. m. 108., 125.

²⁷Vasárnapi Újság,
1912. június 23., címlap.

**A Wampetich család
síremléke**

²⁸Tóth Vilmos:
A Kerepesi úti temető II.
rész. Budapesti Negyed,
1999/3. 275.

²⁹Szatmári Gizella:
i. m. 127.

és Magdolna kompozícióból *Magdolna* alakja, csak fordított beállítású, jobbról balra dőlő testhelyzetű, némileg módosított kivitelben. (Ezzel a szobrával az 1894-es antwerpeni kiállításon aranyérmet nyert a művész.)²² Lukács Antal sírjára 1912-ben a *Mária és Magdolna* szobor bronzból öntött másodpéldánya került.²³ 1925-ben Zala áthozatta a felszámolásra kerülő vízivárosi temetőből édesanyja, Mayer Ferencné hamvait a Kerepesi úti temetőbe, és Leontina nővére földi maradványaival együtt itt helyeztette örök nyugalomra. A közös sírra bronzból öntött *keresztet* és *koszorút* készített.²⁴

Az 1908-ban elhunyt *Szmrecsányi Pál* nagyváradi püspök hamvait kívánságára szülőfalujában, a felvidéki Sáros megyei Darócon helyezték örök nyugalomra, az Alexandriai Szent Katalin templom kriptájában lévő családi mauzóleumban.²⁵ A püspök bátyja, Szmrecsányi Miklós, a Képzőművészeti Társulat titkára felkérésére Zala 1909-ben mellszobrot mintázott a főpap síremléke számára. A művész hermelines palástban, azon viszont mindössze egyszerű mellkereszttel mintázta meg főpapot. A Foerk Ernő tervezte,²⁶ márványból faragott neobarokk építészeti háttér és az életnagyságú mellszobor tökéletes összhangot alkot. Az emlékjel felső részén Szmrecsányi Pál püspöki címere és latin jelmondata: *Nec temere, nec timide* (Sem vakmerően, sem félve). A szép emlékjel ma is teljes épségében áll eredeti helyén, a daróci templomban.

Beniczky Gézánének Kétegyházán a katolikus templom kertjében álló sírjára 1912-ben készített neobarokk bronzszobrán szárnyas *angyal* ölel magához egy fiú- és egy lánygyereket.²⁷ (Beniczkykné született Almásy Mária grófnő 32 évesen halt meg és két árvája maradt.) A talapzat felirata: *Beniczky Gézáné Almásy Mária grófnő, született: 1861 jan.1. Meghalt 1893 okt. 3. Égbe szállott angyal örködjél fölöttünk.*

A Wampetich család síremlékét 1924-ben készítette a Kerepesi úti temetőbe.²⁸ A sírboltot álló *Madonna* bronzszobor díszíti, amelynek előterében ugyancsak bronzból öntött kompozíción két angyal térdel imaszámoly mellett. A Mária-szobor és az imaszámolyos angyalok bronzalakja méretében és anyagában tökéletesen megegyezik a bécsi Kapucinus kriptába, Erzsébet királyné sírjára készített alkotással. (Nem egyedi eset, hogy neves hazai szobrász fontos alkotásáról temetőbe készít másodpéldányt. Azonban az ország elhunyt királynéja síremlékére mintázott szoboralakoknak huszonnég évvel később egy pesti vendéglős család sírboltján való másolati felhasználása kevéssé nevezhető elegáns megoldásnak.)

Gróf Eszterházy Károly egri püspök születése kétszázadik évfordulója tiszteletére, 1925-ben az egri Líceum előcsarnokában avattak monumentális megjelenésű emléktáblát, Szmrecsányi Lajos egri érsek megrendelésére. A Wálder Gyula tervezte neobarokk emlékjel felső részén lévő medallionba Zala készítette el Eszterházy portréját.²⁹

Az Árkay Aladár és Árkay Bertalan tervezte, 1932-ben felszentelt budapesti városmajori Jézus Szíve plébániatemplomban az oldal-

³⁰Ritoók Pál: *Városmajori plébániatemplom*. TKM Egyesület 556. füzet. Budapest, 1997, 16.

³¹Rosch Gábor: *Hegyvidéki épületek*. Hegyvidék Lapkiadó, Budapest, 2005, 115.

³²<http://www.magyarKurir.hu/hazai/szobormegaldas-veszpremi-arpad-hazi-szent-margit-templomban#lightbox/1/> (2017.01.16.)

**Bronzkoszorú
Prohászka Ottokár
emlékére**

kápolnákat összekötő keresztúti folyosót a diadalívtől kétoldalt egy-egy szobor zárja le. Jobb oldalon a korábban épült szomszédos kistemplomból áthozott *Jézus szíve* szobor áll.³⁰ Zala György 1925-ben készített alkotása 1933-ban került jelenlegi helyére.³¹ A romantikus hangvételű alkotás — stílusbeli különbözősége ellenére — jól illeszkedik a modern templomtérbe. A mögötte lévő vörösmárvány falfelület jól kiemeli a mintázás szépségét. Gipszmintája Veszprémbe, az 1938-ban épült Árpád-házi Szent Margit templomba került. A mintát 2011-ben márványba faragták, és ma a templom egyik ékessége.³² (Az alkotás a veszprémi neobarokk környezetben jobban megtalálta helyét, mint eredetije a városmajori modern templombelsőben.)

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspököt 1927. április 1-jén szónoklat közben érte agyvérzés a pesti belvárosi Egyetemi templom szószekén. Másnap, április 2-án elhunyt. A szószek melletti falfelületen még halála évében nagyméretű, bronzból öntött koszorúval örökítették meg emlékét, amelyet gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter megrendelésére Zala készített. Klebelsberg mindig nagy figyelmet fordított az egyházi műemlékek megőrzésére, és súlyt helyezett az építészeti harmóniára. Az Egyetemi templom barokk stílusának egységét sem kívánta megbontani. Valószínűleg ezért esett a választás a hazai neobarokk szobrászat legtekintélyesebb képviselőjének számító Zala Györgyre. A rózsából, krizantémából, olajágból és pálmából álló koszorú két szalagja egyikén a *Prohászka Ottokár | a nagy magyar egyházi szónok | emlékének*, a másikon *A magyar vallás | és közoktatásügyi | miniszter | 1927.* szöveg olvasható. Az impozáns megjelenésű emlékjel harmonikusan illeszkedik a templom stílusához, viszont a belső tér arányaihoz képest némileg túlméretezettnek tűnik.

Az Egyetem téren lévő, 1926-ban nyílt Pázmány Péter Gyógyszertár belső terének kisméretű szoborfülkéjébe 1928-ban mintázta Zala *Pázmány Péter* bíboros, esztergomi érsek karakteres mellszobrát.³³ A remekül kivitelezett portré ma is eredeti helyén látható.

1927-ben egyedi kivitelű *Pietàt* alkotott a művész. A rusztikusan megformált fehér márványtömbbe ágyazott bronz domborművén Mária összekulcsolt kézzel öleli magához Krisztus elomló testét. A magas plasztikájú, szép kompozíció drámai erővel érzékelteti az anyai fájdalmat. A különleges technikai formában kivitelezett műalkotás 1932-ben került közgyűjteménybe, ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.³⁴

Az 1927-ben elhunyt *Csernoch János* hercegprímás fehérmárvány szarkofágját 1932-ben készítette az esztergomi Bazilika számára. A sír-emlék központi része az egyházfő márványból faragott fekvő alakja, imára kulcsolt kézzel, fején püspöki süveggel. Fölé aranyozott fényű, bronzból öntött hatalmas angyal-alak kezével magyar címeres zászlót borít a bronzkoszorúval díszített szarkofágjára. A koszorú szalagjának felirata: *A történelmi Magyarország nagy hercegprímásának | a*

³³Mária Vida: *Pharmacy Museums of Hungary*. Hungarian Society for the History of Medicine Semmelweis Institute, Budapest, 1984, 22.

³⁴MNG ltsz.: 56.720-N.

**Csernoch János
szarkofágja**

³⁵Kontsek Ildikó:
„Nagy időkben hű pásztor”.
Csernoch János
síremléke az esztergomi
bazilikában. Műemlékvé-
delem, 2010/5. 342.

³⁶Borbás György: i. m. 90.

³⁷Diós István (főszerk.):
Magyar Katolikus Lexikon.
XVI. kötet. Szent István
Társulat, Budapest,
2010, 455.

Egyházművészeti alkotásainak értékelése

³⁸Farkas Zoltán:
Zala György. Nyugat,
1937/9. 218.

³⁹Szatmári Gizella:
i. m. 97.

⁴⁰Borbás György:
Zala György. Lendvai
Füzetek – Lendavski
Zvezki 15. (1996) 61.

⁴¹Lendvai Kepe Zoltán:
Zala György Lendván.
Lendva, 2009, 69. és 73.

trianoni Magyarország. A fehérmárvány síremlék önmagában nemesen elegáns hatást keltene. A súlyos bronz díszítőelemek (angyal, zászló, koszorú, szalag) szinte rázúdulnak a szarkofágra és háttérbe szorítják a sírszobor mintázásának szépségét. A síremlék — amelynek építészeti részét Foerk Ernő tervezte — eredetileg a Szent István vértanú kápolna északi fala mellett állt. 1972-ben azonban át-helyezték az altemplomba, a kriptá nyugati oldaltermébe.³⁵

Az 1935. évi Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon szerepelt Zala György *Júdás* című alkotása, ennek leírása és további sorsa azonban ismeretlen.³⁶

Hivatalos elismerések és kitüntetések a legmagasabb fórumokról érkeztek számára: 1924-től kormányfőtanácsosi címmel ruházták fel, a Magyar Tudományos Akadémia 1930-ban tiszteletbeli tagjává választotta, 1931-ben az elsők között kapta meg korának legrangosabb hazai művészeti elismerését, a Corvin-láncot.³⁷

Zala György 1937. július 31-én hunyt el. Az akadémikus emlékműszobrászat és a hazai neobarokk szakmailag felkészült mestere volt. Ugyanakkor nem tartozott a művészi útkeresés pártolói közé. Pályája első felében remek alkotásokat, máig sikeres emlékműveket (Aradi vértanúk, Andrassy lovas szobor, a Millenniumi emlékmű szobrai) készített. Egész életében mindvégig kiváló portrétista volt. Az első világháborút követően művészete némileg konvencionálissá, esetenként sablonossá vált. Egyházművészeti alkotásait ugyanez a kettősség jellemzi. A Mária és Magdolna szobor és a Szmrecsányi-síremlék igazi remekmű. Az 1920-as, 1930-as években mintázott kompozíciói tartalmi erőtlenségét neobarokk stíluselemek markáns ismétlésével, nem egy esetben aránytalanul nagy méretekkel kívánta ellensúlyozni. „Sehogysen tudta megérteni és méltányolni azt a megújítást, mely képzőművészetünkben a millennium után kezdődött és végül mégis diadalt aratott” — írta róla Farkas Zoltán a Nyugatban.³⁸

Hamvait a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Születése 150. évfordulóján Zala György emlékét tartottak, amelynek keretében síremlékét megújították, és nyugvó porai mellé áthozták felesége hamvait a Farkasréti temetőből.³⁹ A ma Szlovéniához tartozó Lendván példás módon ápolják emlékét: 1986-tól emlékszobája van a várban,⁴⁰ 1996. december 6-án emléknapot tartottak tiszteletére, 2008-tól köztéri mellszobor, egykori szülőháza helyén 2009-től emléktábla őrzi nevét.⁴¹

Egyházi vonatkozású alkotásai közül a világszínvonalon is kiemelkedő Mária és Magdolna, továbbá az ihletett szépségű Szmrecsányi-síremlék mellett egész Magyarország és a magyarság egyik jelképévé vált a Millenniumi emlékmű obeliszkjén lévő Gábrriel arkangyal.

SZÉPÍRÁS — ARANY200

FALCSIK MARI

Arany

*midőn fennen állt még a Jövő sziklája
hitted nincs mód másképp Múltat vézni rája:
Idea és Nemzet fogván hős regébe
nyitná meg rá ajkát pusztád néma népe*

*s felrobbant a szikla: porlombok kerengtek
Közös Sors ha csillant csak csillámban benne
szerteszórt szilánkkal terült bé a róna —
fölvérző kezeink szedegetik róla*

*látod: ha ki itt jár mindenik magába'
már öröklött Hitből egy vágás ha jutván
pusztán csak öltőnyi kerül az iszákba*

*de a Lantot hordjuk: kapaszkodni abban
meg-megcsúszó ujjunk húrokhoz simítván
zöngetni az új dalt vérben és aranyban*

Sikoly és sóhaj

*a lantot a lantot! — így felrikoltani
mintha dárda érne csak ő tudott
és rábuggyantani mint vérhabot
amikor már nincs miért többet mondani
azt az utolsó csöndes mondatot:
mondd ahogy Isten adta mondanod*

NÁDASDY ÁDÁM

Mesterek és metrumok

Arany Szentivánéji álom-fordításáról

1947-ben született Budapesten. Nyelvész, költő, műfordító, esszéista, egyetemi tanár.

Arany János 1864-ben fordította le Shakespeare *Szentivánéji álom* című darabját, akkora sikerrel, hogy azt az azóta eltelt százötven év újabb fordításainak sem könnyű elhomályosítaniuk. Mint az a korban szokás volt, Arany többnyire precízen követi az eredetit mind tartalomban, mind formában, ám ahol szükségét érzi, eltér attól — mind tartalomban, mint formában. Verstani szempontból mindenütt igyekezett formahű lenni, két okból is. Egyrészt, mert a szerző által használt versmértékek a magyarban is természetesen, bejáratottak, különösebb „kunsztot” nem igényelnek; másrészt, mert Shakespeare a szövegformákat nyilvánvalóan dramaturgiai eszközül használja. Segítségükkel úgy dolgozik, mint egy operaszerző, aki bizonyos szereplőket vagy érzelmi állapotokat mindig bizonyos hangszerekkel kísér. Ezt a hangszerelést érdemes megtartani, így Arany az eredeti szöveg formai rendjét a fordításban híven követte — egy alább említendő fontos kivétellel.

A jelen írásban azt vizsgálom meg, hogyan kezeli Arany a darabban szereplő komikus figurák: a mesterek szövegeit.

A mesterek helyzete Aranynál

¹ Szögletes zárójelben a korabeli, feltehetőleg Arany által is szándékolt kiejtést adom. A magyar „s” hangot az egyértelműség kedvéért [sch]-val jelölöm.

A mesterek bumfordi szójátékait, félreértett idegen szavait Arany mérészen helyettesíti más, a magyar fülnek (legalábbis a korabeli magyar fülnek) ismerősen csengő, kellően mulatságosnak ható szójátékokkal.

A csekély műveltségű alkalmi színjátékosok képtelenek megjegyezni a betétdarabban (V.1.) előforduló két mitológiai szerelmespár nevét: *Leander* és *Héró* helyett „Limander” és „Heléna”, *Cephalus* [cefalusch]¹ és *Procris* [prokrisch] helyett „Cofalus” [cofalusch] (vagy „Safalusz”?) és „Procrus” [prokrusch] jön ki a szájukon, amin a korabeli művelt közönség jóízűen kacaghatott. *Leander* szerelme *Héró* volt, semmi köze *Helénához*. *Cephalus* (vagy *Kephalosz*), a legendás vadász anynyira szerette feleségét, *Prokriszt*, hogy nem engedett *Auróra* hajnal-istennő csábításának és hű maradt asszonyához. A „*Procrus*” torzítás azért is hathatott komikusan, mert az *-us* jellemzően hímnemű végződés a latinban. Arany, bízva közönsége latinos műveltségében, követi Shakespeare-t.

A III.1.-ben a mesterek próbálják a Herceg esküvőjére tervezett betétdarabot, amit *Quince/Vackor* írt; ám mint kiderül, *Bottom/Zuboly* félreolvasta a kéziratot s rosszul tanulta meg a szöveget. Alább idézem az eredetit és Arany fordítását. A tévesztett szavakat dőlttel kiemelem:

Bottom: Thisby, the flowers of *odious* savours sweet,—

Quince: *Odours, odours.*

Bottom: — *odours savours sweet*:
(*odious* = ‘gyűlöletes’. *odours* = ‘illatok’. Talán *odorous* = ‘illatos’ volna az ideillő alak.)

Zuboly: Mint a virágok *háj*-illatja, *Thisbe*:

Vackor: *Báj, báj!*

Zuboly: — *báj* illatja, *Thisbe*:

Az eredetiben itt a félművelt mesterek az udvari élet finomkodó, latinos szavait használják rosszul: *odious/odorous* — mintha magyarul mondjuk *otkolon* (= eau de Cologne, azaz kölni) helyett *oktogont* mondanának. Arany fordításában egy hétköznapiabb, életszagúbb, falusiasabb félreértést kreál a *háj/báj* szópárral.

Egy hasonló példa, melyből még jobban kirajzolódik Aranynek a mestereiről alkotott képe, a IV.2.-ben van, ahol dicsérik az eltűntnek hitt Bottom/Zuboly szép hangját.

Quince: (...) and he is a very *paramour* for a sweet voice.

Flute: You must say ‘*paragon*’: a *paramour* is, God bless us, a thing of naught.

(Szó szerint: Édes hangjára nézve valóságos *szerető/selyemfiú*. — Úgy kell mondani: ‘*kiválóság*’; a *szerető/selyemfiú*, Isten megáldjon minket, egy semmirekellő [= súlytalan dolog].)

Mint látjuk, két ritka, latinos-franciás szót kevernek össze, s ezt még mulatságosabbá teszi a nézőknek az a tudása, hogy Bottom/Zuboly nem sokkal ezelőtt nagyon is *szeretőként*, *kitartott selyemfiúként* működött a tündérkirálynő udvarában.

Vackor: (...) kellemes hangra nézve pedig valóságos *musta*.

Dudás: Akarnád mondani, *mustra*: hisz a *musta*, Isten akárhova tegye! csizmadia-jószág.

(*Musta*: kurtanyelű vasbunkó, mellyel a bőrt egyengetik, simogatják. — *Mustra*: díszpéldány, kiállítási tárgy.)

Félretéve azt, hogy a *musta* — a szerszám is, a neve is — kevesek számára ismerős, Arany szemmel láthatólag itt is arra törekedett, hogy a mesterek világát elmozdítsa az alacsonyabb társadalmi rétegek felé. (Nyilván ezért is használ végig tegeződést a mesterek között, holott az eredetiben mindig magázzák egymást, ami akkoriban a feltörekvő polgárság szokása volt.)

Ez a „deklasszálás” legfeltűnőbben abban nyilvánul meg, ahogyan Arany a mesterek által (azaz a darab fikciója szerint Quince/Vackor ácsmester által) költött verses részeket kezeli. Ehhez röviden tekintsük át a *Szentivánéji álom* versformáit.

Az alapvető jambus

A darab ötféle szövegformából van összeszöve: van rímtelen ötös jambus (blank verse); van párosrímes ötös jambus (heroic couplet); vannak strófa-jellegű keresztrímek; van párosrímes négyes trocheus; és van próza, ez utóbbi csak a mesterek szájában és a közjátékot néző előkelőségek tréfás beleszólásaiban.

Ez a mű is — mint Shakespeare minden darabja — döntően ötös jambusban van („jambikus pentaméterben”). Ilyenkor egy sor öt jambust tartalmaz, tehát öt darab „ti-TÁ” (hangsúlytalan plusz hangsúlyos) felépítésű, két szótagos lábat. (A sor végén állhat tetszőlegesen még egy hangsúlytalan szótag, az úgynevezett „nővég”). A verssorok így 10 (nővég esetén 11) szótagot tartalmaznak.

Arany a fordításában ezt a versformát eléggé hűen követte. Idézzünk egy tipikus példát eredetiben és Arany fordításában. Az „x” a (viszonylag) hangsúlytalan vagy rövid, a „/” a (viszonylag) hangsúlyos vagy hosszú szótagot jelöli:

	x /	x /	x /	x /	x /
II.1.	I <u>will</u>	not <u>stay</u>	thy <u>ques</u>	tions; <u>let</u>	me <u>go!</u>
	Én <u>nem</u>	<u>vitá-</u>	zok <u>itt</u>	<u>tovább;</u>	<u>eressz!</u>

A jambikus sorok a rím szempontjából lehetnek többfélék: rímtelenek, illetve így vagy úgy rímeseek — ezt Arany gondosan tükrözi (bár Shakespeare tiszta rímei helyett gyakran asszonáncokat, közelítő rímeket használ), de a jelen elemzés szempontjából a rímelés mellékes.

A jambus a magyar hagyományban

A jambikus sorok „könnyű” — azaz rövid vagy hangsúlytalan — szótaggal (zenei szakszóval: felütéssel, „Auftakt”-tal) kezdődnek. A jambus a maga „felütéses” sorkezdetével nyugatról jön, a 19. század elején terjed el a magyar költészetben, jórészt a németből és angoltól készült fordítások révén, mivel a fordítók követni akarták az eredetinek újszerű, érdekes, idegenes lejtését. Jambusban van a *Bánk bán*, a *Gondolatok a könyvtárban*, *Az ember tragédiája*, és a század közepén már jambusban fordítják Goethét, Schillert, Shakespeare-t. Így tesz Arany is a mesterek szövegeivel — de csak kezdetben. Quince/Vackor mentegetőző előszava (V.1.) kifogástalan ötös jambus, keresztrímmel, *abab* formában, pontos mása az eredeti formának. A könnyű kezdőszótagot (a felütést) dőlttel jelzem:

Prológ *Ha* nem tetszünk, nincs más kívánatunk.
Ne véld, uram, hogy jöttünk sérteni,
Csak kimutatni. Jó akaratunk
Ezen végcéllal fogjuk kezdeni. (stb.)

Az alábbi részletben — mely a darab elején, a próba során hangzik el — még a nő- és hímvégű sorok váltakozása is hűen adja vissza a jambikus eredetét (amellett, hogy mesterien ügyetlen!):

Pyramus *Mint* a virágok báj-illatja, Thisbe:
Szép Thisbe, édes párád olyatén.

*De ha! neszt hallok: várj csak engem itt be,
Egy pillanatban itt leszek megén.*

A mesterember-betét-darab további részeiben azonban — mint látni fogjuk — nem ez a helyzet.

Elöl hangsúlyos (trochaikus) verselés

Mondtuk, hogy a jambus mint verselési mód késői import a magyarban, szövegben is és zenében is. A magyar népdalok mind hangsúllyal kezdődnek (*Megismerni a kanászt*), és ezt még a névelőre is rákényszerítik, amely egyébként nyelvtanilag hangsúlytalan (*A Csitári...*). Kölcsey *Hymnusának* (1823) ritmusa azért érdekesen magyaros, mert sorai döntő többségükben „nehéz” azaz hosszú és hangsúlyos szótaggal kezdődnek (*Isten..., jó..., nyújts..., ősz..., Kárpát... stb.*), azaz nem jambusok, hanem trocheusok. A trocheusokból álló (azaz trochaikus) verselés, sőt általában a hangsúllyal kezdődő metrumok — mint például a hexameter — a legtöbb népnél korábbiak, ősi, népi, népibek a hangsúlytalan felütéssel kezdődőknél, köztük a jambusnál.

Így volt ez az angoloknál is. A *Szentivánéji álomban* ennek megfelelően a trocheusokban írt sorokat mindig a tündérek, manók és hasonló lények szájába adja Shakespeare, ezzel kívánva jelezni, hogy ők egy ősi, „jambus-előtti” — népi, paraszti, erdei — világot képviselnek. Lássunk erre is példát, hozzátevé Arany tökéletes, formahű fordítását. Példánkban a sorok négy trocheusból állnak („TÁ-ti”), s az utolsó láb csonka, hiányzik a hangsúlytalan második szótagja (azaz csak „TÁ”).

	/ x	/ x	/ x	/
IV.1.	F airy	k ing, at-	t end and	m ark:
	I can	h ear the	m orning	l ark.
	Sz elle-	m ek ki-	r álya!	H alld:
	H allom	a(p) pa-	cs irta-	d alt.

Az „a(p) *pacsirta*” írásmóddal azt kívántam jelölni, hogy Arany idejében még létezett a „névelő-erősítés”, azaz a verselésben a névelő utáni mássalhangzót kettőzve lehetett ejteni: *appacsirta*, miáltal a névelő nehéz szótagként működhetett.

A mesterek magyaros versei

Arany János egy merész húzással a mesterek betét-darabjának további részében Shakespeare ötös jambusa helyett az attól teljesen eltérő magyaros felező tizenkettest használja. Ez a sorfajta két 6 szótagos félre oszlik, s mindkét sorfélben két tipikus hangsúly van, egy erősebb az 1., egy gyengébb az 5. szótagon. Például:

Ez, akinél **l**ámpás, / **b**okor van és **k**utya,

Ez a trochaikus forma a *Toldi*, a *János vitéz*, a *Családi kör* és hasonló, jellegzetesen magyar művek versmértéke — ilyen Shakespeare-nél sehol sem fordul elő. Arany azért választhatta ezt a magyaros metrumot, mert következetes akart lenni „deklasszási” programjához:

úgy érezte, a Vackor és Társai Színtársulat szájába nem adhat jambusokat, hiszen ezek egyszerű parasztemberek, akik az uraság esküvőjére készülődnek. Csakhogy Shakespeare-nél éppen azért botladoznak jambusban, mert sznobságuk és dilettantizmusuk egyik jele, hogy a divatos, úri stílust célozzák meg.

Tessék csak hangosan elolvasni az alábbi sorokat, a Prológ bevezetőjének elejét. A felezés helyét bejelöltem, az első két sorban a hangsúlyokat is. Igazi 19. századi magyar epikus stílus (pontosabban annak remek paródiája):

Prológ Nagysádtok e dolgon / csudálkozhat nagyon,
Míg kiderül minden, / a(m)mi rejtve vagyon.
 Ez ifju Pyramus [pirámusch], / bárki megtudhatja
 És e szép leányzó / Thisbe, nem tagadja.
 Ez a sáros, meszes / férfiú fal légyen,
 Mely a szeretőket / választja irégyen,
 Melynek hasadékán / két szerető szája
 Suttogott örömmel, / senki ne csudálja.
 Ez, akinél lámpás, / bokor van és kutya,
 A holdat jelenti; / mert mindenki tudja,
 Holdvilágon össze- / -jóni nem rettegetek;
 Az Ninus sirjához / találkozt tettek. (stb.)

És a továbbiakban mindenütt, ahol Shakespeare-nél jambust mondanak a mesterek, ott Aranynál magyaros felező tizenkettesben beszélnek. Még néhány jellemző magyaros sorspélda:

Mégpedig e falat / úgy képzelni tessék,...
 Mártja kemény kardját / kínos kebelében...
 De nem éri ajkad, / csak a meszet nyalom...

És álljon itt a legfrappánsabb, legmulatságosabb sorspár (megtárogatva a bravúros rímmel, hiszen *Thisbe* kiejtése [tischbe] volt!):

Melyen is keresztül / Pyramus meg Thisbe,
 Az két hív szerető / susogának ki s be.

Arany tehát azt mondja: az amatőr drámaköltő, Quince/Vackor magyaros formában írta meg drámáját. Ezek szerint Vackor is, színtársulata is magyar. Ebben Arany helyesen követi Shakespeare-t, akinél egyértelmű, hogy a mesterek angolok, vagyis „a mieink”. Athén ide vagy oda, tündérvilág ide vagy oda, ezek a mieink, ezek Anglia ismert kispolgári figurái. Ezt sugallja Shakespeare már a névválasztással is: Peter Quince, Francis Flute és a többiek nem Athén mítoszvilágának lakói. Mutatis mutandis, Arany magyarként mutatja be őket, mert lefordította nemcsak a nevüket (Vackor, Dudás stb.), hanem a versmértéküket is, hiszen ha „a mieink”, akkor verseljenek

úgy, ahogy a mieink szoktak. Makro-szinten tehát Arany remekül oldotta meg a feladatot, megvalósítja a szerző azon szándékát, hogy a mestereket a közönség ismerősnek, hazainak érezze.

Mikro-szinten azonban nem: a magyaros versforma alkalmazásával élesen szembement Shakespeare-rel, eljárása keresztezi a Shakespeare-i hangszerelést, hiszen az eredetiben csakis a tündér-féleségek használnak ilyesféle trochaikus verselést. Arany radikális (és persze remekül kivitelezett) ötlete a mesterembereket a tündérek erdejéhez, a falu, a folklór, a hagyomány világához kapcsolja: Vackor, Zuboly, Orrondi és a többiek (már névválasztásai révén is) Puck világába tevődnek, mesealakokká válnak — holott az eredetiben az bennük a komikus (és talán megható is), hogy mindenáron a modernet, az urbánusát, az „udvarias” értékeket majmolják.

A habozó kezdet

A II.1. jelenetben, a próba során, amikor először hallunk sorokat a bététdarabból, pár sornyi jambus után (*Mint a virágok...*, lásd fent) elhangzanak kétes ritmikájú sorok is. Ezek 12 szótagosak, ám nem nyilvánvaló, hogy hatos jambusként (= alexandrinusként), avagy magyaros felező tizenkettesként kell-e őket ritmizálni. Mintha fokozatosan menne át a jambus a magyarosba! Ezt jelzem a sorok közepére tett „#” jellel:

Thisbe Tündöklő Pyramus [pirámusch], # te liliomlevél,
Szép, mint dicső bokrán # a szép piros rúzsa;
Te fürge, fiatal, # te drágakő; juhbél!
Hű, mint a leghűbb ló, # mely nem fárad soha,
Találkozunk, Pyramus, a Nina sírján —

Pyramus Thisbém, ha szép vagyok, # tied vagyok csupán -

Néhány soron bemutatom a kétféle ritmizálás lehetőségét. Egyik sem igazán meggyőző — talán Arany ezzel az amatőr író ügyetlenségét akarta érzékeltetni. Csakhogy az ügyetlenséget éppen a kifogástalan „zenebohóci” botladozással (azaz profi mutatvánnyal) szokás érzékeltetni, ahogy Shakespeare is, és — mint láttuk — másutt Arany is.

Hatos jambusként:

tün **dök** | lő **pí** | **ramus** | | te **li** | **liom** | **levél**
szép **mint** | **dicső** | **bokrán** | | a **szép** | **piros** | **rúzsa**

Felező tizenkettesként:

tündöklő pi | **r**ámus | | **te** liliom | **le**vél
szép mint dicső | **b**okrán | | **a** szép piros | **rú**zsa

Mivel a Pyramus nevet Arany egyebütt láthatólag „ti-TÁ-ti” ritmusúnak skandálja, ez érzésem szerint a magyaros felé dönti el a mérleget ezekben a kétes esetekben is. Mintha Arany-Vackor keze vacillálna: milyen versmértékben írjam drámámat? Mint láttuk, a döntés megszületett: magyarosban!

MOLNÁR KRISZTINA
RITA

Arany Jánosnak

*Aranyhíd,
ezüsthíd,
méri az út hosszát.
A folyón
keresztül
visznek vissza. Hozzád.*

*Aranyló,
ezüstló
patkódobogása,
időn túl
visszhangzó
jambusménes vágta.*

*Aranydob,
ezüstdob,
érjen idő össze,
itt legyél,
ott legyünk
véled összekötve.*

*Aranylánc,
ezüstlánc
szavaidból fonva.
DNS-
-láncodat
költősereg hordja.*

*Aranyszék,
ezüstszék,
fotelkarfa, sámlí.
Olvasnál,
hallgatnánk.
Vers, ballada, bármi.*

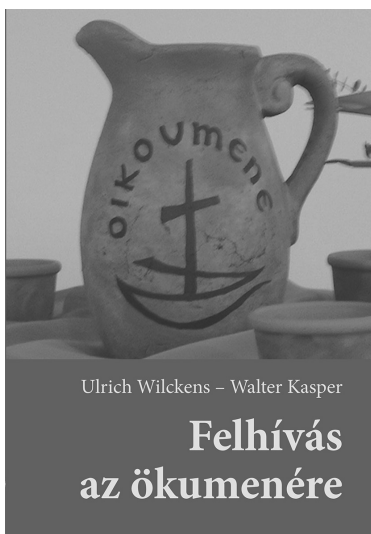
*Aranypénz,
ezüstpénz
nem cseng, tompán koppan.
Csengettyű,
nagyharang
ring a verssorokban.*

*Aranypötty,
ezüstpötty,
hol vetted a tintát?
Fénypacás
hatalmas
Toldid és Poloskád.*

*Aranykor,
ezüstkör,
hol ragyog, hol sáros.
Lócsiszár
ne sértsen
téged, Arany János.*

*Aranytoll,
ezüstitoll.
Kihalt költőholló.
Hódolat,
tisztelet.
Vagy ahhoz hasonló.*

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

ULRICH WILCKENS – WALTER KASPER

Felhívás az ökumenére

„Az Evangélium az igazi keresztény hit középpontja. Isten azt akarja, hogy az összes keresztény ismerje el Urának Jézus Krisztust, az ő egyszülött Fiát, akit értünk keresztre feszítettek, és aki feltámadott. Akarja, hogy mindannyian az egyetlen Isten Lelkének, a Szentléleknek erejéből éljünk. Közösséget alkotott, az egyetlen egyházat, amelynek azért kell katolikusnak lennie, mert evangélikus, azaz evangéliumi. (...) Felhívásunk az ökumenére erre akar ráébreszteni.”

A reformáció jubileumi évében Walter Kasper bíboros és Ulrich Wilckens ny. lutheránus püspök ezekkel a szavakkal hív meg mindnyájunkat a belső megújulásra. „Négykezes” könyvük katolikus és evangélikus megvilágításban sorra veszi a legfontosabb témákat, amelyek az ökumenikus párbeszéd során fölvetődnek.

Ára: 2.400 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

„Ő az, ki csodát művelt anyanyelvemmel”

MOHAI V. LAJOS

Bekezdések Kosztolányi Arany-elragadtatásáról

1956-ban született Nagykanizsán. Író, költő, kritikus, irodalomtörténész, esszéista, szerkesztő. Legutóbbi írását 2017.9. számunkban közöltük.

„Soha nem találkoztam még költővel, aki a nyelvvel ilyen csodát művelt volna. Nála nyelv és érzés, eszköz és cél, szándék és kifejezés döbbenetesen egy. Valahányszor egy szót használ, az más színt, árnyalatot kap, mint a közbeszédben, valami varázst, mely addig nem volt benne, erőt vagy bájat, zengést vagy selypítést, vagyis eltolja a költői-képzetes sík felé, s ez az a boszorkányosság, mely minden irodalmi alkotás mélységes lényege, titkos mivolta. Ő maga a magyar nyelv.”¹

„Minden legkisebb hely”

¹Kosztolányi Dezső:
Látjátok, feleim.
(A kötet anyagát
összegyűjtötte, a szöveget
gondozta, és a
jegyzeteket írta Réz Pál.)
Szépirodalmi, Budapest,
1976, 145.

Kosztolányi szívesen időzött régi magyar íróknál, többnyire évfordulós alkalmak kínálták számára a megemlékezést. Ezeket az önként adódó lehetőségeket ki is aknáztta, elég csak végiglapozni a Szépirodalmi Könyvkiadó Kosztolányi-sorozatának *Látjátok, feleim* című gyűjteményét. Legtöbbször Arany Jánosról írt. A Réz Pál-féle kötetben tíz írás szól róla; eggyel több, mint Petőfiről; egyet, az *Író és bátorság. Válasz Móricz Zsigmondnak*² című vitacikkét a kötet nem közölte, egynek a szerzőségét pedig Réz Pál Kosztolányinak tulajdonítja, ez a tizenegyedik dolgozat, 1905. október 22-én jelent meg Kosztolányi kedvenc *Bácskai Hírlapjában*. Igen korai mű. Címe: *Arany vallása*. Noha teljes bizonyossággal nem állítható, hogy az övé lenne, a gondolatfűzése rá vall. Elég lehet ezt idézni belőle:

„A világosan kimondott, nyugodt értébecslés és józan, rideg felfogás egész életében kísérte a mi Aranyunkat. (...) Ő a dolgok mélyére látott, s került a lázas ábrándozást. Ő a reformációnak gyermeke volt, s bármennyire is átérezte a jelen küzdelmének izgató voltát, mindig maradt belőle valami a középkori világosan látó, pesszimista magyarból. A múltkor véletlenül betévedtem egy református templomba. Éppen gyászszertartást tartottak. S mi tőrés-tagadás, egy pillanatra földhöz szegzett engemet is az áhítat, a Kálvin komor szelleme. S ekkor értettem meg Arany lelkivilágát.”³

³Kosztolányi:
Látjátok, feleim,
i. m. 318.

Kosztolányi — író elődeiről szólva, de többnyire, ha a kortársairól is véleményt formál, mindenekelőtt méltat; a szigor — néhány kivételt leszámítva, idetartozik Szabó Dezső *Elsodort falujának vit-*

riolos bemutatása — nem kenyere, mivel azt vallja, hogy nem elfogulatlan szemlélő, kiváltképp, ha a régiekről esik szó: Arany megkérdőjelezhetetlen nagyságát ekképp nyugtázza 1930-ban, tehát a legforróbb vallomását nem évfordulós alkalomra tartogatva:

„Nem ismerek az egész földgolyón nagyobb művészt Arany Jánosnál, sem az élők, sem a halottak között. Az ilyen megállapításokat általában felelőtlennek, gyermekesnek tartom. Mégis le kell most írnom, mert ezt érzem. Van némi összehasonlítási alapom is. Hat-hét nyelven olvastam össze a világ legnagyobbjait. (...) ő maga a nyelv. (...) Gyakran jut eszembe Péterfy Jenő kijelentése. Mindenki, aki magyarnak született, s így akarva, nem akarva vállalja szenvedésünket, kárpótlást kap azáltal, hogy Arany Jánost eredetiben olvashatja.”

Arra tehát, hogy mit jelenthetett Kosztolányi Dezsőnek a *„mi Aranyunk”* költészete — ha nem ismernénk róla szóló feledhetetlen kissezéinek sorát, sem a főntebbi idézeteket —, feleségének életrajzi regénye akkor is felelne: az író a rákbetegség könyörtelen testi szenvedéssel járó poklában az Arany-összest és a *Hamletet* kéri. A rendkívül tágas műveltséggel rendelkező költő a *Hamletet* tartotta a leg-tökéletesebb remekműnek, Arany mellett Shakespeare, Goethe volt a vezérlő csillaga. Nem állt távol tőle, hogy Aranyt egyszerűen Dante mellé helyezze a *Pesti Napló* 1930. november 16-ai számában közölt gyöngyszemében. Idemácsolom Arany kevésbé ismert töredékét, a *Tájképet*:

„Nem tudja, hogy emlék minden legkisebb hely:

Hogy a Haza teste mindenütt egy sebhely.”

Kosztolányi ezt írja erről a két sorról: *„Miért olyan gyönyörű ez, mint Dante legszebb terzinája? Nem lehet elemezni. Talán azért, mert a nyelv őstelevényéből fakadt a gondolata is, meg a muzsikája is. Talán azért, mert az a bűvös rím: a legkisebb hely... sebhely... mintegy dióhéjban közli a mondanivalóját.”*⁴

A főntebb kiemelt *„mi Aranyunk”* megfogalmazása — mai szemmel: családias idillje, patinája mellett is — közli *mintegy dióhéjban* Kosztolányi kapcsolatát, vonzásának forrásvidékét Arany költészetével: a legerősebb összekötő kapocs közte és Arany között *a magyar nyelv, kettejük anyanyelve*. Annak a magyar nyelvnek *a szép és tökéletes költői használata*, amelyen Arany írt, s amelyet a 19. század nagy magyar költője végtelen szerénységében gazdagított és megművelt.

Felesége írja le, hogy Kosztolányi a húszas években Amerikába kivándorolt egyik barátját levélben *„szép ikes igéinkre”* emlékeztette, és maga egyebek mellett ezért elvetette az emigráció (nem túl komolyan vett) gondolatát. Az anyanyelv eszménye mindenekelőtt meghatározta Kosztolányi szellemiségét: *„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyar nyelven beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható (...) Naponta sokszor gondolkok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.”*

Mindemellett volt türelme (erősen franciás ízlése mellett) Shakespeare és Goethe nyelvének elsajátítására, és a más kultúrák iránti fo-

⁴Kosztolányi: *Látjátok, feleim*, i. m. 145–146.

gékonytágot mindvégig zsinórmértéknek tekintette a maga számára. Sőt, azt egyenesen fogyatékoságnak, parlagiasságnak gondolta, ha valaki egy nyelv, egy kultúra és gondolkodásmód falai közé zárkózik be.

Kosztolányi alaposan kivette részét a nyugati (akkor valóban egyedüli mércének állított) műveltséghez való fölzárkózás irodalmi és művészeti mozgalmából. Az irodalmi modernizációt máig irigyelt eredménnyel megvalósító folyóirat, a *Nyugat* első nemzedékének tagjaként fölismerte: „*csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték*”. Európaiságának lényege a mindennapiságban és a műveltségben egyformán megnyilvánult, alkotórészei ott sorakoznak útirajzaiban, műfordításaiban, de az anyanyelvhez való jelző nélküli hűségében nyilvánult meg a legkifejezőbben és legteltebb tartalommal, anélkül hogy a két fogalom — európaiság és magyarság — akár egyetlen óvatlan pillanatra is csorbította volna egymást világképében, művészeteszményében és az életről vallott nézeteiben — bármilyen komor volt is a kor díszlete hozzá. Gondoljunk csak a „múzsák testvériségének” eszméjét kölcsönösen kifejező barátságára Thomas Mann-nal.

Megrendítő pillanat, olykor már-már szinte felfohászokodás Kosztolányi Arannyal való irodalomtörténeti találkozása a kisrajzokban, cikkekben. Ezért talán nem túlzás, sőt akár helyénvaló is Kosztolányi *Arany-elragadtatásáról* beszélni; nyelvileg összenőtt két zseniről van szó: a 20. század egyik legnagyobb magyar írója, stilisztája, legpontosabban fogalmazó költője fejezi ki az elragadtatását elődjéről „*Ő az, ki csodát művelt anyanyelvemmel*”, kiáltott föl. Mert mi a legnagyobb kincs az életünk mellett a Földön? Az anyanyelvünk. Mi az anyanyelv? Az a csodálatos jelenség, amelyen édesanyánk először szólt hozzánk, és amelyen először szólalunk meg. Amely születésünk pillanatától kísér bennünket az életben, hogy képesek legyünk eligazodni a világban. Egyedül az anyanyelvünket „beszéljük jól”, akár szenesembernek születtünk, akár az összehasonlító nyelvtudományok professzorának. És egyedül az anyanyelvünkön „értünk” rendesen, hiába „vagyunk perfekt” valamely más nyelven is. Azt hiszem, a második világháború előestéjén az Illyés Gyula által elindított Kosztolányi-sorozat (*Kosztolányi Dezső hátrahagyott műveinek* tíz kötete, amelyet aztán Illés Endre egy tizenegyedikkel toldott meg, a *Színházzal*) ezért is indulhatott el az *Erős várunk, a nyelv* című gyűjteménnyel — az írói szolidaritás egyik igen ritka teljesítményeként: „*S íme itt a mű, a legkülönb, amit eddig a magyar nyelvről szépíró alkotott. Szellemes, elmélyülő, pompás felkészültséggel hordó és hódító.*” — Illyés Gyula kijelentése máig ható pontos jellemzés, és összhangban áll azzal az irodalomtörténeti és olvasói tudással, amely Kosztolányiról bennünk él.

És azzal a képzetrel is, amellyel Kosztolányi fogalmazott Arany nyelvéről.

„Van-e ennél gyönyörűbb név?”

Hogy mindezek mellett is mekkora rangja volt Aranynak Kosztolányi életében, arra egy példa még mindenképpen idekívánczozik; Kosztolányi számára az *Arany* név szinte az eredeti teremtéssel azonos; már-már az a benyomásom, hogy művészetvallássá, különleges jelenséggé vált a számára, amelyet egy viszonylag kevésbé ismert Esti-novella keretébe foglalva is elmondott. Az Esti-monológ szemléletesen mutatja a költő fölfokozott viszonyát Aranyhoz, hiszen kiemeli a csupán helyi értékkel rendelkező megszólalások közül. Mintha a korábbi nekirugaszkodások összegzése is lenne egy másik, meditatív műfaji köntösben. Sajátos irodalmi morfondírozás az élet kisebb-nagyobb, de világló eseményeiről, ahogy azt az alteregó-fikció páratlan remekművében szállítja az író: emitt Arany Jánosról.

⁵Kosztolányi:
Látjátok, feleim,
i. m. 146–151.

A novella az *Új Idők* 1932. október 2-ai számában jelent meg.⁵

Ide másolom végezetül egy részletét:

„— Nincs név, mely versenyezhetne véle — tette hozzá. [Esti Kornél — a szerző] — Maga ez a név, pusztán megjelenésében, külső idomában, zenei összetételében is csodája az aránynak, a kellemnek, a tiszta egyszerűségnek és bátor eredetiségnek. Nem az a fény téveszt meg engem, és kápráztat el, mely mögötte ragyog, nem az a dicsőség, mely hozzátapad. Ha az országút porában lelném, elhagyatva, mint egy patkót, odadobva és ismeretlenül, akkor is fölemelném, és magasba mutatnám. Lágyan fénylik, mint az ősi verőfény nehéz aránya, s mikor leejtem, egyéni, utánozhatatlan hangján cseng, mint a fémek királya, minden korok bálványja, a pompa, a tökély, a gazdagság jelképe, melyet nem fog rozsdá. Hódító nemességében úgy beszél, mint az érettség, bölcsesség és igazság. Rozsdátlan, ősrégi, királyi név, melyet az irodalmi tőzsdék árszökése és árbukása, a papírbankók ingadozása nem érintett soha. Üdülés hallani a fülnek. Aki hallja megnyugszik, elpihen, mosolyog, mintha titokban kincset kapott volna. Balzsam és gyógyulás kimondani is.”

Vörös Rebek.
»Vörös Rebek álsalmenn a
Kestény pallón s elrepült — « *)
Tallászkodni, mint mint varjú,
Egy jegenyefára ült.
A kinek ars mondja: kár!
Nagy baj éni is, nagy kár:
Hess, mondár!

PÉTER LÁSZLÓ

Őskert

Arany János és Juhász Gyula szava

Arany János születésének kétszázadik,
Juhász Gyula halálának nyolcvanadik évfordulójára

1926-ban született János-halmán. Irodalomtörténész, egyetemi tanár, várostörténész, nyelvész, folklorista.

1. A címben olvasható összetett szó Arany János 'egyszerejtett' szava, leleménye. A Toldi-trilógia befejező költeményének (*Toldi estéje*, 1854) a végén, az utolsó versszakban írta le egyetlen egyszer, hősének, Toldi Miklósnak maga választotta temetkezési helyéül, utolsó lakóhelyének, udvarházának elvadult kertjét jellemezve:

*Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,
Domb emelkedett már Toldi Miklós testén,
Amelyet az őskert, bánatja jelével,
Behinte lehulló, sárga falevéllel.*

Juhász Gyula kora ifjúságától nagy tisztelője volt Arany Jánosnak. Ez költészetében is méltón tükröződik. Oláh Gábornak 1905 nyarán, a vakációban írta: „Én Aranyról kissé más véleményen vagyok, mint a közvélemény. Sokkal modernebbek és sokkal emberibbnek látom, mint mások.” Visszatérve az egyetemre, Arany Jánosról írott első tanulmányában, az egyetemi lapnak, a Virágfakadásnak már szeptember 1-jei számában, *Kísérlet* alcímmel valamivel részletesebben fejtegette véleményét.¹

Arany Jánosnak e jellegzetes szóösszetételét („őskert”) először az Esztendő 1918. márciusi számában a költőelődöket idéző *Fotografiaiák* című költeményében írta le:

*Én úgy szerettem rendezgetni őket
Fekete album szürke erdejében,
Mely halkan zizegett, mint csöndes őskert.*

¹Juhász Gyula Összes Művei, 4. kötet. (Szerk. Péter László.) Akadémia Kiadó, Budapest, 1975, 48–50.

²Juhász Gyula költői nyelvének szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 657.

Ez utolsó, ritka szó jelentését Benkő László² így adta meg: 'Temető'. Első példamondata ejthette tévedésbe:

*Alsóváros őskertje mellett
Az árok partja rejt talán,
Ottan pihen véres fejed,
Dózsa György, dicső ősapám.
(Dózsa feje, 1919)*

³Arany-szótár.
Arany János költői
nyelvének szókészlete.
Anyanyelvapolók
Szövetsége – Inter,
Budapest, 2017,
3. kötet, 216.

⁴Írók, érzelmek, stílusok.
Magvető, Budapest,
1971, 326.

2.

Alsóváros őskertje Benkő László és Juhász Gyula számára egyértelműen a szeged-alsóvárosi temetőt jelentette. A hatalmas, háromkötetes *Arany-szótár* szerkesztője, a hajdani szegedi egyetemi hallgató Beke József szerint az őskert „a családi ház kertje”.³ Ám mindkét meghatározásból elsikkad e különleges temetkezőhely sajátossága: nem szokványos temető, hanem „az ősöknek [valamely okból rendkívüli] különleges temetkezőhelye”.

Toldi Miklós halála után házának udvara, kertje gazdátlanává vált, elvadult. Ám ettől még nem vált temetővé, ahogyan Juhász Gyula is értelmezte. E szót Baróti Dezső — elfelejtven Arany szöveg helyét — Juhász alkotásának tekintette.⁴

Annyiban volt igaza, hogy Juhász félreértelmezésével e szó sajátos ‘sírkerth’ jelentését teremtette meg. Olykor egyszerűen csak a ‘temető’ választékosabb, történelmi hangulatot keltő változataként. Mint időben a következő versben:

*Annák, szerelmek, elbocsátom őket,
Mint őszi lomb a hulló levelet,
Szóként keringve hulljanak az őskert
Örök rögére, holt álmok felett.
(Fohászkodás, 1922)*

Vagy ebben a négysorosban, amelyben a cím pontosan egyértelműsíti a jelentést:

*Dózsa fejét itt adták át a földnek,
Mikor megjárta már a zord bitót.
De hallgat róla most a csöndes őskert.
Magyar titok. De még beszélni fog!
(Az alsóvárosi temetőben, 1925)*

Csak a szótagszám miatt bővült és szakadt ketté a szó, jelentése — ahogy első versszakának hasonlata (*Fehérvirágos, mint a temető*), és az idézendő szakasz helyszínrajza bizonyítja — nem változott:

*Az este jó és a fehér kereszték
Nagy békessége integet felénk,
Szelíd magánya a mély, őszi kertnek,
Hol megpihen majd minden nemzedék.
(Magyar tél, 1924)*

3.

E szónak, őskert, különleges akkori politikai hangulatát és Petőfi Sándor minden magyarban visszhangzó *Nemzeti dal*át is idézi a következő versbeli alkalmazása:

*A szolgaföldben nem nyughatnak ők, nem.
Följárnának a magyar temetőben.
Nem is merik ma eltemetni őket,
És nincs számukra még e tájon őskert.
(Martinovicsék, 1926)*

Ez a vers a Népszava májusi elsejei irodalmi mellékletében jelent meg. Ezekben az években — az őszirózsás forradalom után, betegségének súlyosbodásáig — a költő a szegedi szociáldemokrata párt meggyőződéses tagja, a szegedi munkásmozgalom publicistája, költője, előadója volt. A Munkásotthon poétája, ahová József Attilát is bevezette.

Az alsóvárosi temető később is arra ihlette, hogy Dózsa emlékét idézze. Ebben a versében háromszor is előfordul a sokjelentésű szó:

*Alsóváros őskertje mellett
Az árok partja rejt talán,
Ottan pihen véres fejed,
Szörnyű halálra égetett
Dózsa György, dicső ősapám.*

*Alsóváros őskertje táján,
A Boszorkányok szigetén
Lidércesek néha az éjek
És oly haloványak a fények,
Mint a szívemben a remény.*

*Véres fejünk lehullt a porba,
Rózsás hitünk, mint tört kereszt,
Alsóváros őskertje fáj,
Jeltelen temető e táj:
Mindenszentekkor zengem ezt!
(Torozás, 1928)*

4. Juhász Gyula a Délmagyarország 1926. karácsonyi számában, *Ádám kertjében* című elbeszélésében nem először vallott arról, mennyire szeret a temetőben sétálni, időzni, elmélyülni.

A költő legjobb barátja, Espersit János, a jeles makói ügyvéd, aki évente kétszer-háromszor egy-két hétre vendégül látta Juhász Gyulát, és házában alkotó nyugalmat teremtett számára, naplójában megörökítette a költő napjait. Megőrizte számunkra, hogy ezt az elbeszélést a költő Makón írta, az ő vendégszeretetében, az ő íróasztalán 1925. október 19-én. Kézirata Mikes Lajos hagyatékával került a Petőfi Irodalmi Múzeumba.

A kéziratot áthúzva olvasható az elején ez a vallomás: „Halottak napján én nem megyek ki a temetőbe. Ez nem akar se tüntetés lenni,

se külön[c]ködés, én a sírok közt a halottakkal akarok találkozni, nem az élőkkel.”

A címbeli Ádám valamelyik szegedi temető csősze volt, s a költő az ő temetőjét nevezte kertnek. Így vallott: „Nagyon szeretem a holtak városát, örömmel szoktam bolyongani az őskertben, ahogyan egy réges-régen elporladt magyar poéta [Arany János] a temetőt elnevezte. Én több életet találok benne, mint az utcákon, a házak között, ahol annyi gyász és annyi nyomorúság ballag és lohol az ismeretlen állomás felé. Az életünk ma olyan vigasztalan, és a temetőnek olyan biztató a békéje és nyugalma. Itt örök dolgok intenek felénk, és nem zavar a földi lárma, a városi zaj. A legmélyebb tragédiát, a dán királyfi történetét is a temető kertjében olvastam, egészen fiatalon. Akkor szerettem volna állandóan ide költözni, egyelőre még nem a föld alá, csak a kis csőszházba, ahol Ádám lakott, aki őrizte a boldogultak álmait, koszorúit és virágait.”⁵

⁵Juhász Gyula Összes Művei, 4. kötet, i. m. 430.

FILIP TAMÁS

Diófák alatt

*Gyerekként karom kitérve pörögtem
diófák alatt a szédülésig, és azon is túl,
kíváncsian, hogy a szédülés után
mi jöhet még, miféle mámor
születik benn a zsigereimben.
És nem tudtam, hol vagyok, az ég,
a fák milyen kupolát építenek fölém,
eleven kis halottra, kire vár még néhány
évtized öröm és szenvedés, mire
hamvai szétpörögnek másféle
kertben, másféle fák alatt.*

Isten malmai

*Láttalak miattam sírni.
És ez az én évem,
mondta valaki.*

*De hol vagyok én ebben
az évben? Beérvén
egyetlen nappal is.*

*Isten malmai lassan
örölnék a földön
és itt a pokolban is.*

844

Arany János – Babits Mihály – Kovács András Ferenc párbeszédei

SEBŐK MELINDA

A 80 esztendőös Rónay László tiszteletére

1979-ben született. Irodalomtörténész, tanár. Az ELTE BTK-n szerzett PhD-fokozatot. Jelenleg a KRE BTK Modern Magyar Irodalomtudományi Tanszékének adjunktusa. Legutóbbi írását 2015. 8. számunkban közöltük.

Rónay László páratlanul gazdag irodalomtörténeti munkássága során többek között Babits Mihály műveinek kritikai kiadására is figyelmet fordít. *Mesterek és legendák* című kötetében igen pontosan világít rá a tanulmányokkal kísérletező fiatal Babits Arany János iránti rajongására: Babits „tanulmánykísérleteinek visszatérő alakja Arany Jánosé, akiben valamiképp lelki rokonra talált. A félszeg, műegész megvalósításáért küzdő poétában ismerte föl elődjét. (...) Babits lélektani szempontok alapján is igyekezett átvilágítani Arany életművét.”¹ Rónay László megállapítása egybecseng Babits Arany János születésének centenáriumán írt vallomásával, 1917-ben ugyanis a következőképp idézte fel diákkori élményeit a költő: „Még jóformán tanuló koromban terveztem egyszer egy nagyobb munkát: Arany János életrajzát, az életrásnak egészen új módszere szerint. Valami benső életrás lehetett volna ez, melynek a külső biográfiai adatok csak tág kereteit képezhették s igazi anyagát a költő művei szolgáltatották volna. Valóban írónál, ha műveinek kronológiáját tűrhetően ismerjük, lehetségesnek kell tartanunk a teljesen pszichológikus életrajzot, mely a hős képzeiteinek és hangulatainak történetét adja elő. (...) Az ily életrajz tehát a képzet- és kedélyvilág mozgalmainak története; (...) ez megbecsülhetetlen az életrajzírónak. Arany kéziratában (a kapszos könyvben!) minden Őszikének pontosan alájegyvezte idejét, a hó- és nap-számot. (...) Micsoda gazdag forrás a képzetvilág mozgalmainak történetéhez! Napról-napra próbálhattam kísérni egy áldott kedély hullám(j)ait.”² Arany János költészete Babits egyik meghatározó fiatalkori élménye. Emlékezéseiben is többször vall Arany Jánoshoz fűződő viszonyáról, csak hogy néhány példát idézzünk: „Én gyerekkoromban Petőfiből, Aranyból jöttem rá először, mi a költészet”; „Aranyt, Vörösmartyt nem olvasom, kívülről tudom”; „Irodalmi neveltetésem engem elsősorban Arany Jánoshoz fűz”.³ Egyetemistaként Beöthy Zsolt és Gyulai Pál óráin is sokat hallhatott Arany János életművéről. 1903

¹Rónay László:
Az ismeretlen Babits
Mihály. In uő.:
Mesterek és legendák.
Hungarovox, Budapest,
2012, 150.

²Babits Mihály:
*Arany életéből – Apró
részlet egy biográfiai
kísérletből*. Nyugat,
1917/5. 432.

³Babits Mihály:
„Itt a halk és komoly
beszéd ideje”. *Interjúk,
nyilatkozatok, vallomások*.
(Szerk. Téglás János.)
Pauz-Westermann,
Cellödömök, 1997, 33.

- ⁴Babits Mihály – Kosztolányi Dezsőnek, 1904. november 24. In: *Babits Mihály levelezése 1890–1906.* (Sajtó alá rend. Zsoldos Sándor.) Historia Litteraria – Korona, Budapest, 1998, 141.
- ⁵Babits – Kosztolányinak, 1905. január 11. In: *BML*, i. m. 147.
- ⁶Babits – Kosztolányinak, 1905. február 17. In: *BML*, i. m. 148.
- ⁷Babits – Kosztolányinak, 1904. augusztus 1. In: *BML*, i. m. 89.
- ⁸Babits – Kosztolányinak, 1904. augusztus 20. In: *BML*, i. m. 96.
- ⁹Babits – Kosztolányinak, 1904. november 17. In: *BML*, i. m. 129.
- őszén Beöthy Zsolt *Arany János eposza*, valamint *A magyar irodalom Petőfi és Arany korában* című előadásokat is felvette leckekönyvébe.
- A Kosztolányinak írt Babits-levelek filológiai tanúsága szerint egyetemi Arany-dolgozatai 1904 ősze és 1905 tavasza között keletkezettek. Arany-szakdolgozatának tervéről számol be Kosztolányinak 1904 novemberében: „roppant ambícióval fogom készíteni dolgozatomat — Arany Jánosról”.⁴ *Arany mint arisztokrata* című dolgozatát nagy tempóban írta, ám 1905 januárjában — kellő dokumentum, filológiai adat hiányában — abbahagyta: „naponkénti kétségbeesések után, kiráztam végre magamból (...) kiírtam lelkemből azt, ami hónapokon át egyetlen életem volt: tudóm, levegőm egyszerre; hogy koporsóul kell gyalulnom azt, amit bölcsőnek faragtam és termékeny nászágynak”.⁵ Vagyis Babits elbizonytalanodott téziseiben, ezért a munkát félbehagyja, majd újabb gyűjtőmunkára szánja el magát. 1905. február 17-i levelében pedig Kosztolányinak ezt írja: „Arany János életrajzára óriási adatgyűjteményt halmoztam össze; egészen eredetien rendeztem és csináltam magamnak egy új és nagyszerű irodalomtörténeti módszert, amely Dézsi Lajosnak is becsületére válnék”.⁶ S ekkor kezdi el megírni második Arany-dolgozatát, *Arany János az 1877. második felében* címmel, melyben Dézsi pszicho-filológiai módszerét alkalmazva vizsgálja Arany lélekrajzát és műveinek kronológiáját. Végül ezt a szakdolgozatát adta le Négyesy Lászlónak 1905 márciusában. Ennek a dolgozatnak (a hagyaték Babits-kézirataiból) csak töredékét ismerhetjük. Bár az első Arany-dolgozattal nem készült el teljesen, annyi azonban a levelezés vallomásaiból is bizonyos, hogy Arany János szellemisége nem csupán gyermekkorának, hanem egyetemi éveinek is egyik legmeghatározóbb élménye volt. A Kosztolányinak küldött levelek soraiból idézve is egyértelmű Babits Arany iránti rajongása: „Poe Edgárnál és Baudelairenál mindég nagyobb lesz Shakespear és Arany”.⁷ Riedl Frigyesre hivatkozva megjegyzi: „Aranyt nem lehet elégszer idézni”.⁸ Babits Arany költészetét fordíthatatlannak, stílusát gazdagnak és változatosnak nevezi. A dekadenciát — Schopenhauer nyomán — „túlfinomult érzékenységgént” értelmezi, így Arany nyelvezetét dekadensnek tekinti. Mindemellett tiszteli műveiben a magyar múlt örökségét. 1904. november 17-i levelében pedig megjegyzi: „Vannak ideáljaim, halottak akiknek az életében, jellemében megtestesítve sejtem azt a tisztaságot, amelyre vágyakozom; ilyen szentjeim most: Spinóza, — Nietzsche — Arany”.⁹ Egyetemi Arany-tanulmányai után 1910-ben készíti el a *Petőfi és Arany* című kettősportrét, ahol az egymástól gyökeresen eltérő személyiség, alkotásmód és magatartás karakterjegyeit állítja szembe egymással. A nem épp irodalomesztétikai szempontok alapján megírt esszében Petőfi a mintaszerű nyárspolgár, Arany pedig az egyedülálló zseni. Babits hírhedt tétele szerint: „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.” Babits kíméletlen Petőfivel, lehullik róla a zseni-vátesz álarca, megfosztja költészetét a történeti vonatkozásaitól. Arany

¹⁰Babits Mihály:
Petőfi és Arany. In uő.:
Esszék, tanulmányok,
kritikák. (Sajtó alá rend.
 Híbsch Sándor, Pienták
 Attila.) Argumentum,
 Budapest, 2010, 368.

pedig gazdag múlt-tudatával, hagyományfelfogásával, előkelő szenzibilitásával „abnormis zseni”. Petőfi heves, Arany melankolikus alkat, igazi „poeta doctus”. Tehát amíg Petőfi lassan nyeri el méltó helyét, jelentőségét a Babits-életműben (az 1923-as *Petőfi koszorúi* című versre is gondolhatunk), addig Arany pozíciója a kezdetektől szilárd és meghatározó. Arany „szenzitív lélek valóban nem szeret önmagáról beszélni (...) Az ily arisztokrata lélek nem viszi sebeit a piacra. Sőt a költészet neki voltaképpen csak menekvés a valóság kínzó, sebző világából.”¹⁰ Arany líráját emlékekből táplálkozó és diszkréten fátyolozott lírának nevezi. Arany érzékenysége, poétikája, alkotás-lélektani attitűdje egyben önmeghatározás is: Babits szorongó, depresszív, sérülékeny lelki alkata közel áll Arany Jánoséhoz. Babits tehát tudatosan vállalta az Arany-hagyományt, elődje hatása számos alkotásában kimutatható. Az 1909-es *Levelek Iris koszorújából* kötet *Darutörpeharc* című költeményétől — melyben egyértelmű az Arany János-i eposzokra való rájátszás — a halál rettenetében fogant, (az *Epilógus* és a *Mindvégig* sorait megidéző) 1936-os *Ősz és tavasz közöttig* Arany-allúziók és -remniscenciák szövik át Babits költői világát. Babitsnak Arany János tehát a példakép, az apakép, a mester, a költőóriás, a zseni, magartartás-, habitusbeli és irodalombölcseleti minta. Arany János erkölcsi emlékezetének megidézése mesterének hódoló szonettje is, amelynek „festett vérzés” — „takart seb” ellentétes metaforái a *Petőfi és Arany* című esszében is kifejtett eltérő költői magartartás aspektusait árnyalják:

BABITS MIHÁLY: ARANY JÁNOSHOZ
 (Egy megzavart verselő a XX. században)

*Hunyt mesterünk! tehozzád száll az ének:
 ládd, léha gáncsok lantom elborítják
 s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
 édesapjához panaszkodni tér meg:*

*úgy hozzád én. E nemzedék szemének
 gyenge e láng, bár új olajak szitják:
 cintányérral mulatnak már a szittyák
 s rejtett kincset sejtteni rá nem érnek.*

*S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
 nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
 és jönnek az új lantosok sereggel,*

*sebes szavakkal és hangos sebekkel:
 egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
 magát mutatni hősi gladiátor.*

Babits vallomásából ismeretes, hogy a szonettet — melyben célzást tett a kortárs művészekre — még Fogarásról küldte a Nyugatnak. Egyes kitételeket Ady magára vett, pedig nem reá vonatkoztak, hanem környezetére, melyet ő maga sem becsült sokra. Ady szimbolizmusa és Babits álarcos-maszkos újklasszicizmusa az induló Nyugat modernitásának két külön színfoltja, két eltérő pólusa, mely alapvetően a folyóirat sokszínűségét bizonyítja. Bár Ady 1906-os *Új versek* című kötetét Babits „émelyítőnek” tartotta, Babits *Levelek Iris koszorújából* című antik maszkok mögé rejtőző költészetét Ady először „némi ellenérzéssel” olvasta, kettejük szembenállása nemcsak stílustörekvéseikben tapasztalható. A Petőfit példaképének tekintő Ady és az Arany Jánost mestereként tisztelő Babits közötti feszültséget valóban Babits *Arany Jánoshoz* című szonettje váltotta ki. Noha a Nyugat 1910. januári számában megjelenő versben Babits célzást tett a modernekre („és jönnek az új lantosok sereggel, // sebes szavakkal és hangos sebekkel”), későbbi nyilatkozatában elhárította az Ady-ellenes hangot: „Én nem rá gondoltam, hanem kisebb emberekre, utánzóira, akik már abban az időben kezdtek szaporodni”.¹¹ Babits 1911 őszén keletkezett *Ady Endrének* címzett költeménye, az 1917 júliusában Székely Aladár készítette fénykép (melyen a Károli Biblia fölé hajolva láthatjuk a két költőt) és Babits 1919 tavaszán meghirdetett Ady-szemináriuma is azt sejteti, hogy a „feszített vérzést” hirdető hangoskodó „új lantosok”-at semmiképp sem szabad Ady „új idők, új dalaival” azonosítanunk.

¹¹Babits Devecseri Gábornak mondta 1940 decemberében. In: *Babits Mihály beszélgetőfüzetei* (Sajtó alá rend. Belia György.) Szépirodalmi, Budapest, 1980, 218.

Babits költői indulása (Gellért Oszkár, Schöpflin Aladár, Ignotus elismerő recenziói ellenére) alkotói válsággal kezdődik. Kudarcként éli meg az első, *Levelek Iris koszorújából* című kötetének fogadtatását (Bródy Miksa, Szilágyi Géza, Bresztovszky Ernő kritikáit), valamint Kemény Simon *Lamentációk* kötetének sikerét. A kritikák (Babits rovasára) Kemény Simon modern hangvétellű Ady-utánzataival szembeállítják az Iris-kötet intellektuális rétegzéssel, tudatos rájátszással megvalósuló poétikai elképzeléseit. S mint ahogyan a meg nem értés fájdmáról panaszkodik 1908 őszén Juhász Gyulának A Holnap antológiában megjelent verseit ért támadásokról, Arany Jánoshoz „panaszkodni tér meg” a *Levelek Iris koszorújából* kötetet támadó „szóra bátor” hangos vádakkal szemben. Babits a szonettben úgy hódol Arany Jánosnak, hogy egyúttal el is határolódik saját korának hangoskodó modernségétől. A megsebzett lelkű Babits tudatosan játszik rá Arany János *Vojtina ars poétikájára*: „Ének se kell, csak hangos kiáltás” — Arany János ír így a lírikussal szemben támasztott ostoba elvárásokról. Babits eredetileg három szonettből álló versfűzért tervezett (melyből csak az első jelent meg nyomtatásban), a kéziratban maradt szonett-variációk azonban több Arany János-vendégszöveget is rejtenek. A *Vojtina ars poeticájából* szó szerint is idéz: „ahol legszebb virág a mályvarúzsa / köténybe rejtí kis bokrát a múzsa”, miközben arról panaszkodik, hogy „értéke nincs műgondnak és tudásnak”. Alkotói válságában, az elhallgatás dilemmáival

küzdve fordul tehát mesteréhez, mikor a kiadatlan, kéziratban maradt szonett folytatásának zárlatában ismét Arany Jánost idézi:

*Mester, de jó, hogy megtértél a porba
én bús kövedre fejemet lehajtom
és mint te egykor, letészem a lantom.*

Noha az ezredforduló körül az intertextualitás hatványozottabban van jelen a költői szövegalkotásban, a más hangján való megszólalás, a személyiség háttérben hagyására való törekvés, a költői szerepminták megvalósítása Babits költői gyakorlatának is jellemzője. A pretextussal való kölcsönviszony kiváló példája az *Arany Jánoshoz* címzett vers is. Babits tudatosan feszíti szét a szöveg határait, miközben lehetőséget ad arra, hogy intertextuális olvasással visszatérjünk az indukáló Arany János-versekhez. Babits is párbeszédet folytat a kulturális hagyománnyal, nem csupán a posztmodern alkotók! S jól tudja ezt Kovács András Ferenc is, mikor épp Babitsra hivatkozik egyik vallomásában: „a világegyetem csupán egyetlen költemény. (...) Valami mindig valaminek a parafrázisa. Csupa eredeti plágium, (...) egymásra rakódó láthatatlan írás. (...) Mert vannak az erdők, és van a szél — ahogy Babits Mihály mondaná. Mert az egyetlen forma kisugárzásai valahol mindig átvilágítják a világlíra mélységeken szep szövevényét.”¹²

¹²Kovács András Ferenc: *Scintilla animae*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995, 159–176.

Kovács András Ferenc az egyik legnagyobb műveltséganyaggal dolgozó költő, allúzióival, asszociációival régebbi és mai szövegek együtt olvasását úgy tudja megvalósítani, hogy párbeszédre hív: az irodalmi hagyomány kapcsolataiban új dimenziókat nyit meg. Költői maszkok mögött rejtőzködő formaművész, virtuóz szerepjátékos, az intertextualitás és az interperszonalitás nagymestere. A lírai hős néha meghatározatlan: Lázár René Sándor, Alekszej Pavlovics Asztrov, Jack Cole, Caius Licinius Calvus cserélgetett, fiktív maszkja mögé bújik, vagy különböző szövegalkotói módon idézi mesterreit. Az elődök fáján termett gyümölcsöket válogatás nélkül learatja, szinte bárkinek a hangján képes megszólalni. A nyelvjáték, a parafrázáló töredékesség, a stílusimitáció, a maszkos intertextualitás, a szerzői én felszámolása, a szerepvers többértelműsége költészetének meghatározói. Kovács András Ferenc a legkülönfélébb poétikai eljárásokkal vállalja a babitsi hagyományt. Költészetében Babits alakja kulcsversek, motívumok megidézésével, szó szerint átvett idézetekkel, a Babits-vers vagy -fordítás mottóként való beemelésével, a versnyelv és a -forma stílusimitációs költői játékával van jelen. Bár költészetéből az 1990-es évektől napjainkig számos Babits-evokációt említhetünk (*És Christophorus énekelt, Esztergom, Előhegy, augusztus, Sibi canit et musis, Pro Domo, Szüreti ének, Messzebb, messzebb... és a Babitsolás*), mégis csupán a 2002-es *Aranyos vitézi órák* kötetének *Babits Mihályhoz* című szonettjével másolja át az eredeti *Arany Jánoshoz* írott Babits-verset:

BABITS MIHÁLYHOZ
(Egy megzavart verselő a XX. századból)

*Hunyt mesterem! ma hozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok hangom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édesapjához kapaszkodni tér meg:*

*úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
cintányérral mulatnak még a szittyák
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.*

*S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
és jönnek az új hangosok sereggel,*

*sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.*

Kovács András Ferenc Babits-átirata arra a kérdésre keresi a választ: miként szólalhat meg egy 20. század eleji költő a kortárs líra kontextusában. Mesterének hódoló verse, a *Babits Mihályhoz* című szonett a Nyugat 1910. januári számában megjelent *Arany Jánoshoz* írott vers ikerdarabja. A posztmodern lírikus szinte szó szerint lemásolja a verset, csak a címet és néhány szót, toldalékmorfémát változtat meg, a jelentés mégis módosul. A szövegmásolás szakrális gesztusa a Babits iránti tiszteletet jelzi. A kortárs költő hunyt mesterét éppoly segélykérő hangon szólítja meg, mint Babits 19. századi példaképét. Kovács András Ferenc a vershez fűzött jegyzeteiben a következőket írja: „Világunk valamiképpen visszhangok szövevénye: csupa visszaáramlás és visszaéneklés. Visszaszállnak az énekek, vissza a versek, visszafelé szavaink az időben. Az iménti szonett születhetett volna Fogarason, valamikor a XX. század első évtizedében, de tulajdonképpen csak most íródott meg, Marosvásárhelyen, a XX. század utolsó esztendejében — persze, szólhatna Arany Jánoshoz is, de most épp Babits Mihályhoz szól. Mert a költészet folytonosan megfelel: minduntalan más, és mégis mindig ugyanaz. Különben majdnem minden egybevág.”¹³ A posztmodern lírikus a „majdnem” szóval jelzi, hogy a másolás mégsem betűhív közlés! A Babits-vers parafrázisa mégsem teljesen azonos eredetijével! Babits *Egy megzavart verselő a XX. században* alcímet választja; a kortárs költő *Egy megzavart verselő a XX. századból*, vagyis a századfordulón üzen a harmadik évezred olvasóinak. A „tehozzád száll az ének” sor „ma hozzád száll az ének”-re változtatása, a „cintányérral mulatnak már a szittyák” sorban az időhatározósó kicserélése („még

¹³Kovács András Ferenc:
Aranyos vitézi órák.
Mentor, Marosvásárhely,
2002, 8.

a szittyák”) az időbeliséget mint folyamatot jelöli. Mindkét módosítás a vers aktuális üzenetét hangsúlyozza: a 20. század eleji életérzés, a költő válsága megismétlődik az ezredfordulón. A két műalkotás hasonló léthelyzetet érzékeltet, de míg a Babits-sonett Aranyhoz egy közösség nevében szól: Arany, a „mesterünk”, addig a kortárs versben a „mesterem” megszólítás birtokos személyjele kiemeli a személyes kötődést, a kortársaktól való elkülönülést. A vers dinamikus szöveghálójában a verssorok eredeti jelentésüket megtartva, majd abból kiszakadva új értelemösszefüggést hoznak létre. Kovács András Ferenc ironikusan ad hangot az Arany János-i és a babitsi mérce degradálódásának: már nem divat a műgond, a klasszikus forma, a tudás, a szépség, az esztétikai érték. A „lantom” — „hangom” és „hangosok” — „lantosok” szójáték és szócsere is módosítja a jelentést. A lant-hang metaforák más verseket hívnak elő emlékezetünkéből. A lant Arany János-, a hang elnémulása Babits-reminiszcenciákra utal. A költői hang elvesztésétől való félelemben, az alkotás személyes gyötrelmeiben csak Arany János és Babits szellemi magaslatai menthetik meg a művészek süllyedő szigetét. Arany és Babits emberi-művészi példája: a titkos mester mint apakép válik hangsúlyossá. A vers beszélője úgy fohászkodik a költői hangért, szóért, mint elődje a *Jónás imájában*. A két sonettben a legnagyobb különbség a „panaszzkodni” — „kapaszzkodni” főnévi igenév megváltoztatása. A kapaszkodás biztos menedéket, fogódzót jelent a gáncsokkal szemben. A szó konnotációs jelentésárnyalata azonban Babits gazdag műveltséganyagot rejtő, tágas égboltként magához húzó művészetét is sugallja, amihez fel kell nőni, amihez fel kell kapaszkodni. Nemes Nagy Ágnes *A hegyi költő* című tanulmánykötete előszavában írja, hogy Babits felnőttebbé tesz, „nyújtózní kell utána”: „Babits (...) nehezebb volt társainál, magasabb, közvetettebb, követelőbb. Kívánt tőlem valamit az a versszöveg, nyújtózní kellett utána, ismeretlen tartományok felé. Tágas, hűvöségetű, hegyi-levegője égboltként húzott magához; Babits felnőttebbé tett. Úgy éreztem, a vers magasabb osztályába léptem általa.”¹⁴ A vers új kontextusában tehát a „kapaszzkodás” a Nemes Nagy Ágnes által megfogalmazott babitsi magaslatoakat is jelentheti.

¹⁴Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról*. Kairosz, Budapest, 1998, 6.

Kovács András Ferenc intertextuális játékaival időbeli szakadékokat ível át. Azonos versformába eltérő módon emel be szövegeket, és ezáltal a líra átalakul, átértelmeződik. Úgy tágítja ki a költészet határait, hogy folyton változó kapcsolódásainak asszociációival más fénytörésben mutat meg egy-egy ismert szöveget. Költői világában az idézetek mozaikjaiból alkotott szöveg válik elsődlegessé, személyes kifejezéshez keres releváns idézeteket másoknál. Babits-átirataiból arra a kérdésre kapunk választ: mit jelent Arany vagy Babits régi hangja a mai olvasónak.

„A költők (...) egymásnak felelnek idő és tér távolságain át. Egy lehetséges életmagatartás egyszer megtalált kifejezése fölébreszti a másik attitűd öntudatát, s akkor az is kifejezést keres. Ez a világ-

¹⁵Babits Mihály:
Az európai irodalom
története. Auktor,
Budapest, 1991, 13.

irodalmi hatás lélektana. Homérosz fölébreszti Vergiliust, Vergilius Dantét, és a századok nem számítanak. Egymás nyelvén felelnek egymásnak: ez a világirodalmi tradíció. Egymás formáit, képeit, témáit veszik át. Nincs tökéletes eredetiség. (...) Lehet a szavaknak új értelmet adni, lehet egy-egy új szót is csinálni: de *csupa* új szóval nem lehet beszélni.”¹⁵ — Babits *Az európai irodalom története* előszavában megfogalmazott gondolatai, vagyis az irodalmi tradíció felélesztése, idő és tér távolságain át egymásnak felelő művészek párbeszéde az Arany Jánoshoz írott vers szövegvariánsaival is beigazolódt; a babitsi gondolatmenet logikájával azt is mondhatnánk: Arany János fölébreszti Babitsot, Babits feléleszt Kovács András Ferencet, a századok nem számítanak. Az intertextualitásnak kivételes szerepe van a kulturális hagyományok, az irodalmi tradíciók továbbélésében: dinamikus szövegszervező ereje révén kitérít a költészet határait. Babits Mihály *Arany Jánoshoz* és Kovács András Ferenc *Babits Mihályhoz* írott szonettje is azt bizonyítja, hogy Arany János emberi-művészi alakja egyazon szövegvilág eltérő jelentésváltozataiban ugyanúgy jelen van a Nyugat-nemzedék hagyományörző modernségében, mint a posztmodern költészetben.

LACKFI JÁNOS

Szintis vén fazon

*Egy szintit szerzett csóri valahonnan,
Ül kinn a téren, hol nagy forgalom van.
Nyomja az ócska, ványadt régi slágert,
Mint akire az élet párat rávert.*

*Oda se bagóz nyüzsgő arrajáró,
Törtet, mint a tank, mint az alvajáró.
Úgysem érteni orrhangú danáját,
Annyira meg nem cuki, hogy sajnálják.*

*E nótákat már rojtosra zenélték,
Macskaköves út, homokóra, még szép,
Vén szintis fazon, kire jó nem várhat,
Vonyítja a millió rózsaszálat.*

*Kóbor kutya jön, emeli a lábát,
A galambok is olykor lecsinálják,
De ő nem tágít, kiskút, kerekeskút,
Hisz kedveli az elnyűtt, veretes bút.*

852

*Selypít szegényke, billentyűkre dűlve,
Úgy zengerél, mint hogyha hegedülne,
A hangok fura pókok, szökdösődnek,
Nem várják meg, hogy összeszedje őket.*

*A felhozatal vérszegény, silányka,
Ámde az érzés robban a világba,
Amit nyöszörög, bizony ember kínja,
Hozzája képest törpeállam Kína.*

*Tingli-tangliban az ötvenes évek,
S hát eltemetett három feleséget,
A gyermekei szerte a világban,
Neki magának totálkár a lába.*

*Nem is tesz neki jót az üldögélés,
De hát mit tegyen, se kabát, se bélés.
S hogyha elcsuklik torkában már a dal,
Mindent, ami volt, ő azért belehall.*

*S ha ülne otthon, a Szulejmánt nézve?
Nem telne neki gyógyszerre meg gézre.
Meg ha egy napon abbahagyná szépen,
Pont ez a zene menne a fejében.*

*A szintis fazon mikor azt dalolja,
Hogy édesanyám, anyját látja, ó, jaj,
Rejt a nótaszó sok ezernyi arcot,
Kiket föld alá temettek a harcok.*

*Arcai között bóklászik csak egyre,
Három jön elő, ha egyet feledne.
Néha megszökik a nyavalyás dallam,
Máskor összenő kettő: furcsa hajlam.*

*Kezdi valahol, előbukkan máshol,
„Akkor szép a nyár... hogyha télben fázol.”
Hogy művészet ez? Ugyan ki mondhatja?
Örülni, ha kerül bármi a kalapba.*

*Vén szintis fazon te is lehetsz, kincsem,
Hogyha majd a vant kitúrja a nincsen.
Csak arra ügyelj, pár nótád legyen még,
Addig nem leszel a halálnál gyengébb!*

VÖRÖS ISTVÁN

Fehérre fehérrel

*A szigeti nagy futókörben
többen elhagyták Bérczi Manót.
Korra idős már, ifju szívében:
Most fizetem meg az egykori jót,
régi időkért most az adót!*

*Visszamegy inkább, otthona hol van,
ott leveszi a tornacipőt;
ki se teríti trikóját, meg se mosatja,
visszaidézi azt az időt,
mikor érezte még az erőt.*

*Állata épp csak egy degu most.
Elfogy a szufla, se be, se ki.
Mért hogy a múlt szép, s mért zavaros
az, ami van? - Hogy visszaveszik
tőle a díját, azt képzeli!*

*Érmeit elveszik, arra riad,
hátha dopping volt, mit tudom én,
és ha a múlt nincs, mondd, mi marad,
hogyha az érmeiken nem csillog a fény,
mi marad belőlem még az enyém?*

*Félve ezüstről lépve aranyra,
mért vagyok én a mültra hiú?
Maga ír ímélt, „hívja tetemre”,
önnön magára sújt a gyanú:
legyen a pletyka iránya tanú.*

*A homlokát fedi fekete árnyék,
a gondja akár egy pörgekalap;
elküldje, amit írt? Egy kicsit vár még,
régi leltre lel ezalatt:
sárga viaszfényt arcszíne kap.*

*Az edzők ellenségei voltak!
Egy sportorvost is a nevéen nevez.
Hiába! Nem indul a mail, a voltak
ereje hat, rossz címzést jelez:
A bűnös hát nem az... és nem is ez.*

*Tán én? — hőkken meg Bérczi fehérén,
magamra haragudni nincs esély!
Ide egy vétkest! Hátha megértem,*

*a baj mért önnön szívemig ér?
Mindenki szurkol nekem, aki él.*

*Hulljanak hát a régi barátok!
Sorra lelép a sok dalia:
a haragra mindig van csinált ok,
mért kéne a jóba beomlania?
De bele rendül Bérczi maga.*

*Tűnjön az álmok apraja, nagyja,
tűnjön el a múlt, a stadion!
Kiröhögletlen senki se hagyja,
egy régi királyt mindegyik un.
De nézd, ki lép be ott a kapun?*

*Ott jön az anyja! A tudat alól.
Benne a lélek, már érzi, rikolt;
benne a szellem, már érzi, dalol,
s nem érez semmit a múltban a folt.
A múltba meredni nagy hiba volt.*

*Jöjjön elő most volt szeretője,
egykori sámán, Kun Gabika!
Néz be a múltba, hallgat előre,
arca ragyás lett, az se csoda.
Régi bajokra nincs patika.*

*Felszökik ám sok elhazudott tett,
gyógyszerek, álmos régi igék:
arca se rezdül, ám feje reszket,
csak odakap, hol fészkel az ész:
mégis a baj sújt, vészben a vész.*

*Kétszeri átok, kétszeri áldás
hallgat el, aztán ezt lihegi:
van, akinek a sport megváltás,
semmibe ég, s minden kiveti!
Hanem nevet én adtam neki.*

*Vadul a múltból a szót kiragadja,
eltűnik egy kis varázsige,
dadog és bóg, újra ragozza,
nem marad belőle csak egy nénike.
Majd füst és legvégül semmi se.*

*Odabent lefut a zárt utca során,
a bajnok öregedni se szégyell!
Szava halk: Egyszer volt egy irány,
mennyi fölösleges igénnyel,
mint fehérre írni fehérrel!*

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL

Dávid Katalinnal

Dávid Katalin (1923) Széchenyi-díjas művészettörténész, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Szegeden született, erdélyi eredetű családban. Esztétikából, művészettörténetből és középkori régészetből doktorált. Integrált személyisége a legkülönbözőbb világnézetű és hitű embereket volt képes nehéz időkből is nemes célokért mozgósítani. Tudós- és művésznemzedékek vallják nevelőjüknek és útmutatójuknak. Több száz tanulmánya jelent meg magyar, angol és német nyelven. Fontosabb könyvei: A szép teológiája; Kereszténység és kultúra; A teremtett világ misztériuma. Bibliái jelképek kézikönyve; Soah; Vasfüggönyös kereszténység.

Tízgyermekes, örmény család szülötte, édesapja Dávid Lajos, a szegedi egyetem gyógyszerési és gyógyszerészeti intézetének igazgatója volt, szülei mélyen hívő katolikusok voltak. Mondhatjuk, hogy beleszületett a katolikus hitbe?

A szülői ház valóban meghatározó volt számunkra, és ezen belül az a közösség, amit tíz gyermek teremt meg egy családon belül. Az első gyermek 1920-ban született, a tizedik 1935-ben. Én a harmadik voltam. Mindegyikünk három nevet kapott a kereszteléskor úgy, hogy a harmadik — fiúknál, lányoknál egyaránt — Mária volt, Szűz Mária tiszteletére. Azt tudom, hogy a szüleim engem ezen kívül felajánlottak Jézus Szívének. A gyermekkorom gyönyörű volt. A szüleinkkel együtt minden este elimádkoztuk a Miatyánkot és az Üdvözlégyet. Apám és anyám mindennap mentek misére, és amikor már nagyobbak lettünk, mi, gyerekek is. Az embert azonban nem ez teszi vallásossá, hanem az, hogy a szüleink kezdettől fogva természetes módon közvetítették felénk: kerüljünk az életben bármilyen nehéz, kilátástalannak látszó helyzetbe is, soha nem kell félnünk, mert a Jóisten mindig ott lesz mellettünk, megadja, amire szükségünk van. Folyamatosan éreztük a gondviselés jelenlétét az életünkben.

A második világháborúban, a holokauszt idején egyetemistaként csatlakozott a zsidómentő akciókhoz. Egyenes következménye volt ez Krisztus-lelkületű katolikus neveltetésének, hogy az üldözötteket minden körülmények között segíteni kell?

Szüleim szoros baráti köréhez zsidók is tartoztak, többek között Sík Sándor, Szent-Györgyi Albert, Ranschburg Endre, Rusznyák Béla. Ám az, hogy zsidó-nem zsidó, ez a fogalom fel sem merült otthon. Amikor azonban szembesülni kellett vele, biztos eligazítást kaptunk. Ami a borzalmak eljövételéhez, illetve megítéléséhez lényeges alapot adott, az XI. Piusz pápának 1937-ben megjelent *Mit brennender Sorge* (Égető aggodalommal) kezdetű enciklikája volt. Apám megvette a magyarul is megjelent enciklikát, és a kezünkbe adta, mint biztos útmutatót a jelen problémáinak megismeréséhez. Ma is őrzöm a füzetet. A körlevél lényege az a megállapítás, hogy a német nácik a fajt, a népet, az államformát, az államhatalom hordozóit „bálványimádóan istenítik”, így nem számítanak az istenhívők közé. Ez kemény mondat volt. Az egyház tagjainak kötelességük szembeszállni ezzel az „újpogánysággal”. Világosan megfogalmazta azt is, hogy a nácik nemzeti Istenről, nemzeti vallásról beszélnek, így Istent „egyetlenegy nép határai közé, egyetlen faj vérségi

kötélékébe akarják szorítani”. A náci antiszemita istentelen gyalázkodásaiknak az volt a céljuk, hogy a zsidóságot a kereszténység őselenségeként állítsa be. Szüleink elmagyarázták nekünk, hogy amikor a pápa eltaszítja a náci eszméket a kereszténységtől, szavaikat és tetteiket istengyalázásnak minősíti, a legfontosabbat tette: minden katolikus számára egyértelművé kellett válnia, hogy követni ezeket megtagadását jelenti az egyház tanításának. Szüleinknek köszönhetően ezt a gondolkodást én és a testvéreim már egészen korán magunkévá tettük. Apám és anyám nagyon hamar megtanítottak minket az emberi méltóság valóságára, hogy mindenkiben — kivétel nélkül — fel kell fedezni Istent. Ez a tény arra kötelezett bennünket és szerintünk mindenkit, hogy tisztelje a másik embert. Mert ez a tisztelet erkölcsi kötelesség, annak a méltóságnak jár, amelyet az istenképmás hordoz. Ezt mi, gyermekek pontosan értettük, nem kellett ehhez több magyarázat. Emlékszem, hogy 1990 után megkérdezte tőlem valaki, hogy milyen megfontolásból szavazok valamelyik pártra, hiszen egyiknek sem vagyok tagja. Azt válaszoltam, hogy én csupán két dolgot vizsgálok döntésem előtt: a párt, amelyikre szavazok, nem lehet antiszemita és nem lehet egyházellenes. Ilyen egyszerű! És amikor ezt a választ adtam, rádöbbsentem, hogy már a húszas évek végén, a húszas-harmincas évek elején megkaptam ezt a lelki „védőoltást” a szüleimtől. Soha nem a politika, hanem a krisztusi erkölcs volt az, amin keresztül láttatták velünk a történéseket. Nagyon korán világossá vált számomra, hogy aki antiszemita, az nemcsak a zsidókat bántja, hanem meggyalázza Jézust, a Szűzanyát, az apostolokat. Meg kell jegyezmem, hogy nem éreztem soha veszélyt, félelmet azért, amit akkoriban az üldözöttek védelmében vagy a velük való szolidaritás kifejezésére tettem. Eszembe sem jutott, hogy ez a magatartás valami veszélyt rejt magában, hogy engem ezért bármilyen atrocitás érhet. Nem volt bennem se hősiesség, se bátorság. Egyszerűen tudtam, hogy ez minden kereszténynek elemti kötelessége. Mert a szeretet isteni parancsa ezt kívánja tőlünk. Meg kell tennünk mindent, hogy az embereket mentsük, és meg kell tennünk mindent azért is, hogy érezzék a velük való közösségvállalást és azt, hogy elítéljük támadóikat, akiknek tetteit istentelennek, Krisztust gyalázonak, keresztényellenesnek tartjuk.

A gyakorlatban hogyan működött a zsidó üldözöttek mentése?

Családunk 1944 nyarán, az ostrom közeledtekor Szegedről Budapestre költözött. A fővárosban egy fiatal jezsuita, P. Izay Géza csoportjához tartoztam. Nagy mennyiségben gyűjtöttünk össze keresztleveleket, nunciaturai védleveleket, katolikus egyesületek igazolványait, és számos hamis igazolványt. A megmentetteket mindenekelőtt el kellett szállásolnunk. Emlékezetem szerint legalább kétszáz lakás állt rendelkezésünkre, és ezenfelül kollégiumi hely, búvóhely a különböző rendházakban, illetve plébániákon. A kétszáz lakás egy része külföldre menekültektől átadott lakás volt, nagy részüket pedig az újsághirdetéseken talált kiadó lakások, közülük albérletek biztosították. Minden esetben ellenőriztük a házakat, a környezetet, hogy meggyőződjünk

arról, mennyire biztonságosak. Nagyon lényeges volt, hogy személyesen nem ismertük a bűjtatottakat, tehát igazi nevüket nem tudtuk, és ők sem a miénket. A lakások sok pénzt emésztettek fel, márpedig állnunk kellett a kiadásokat, mert az odahelyezetteknek a legszűkösebb megélhetésre sem futotta. Én nem tudom, hogy honnan volt minderre fedezet, de tény, hogy mindig megoldódtak az anyagiak. Mindig akadt valaki, aki letett P. Izay elé akár több ezer pengőt is. Élelmezés szempontjából Angelo Rotta vatikáni nuncius segített nekünk. Kaptunk a nunciaturáról egy teherautót, sofőrünk pedig Szentpéteri (Stein) István volt. Hetenként ezen az autón szállítottuk ki a lakásokra a legfontosabb élelmiszereket, amelyeknek nagy részét a nunciatura biztosította. Természetesen ez nem fedezhette volna a teljes szükségletet. P. Izaynak olyan kapcsolatai voltak — ezekről konkrétan nem tudok semmit —, ahonnan nyílt parancsokat szerzett, amelyek egy-egy élelmiszerraktárt megnyitottak előttünk. Ezeket az élelmiszereket kizárólagosan a bűjtatottak kaphatták meg.

A magyar történelemben vízválasztó 1945-ös esztendő után hogyan alakult az Ön élete?

Nagyon klasszul. Lelkivezetőm, P. Mócsy Imre és mások is azt mondták nekem: Itt most minden egyesület, szervezet kommunista lesz, ahová muszáj lesz belépni. „Maga, Katalin, született katolikus, nyugodtan bemehet közéjük.” Én ezt mindig szem előtt tartottam. Egyetemista koromban és később is, az egyik legkedvesebb barátom az ifjúkommunisták szervezetének elnöke, Levendel László volt, akiből híres tüdőgyógyász lett. Kérdeztem tőle, mihez kezdjünk mi egymással. Azt javasolta, hogy keressünk magunknak egy olyan ügyet, amiért tiszta lelkiismerettel dolgozhatunk. Tudtuk, hogy sok egyetemista szegény, nosza, akkor legyen ez a szociális munka. A bölcsészkaron több professzor kifogásolta, hogy gyakoriak a hiányzások az órákon. Levendel Laci és én figyelmeztettük az érintett hallgatókat, hogy nem lesz érvényes a félévük, ha továbbra sem járnak órákra. Legtöbbjük azt válaszolta, hogy járnának ők, de nincs cipőjük, felváltva hordanak egy párat, aki a soros éppen, az bejár az órára, a másik nem. Emlékszem, május eleje volt. „Ez a bajotok?” — kérdeztem. Levettem a cipőmet, és azt mondtam, hogy ezentúl mezítláb járunk. Ebből nőtt ki a mezítlábas mozgalom, még az újságok is írtak róla. Mezítláb mentünk mindenhová, egyetemre, moziba, szórakozni. Egyszerű dolgokkal igyekeztünk megoldani a kulcskérdéseket.

Az Ön vezetésével 1951-ben kezdte meg működését a Művészettörténeti Dokumentációs Központ. Milyen körülmények között jött létre ez az intézmény?

A szegedi egyetemen 1948-ban doktoráltam, és feljöttem Budapestre. A Szépművészeti Múzeumban lettem gyakornok. Hamarosán elbocsátottak azonban, azzal az indokkal, hogy klerikális kapcsolataim vannak. 1950 végén a klasszika-archeológus Szilágyi János György szól apósának, Rabinovszky Máriusznak, a Képzőművészeti Akadémia művészettörténész-professzorának, szerezzon nekem valami állást. Így született meg Rabinovszky akaratóból és az akkori Népművelési Minisztérium Képzőművészeti Főosztálya vezetőjének, Redő Ferenc festőművésznek a segítségével 1951 januárjában a Dokumentációs Köz-

pont, aminek kialakítását, munkájának, szervezetének megformálását, az intézmény célját, szerepét a hazai művészettörténeti tudományon belül, helyzetét, viszonyát a már meglévő művészettörténeti intézményekhez, szóval mindazt, ami egy új szervezet létrehozásakor alapfeladat, nekem kellett megoldanom. Ez volt a szakmai munka. De a központ egyben költségvetési szerv is volt, tehát a pénzügyeknek előírás szerinti intézését, gazdasági munkáját is fel kellett építeni. Fogalmam sem volt, ezt hogyan kell csinálni, de leendő férjem, Hidvéghi György összehozott egy idős úrral, akit „Öcsi bácsinak” hívtak, rendes nevét ma sem tudom, és aki igazságügyi könyvszakértő volt, valamikor pedig, a háború előtt valamelyik hitelintézetnél revizor, ő vállalta, hogy segít nekem beindítani a hivatalt. Mégpedig sikerrel. Mindez történt 1950 végén, és 1951-ben már megindult a munka.

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ ma már legendás hírű. Mitől vált azzá?

Ez a központ megteremtett magának egy parányi lehetőséget, amely segítség volt azoknak a rászorultaknak, akikre rátalált. P. Hunya Dániel jezsuita egyik utolsó beszélgetésünkkor a lelkemre kötötte, hogy a központ fő feladata kell, hogy legyen, minél több embert segíteni, túlélni a nehéz időket. Minden lépésnél ezt igyekeztem figyelembe venni, mert küldetésünknek tartottam, hogy munkát adjunk azoknak, akiket a hatalom félreállított, és így a pusztá lettük is veszélybe került. Nem arról volt szó, hogy vaj kerül-e a kenyerükre, hanem hogy lesz-e kenyerük. Minden lehetségest meg kellett ragadni, hogy sikerüljön a hivatalos politika ellenére az utcára került sok tudós munkához juttatása és az akkor feloszlott szerzetesrendek nagy műveltségű, egykor jelentős kutatómunkát végző tagjainak foglalkoztatása. Történészeknek, az irodalom-, művelődés- és művészettörténet számos, nemzetközileg ismert szaktudósának, köztük szerzeteseknek, az Akadémia akkoriban kizárt tagjai mellett pályájukat épphogy megkezdő, de állásukból elbocsátott fiataloknak így lett menedéke és centruma a Dokumentációs Központ. Ehhez kellett a megfontolt okosság, mert senkiben sem mérülhetett fel az a gondolat, hogy ez az intézmény mást csinál, mint amit kellene. Nem is csinált mást, ezen a módon tudta jól végezni a munkáját, hiszen a levéltári kutatáshoz, ami központi feladat volt, kellett a latintudás, a kódexek és a középkori iratok olvasásának gyakorlata. A szerzetesek közül többek között P. Mócsy Imre, P. Sass Imre, P. Klembala Ernő kapott munkát nálunk. A tudósok közül Mályusz Elemér, Entz Géza, Kopp Jenő. Kiadványainkban rendszeresen publikált Balogh Jolán, Genthon István, Végvári Lajos, és büszkén említem meg Lyka Károly nevét, aki rengeteg jó tanáccsal látott el bennünket. Vagy a nemzetközi hírű Fülep Lajost, aki akkor már senkivel nem állt szóba, csak velünk. Nagyon lényeges volt, hogy számunkra nem léteztek tabutémák. A legősibb témáktól kezdve a legmodernebbekig mindenfelé foglalkoztunk, így keresztény ikonokkal is. Erről például máshol nem lehetett beszélni. Mi viszont konferenciát szerveztünk erről, vagy a középkori templomokról. Fiatal tehetségeket is felfedeztünk, például Marosi Ernőt, egyik legkiválóbb művészettörténészünket.

A Dokumentációs Központban, illetve az intézmény körül az Ön vezetésével kialakult egy baráti-szellemi kör, a legkülönbözőbb világnézeti emberekkel. Mai, lelkiileg-szellemi-leg szétszabdalt világunkban ez már szinte elképzelhetetlen.

A Szent István Társulatnál idén megjelent emlékiratának a második része, melynek a címe: Vasfüggönyös kereszténység. Mit jelent ez a fogalom?

Soha nem értettem, hogy miért okoz ez bármilyen problémát? A Dokumentációs Központba tartozó embereket összekötötte az, hogy képtelenek voltak beletörődni abba, hogy sok nagy művész és remekműve van tiltott listán, világnézeti okok miatt. Erre ők felszisszentek, függetlenül attól, hogyan gondolkodtak egyes kérdésekről. Voltak a hatalomhoz tartozó emberek is, akik szégyellték, hogy mindez bekövetkezhet az ő uralmuk alatt. És ők segítettek nekünk, ahogyan tudtak. Ez gyönyörű volt. Az egyik legjobb barátom volt Kassák Lajos. Nem sok köze volt neki a hitemhez, amit vallottam. Szenvedélyesen szeretett azonban az igazságot és a kultúrát. Ezért mellénk állt. Mint rajta kívül is oly sokan.

Mi, akik ebben a világban élünk, „vasfüggönyös keresztények” voltunk, ami arra kényszerített, hogy jobban órizzuk ezt a kereszténységet, mint amire a Nyugat kényszerült. Nem mintha ott nem lett volna komoly erő ellene, sőt „kedélyesebb” eszközeivel talán veszélyesebb is volt, de a hivatalos üldözést kivédték a törvények. Mi azonban naponta kényszerültünk a hitünkre, ebben a hitben gyökerező kultúrára támadó, államilag fenntartott erővel szembesülni. Vigyázni kellett nemcsak magunkra, hanem mindenkire a környezetünkben, elsősorban a papokra, azok közül is a legkiszolgáltatottabbakra, a szerzetesekre. Kötelességünk volt biztosítani életlehetőségeiket — amint azt már fentebb említettem, a Dokumentációs Központ erre módot adott nekem —, sőt emellett biztosítani kellett nemegyszer papi munkájukat, amit sokuk számára megtiltott az állam. Lakásunkban volt szentmise. Ma is megvan, mégpedig használatban az a borospohár, ami ilyenkor kehelyként szolgált. Volt lelkigyakorlat is nálunk. P. Mócsy Imre nekem tartotta az elmélkedéseket otthon, én pedig továbbvittem, mégpedig az Építész-pincébe, ahol rendszeresen találkoztunk egyet akaró barátainkkal. Itt volt többek között a Vigilia szerkesztőinek egy törzssasztala, ahol megjelent Dorombay Károly, Pilinszky János, csatlakozott hozzájuk Németh Lajos, Vujicsics Sztoján és Tihamér, Kampis Antal, Kondor Béla és még jó néhányan. Az egyik lelkigyakorlatra nagyon emlékszem, mert különösen megragadta őket, elsősorban Pilinszky Jancsit. Arról szólt, hogy az ember elképzeli a halálát. Ott fekszik a ravatalán, és barátai, ismerősei bejönnek hozzá búcsút venni. Az elmélkedés tartalma, hogy a belépők közül ki hogyan gondol rá. Valójában ennek a jelenetnek végiggondolása egy nagyon mély önvizsgálattal ér fel, és ami a legfontosabb, hogy nem valami előírás, törvény, parancs alapján minősítem cselekedeteimet, illetve ezáltal magamat, hanem az emberekhez való viszonyom alapján ítélem meg tetteimet. „Vasfüggönyös kereszténynek” lenni nem volt könnyű. Akik átéltek, tudjuk, hogy azokban az években az életbe belépő generációk legtöbbszörével nem ismerte meg a keresztény együttélés legelemibb követelményeit. Nemzedékek sora nőtt fel úgy, hogy nem kapott eszközt megközelíteni az európai, és ezzel együtt a magyar művelődéstörténet számos értékét. Az igazi botrány azonban nem az volt, hogy a művelődéstörténet kincseit megszűrve, átértékelve és hiányosan kapták

az emberek, és szellemi vasfüggöny zárta el a külvilág kortárs értékeit, hanem az, hogy törvény által előírt ideológia zárta börtönbe a gondolkodást. Ezért a Dokumentációs Központban igyekeztünk minden rendelkezésükre álló keretet, lehetőséget megragadni az értékek megőrzésére és továbbítására. Úgy éreztük magunkat, mint valami összeesküvők, tilosba lépők, egyszerűen azért, mert gondolkodni mertünk. A „vasfüggönyös kereszténység”-hez tartozott az is, ahogyan találkoztam a hatvanas években az akkor már fél évszázados, hivatalosan ateista bolsevista államban, a Szovjetunióban a kereszténységgel. Hivatalos kiküldetésben jártam ott és céltudatosan igyekeztem kihasználni az időt, hogy minél több nagyszerű ikont láthassak végre személyesen, igazából, a maguk valóságában. Ez volt a célom, semmi más nem érdekelt. Rögtön az első napon megkértem a tolmácsunkat, hogy menjünk el Vlagyimirba, az Uszpenszkij-székesegyház Rubljov-freskóihoz. Másnap délután sötétben értünk a főkapujához, ami természetesen zárva volt, de csodálatos zene hallatszott ki, a székesegyház kórusa ambrozianus himnuszt énekelt. Én persze mindenképpen be akartam menni, mire a tolmácsom azt javasolta, járjuk körül a templomot, valamelyik oldalbejárat bizonyosan nyitva lesz. Ahogy megyek, észreveszek egy Puskin-szerű, átszellemült arcú fiatalembert, nekidőlve egy kis ajtónak, úgy hallgatja a kiszűrődő zenét. Mögéje álltam én is, együtt hallgatóztunk. Csodálatos volt. Lentről valami tingli-tangli dallam szűrődött fel hozzánk, mire a fiatalember lefelé mutatott, majd a templomra, és csupán ennyit mondott: „Balsoj kontraszt.” Micsoda élmény! Ez volt első találkozásom egy ismeretlen szovjet állampolgárral. Másnap persze megismételtem a látogatást. Vasárnap volt. A templom zsúfolásig megtelt fiatalokkal, öregekkel, férfiakkal, nőkkel, egyenruhás katonákkal. Ez utóbbi nálunk elképzelhetetlen lett volna. A liturgia végén tódult a tömeg, és mivel látták rajtunk, hogy idegenek vagyunk, a tolmácsunkat kérdezték, hogy honnan jöttünk. Közölte velük, hogy magyarok vagyunk. Az egyik asszony erre legyintett a kezével, és csak ennyit mondott, kissé lenézően: „Azok mind kommunisták.” Hát igen! Az ötvenéves Szovjetunióban „lekommunistáztak” bennünket. Nagy élményem volt az is, amikor Németh Lajost és engem meghívott lakására az ismert orosz művészettörténész, Mihail Alpatov. Kitűnő volt elbeszélgetni vele a művészet nagy alkotásairól, de ami igazán megragadott nála, az dolgozószobájának kiemelkedő ékessége, egy Isten Anyja-ikon volt, ami előtt mécses égett. Az ember sok mindenre számíthatott a Szovjetunió egyik elismert tudósa lakásán, de erre nem. Persze, hogy erőt adó élmények voltak ezek, mert éltették a reményt az emberben, hogy meg lehet őrizni azt, ami szent.

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ 1965-ben megszűnt. Mi volt ennek az oka?

Nem szoktam meghalt emberről rosszat mondani, ezért csak annyit, hogy valakinek kellett a helyem, ezért a Dokumentációs Központot átszervezték a Tudományos Akadémia művészettörténeti intézetévé, amelynek vezetője lett ez az illető. A dologhoz tarozik, hogy akkoriban folyt P. Mócsy Imrécék úgynevezett „összeesküvés” pere, s mivel Imre nálam dolgozott, természetes, hogy belekapcsoltak az ügybe. Nem

féltem, bár berendeltek a Gyorskocsi utcába, ahol akasztással is fenyegettek. Végül azonban hazaengedtek. Néhány nap múlva azonnali hatállyal elbocsátottak a Dokumentációs Központból, férjemet pedig az ügyészségről távolították el, ahol revizorként dolgozott. Bekérte magához a budapesti főügyész, és lejátszotta neki Mócsy Imrével folytatott hosszabb telefonbeszélgetését. Ez volt a lehallgatott telefonbeszélgetések egyike. Az eljárás tipikus volt, hozzátartozik a diktatúrák természetrajzához. Azt azonban már nem kellett volna tenni, amit tettek, hogy minden készülő, illetve a nyomdát még el nem hagyó kiadványainkból törölték a nevemet. Így egy tollvonással az életművem jelentős részét elvették tőlem. Ezt nagyon gusztustalannak tartottam, nem azért, mert engem érintett, hanem mert a kiadvány „életrajzát” hamisították meg, amit egy dokumentációval foglalkozó kutató nem visel el könnyen. Akkor azt hittem, itt a világ vége. Szó sem volt azonban erről, a Jóisten már mulatott rajtam, mert tudta, hogy jön Casaroli bíboros, és vele a Vatikán keleti politikája. Így aztán a hatalom úgy gondolta, hogy rehabilitálja Dávid Katalint.

Előbb áthelyeztek a Magyar Nemzeti Múzeumba, mint tudományos kutatót, majd 1970-ben kineveztek az Egyházi Gyűjtemények Szakfelügyelete vezetőjének. Az volt a feladat, hogy felügyeljem az összes magyarországi egyház, felekezet művészetét, hozsam rendbe, újítsam fel a megrongált művészeti kincseket. Az állam részéről volt ebben politika, az unokabátyám Gyulafehérváron volt kanonok, tudtam, hogy az ottani hatalom egyházi kincseket, könyvtárakat foglal el. Ugyanez volt a helyzet a Felvidéken is. Magyarországon viszont a kommunista vezetés azt akarta bebizonyítani, hogy nálunk az ilyesmi nem fordulhat elő. S valóban, semmit nem vittek el tőlünk az egyházi gyűjteményekből, ellenben fizettek, hogy rendbe tudjuk hozni a megrongálódott, elhasználódott alkotásokat. Nemcsak hogy restauráltattuk, újraalakítottuk a régi kincstárakat és képtárakat, de új egyházi múzeumokat is létrehoztunk, a végén ragyogott minden. A Jóisten fölény helyezett egy kedves, becsületes kommunistát, Pozsgay Imrét, aki miniszterként mindenben a segítségünkre volt. De megemlítem a művészettörténész Németh Lajos nevét is, aki korábban szintén a Dokumentációs Központban tartozott, de ekkor már az egyetemen tanított. Megkértem, hogy kezdeményezze a klerikusok részére néhány éves szemeszter indítását, ahol egyházi művészettörténetet tanulhatnak. Teljesítette a kérésemet, s ennek köszönhetően rengeteg pap, tiszteletes, lelkész, rabbi végezte el az egyetemet, s attól kezdve már nem a világiak, hanem ők foglalkoztak egyházi művészettel az egyházaikban. Így kizártuk annak lehetőségét, hogy a hatalom rátenyerelhesse erre a területre, azzal az indokkal, hogy ott nincs szakember. Tudja, az én életutam igazolja az ismert mondás igazságát: a Jóisten görbe vonalakkal ír egyenesen, még ha néha cifrák is voltak ezek a vonalak. Az életem minden szakaszában megtörtént, hogy amikor azt hittem, nincs tovább, akkor jött egy ember, egy ajánlat, ami megfordította a dolgok menetét, és mindig jó irányba. A világban az isteni gondviselés az egyetlen biztos dolog.

Ön hetven éve foglalkozik jelképekkel, szimbólumokkal. Miért olyan fontosak ezek?

A szimbólumok iránytűk, útjelzők azon az úton, amely az „én” legmélyére vezet, személyiségünk lényegének, egyéni létünknek centrumába. A pszichológia elmúlt száz éve elsősorban erről a „mélymagról” szólt. Ott bent van a mi szakralitásunk, ami mindannyiunkat összeköt. A szakralitás nem valami különleges dolog, hanem minden embernek közös tulajdonsága. Amikor a Jóisten megteremtette az embert, azt mondta: a saját képemre és hasonlatosságomra. Lelkünknek ez a mélysége, ahol olyanok vagyunk, mint a teremtő Isten, gyermekei vagyunk és egymás testvérei, a világban mindenkivel, a jelképek nélkül megközelíthetetlen. Ma már nem igényünk és talán már nem is tudunk önmagunkkal szembesülni, a lelkiismeretnek már nincs szava hozzánk, tetteink mérlegelése és vizsgálata ismeretlen fogalom, nem látjuk, mert nem is keressük önmagunk képességeit, és ezért nem is tudjuk tökéletesíteni személyiségünket. Így nem tudunk boldogok lenni. Ahogy azt Aquinói Szent Tamás mondta: a boldogság az, ha az ember a Jóistentől kapott képmását megőrizve, ahhoz hűen éli le az életét. Ha viszont nem tudunk lehatolni lelkünk legmélyére, akkor a társadalmi neurózist növeljük. Ha a szimbólumok elvesznek, a lélek elcsevegyesedik.

A modern ember sajnos képtelenné vált a szimbólumok értelmezésére. A szimbólumokat illetően a kereszténység kezdetétől, az apostoli atyák korától kezdve egészen az újkor hajnaláig — amit az eszmetörténet a felvilágosodás, a politikatörténet a francia forradalom korának tart — nem történt semmilyen változás. A jelképeket örökölte a társadalom, szinte minden társadalmi osztály részt vett a gazdagításukban, korszerűsítésükben, továbbadásukban. A torzulás az 1789-es francia forradalommal kezdődött, s a 20. század első felére vált botrányossá. A forradalom idején a jelkép központilag meghirdetett állami doktrína lett a szabadság, egyenlőség, testvériség fogalmain keresztül. A francia forradalom vezetői ezeket az eszméket úgy tüntették fel, mintha a társadalomban gyökereznének, pedig valójában az állam által politikailag kreált jelszavak voltak. Az, hogy hitelesítsék ezeket, jogos volt, hiszen a három jelszó által megfogalmazott értékek utáni vágynak mély társadalmi alapja volt, ami rövid időn belül elvezethetett volna társadalmi gyökéresetésükig. Erre azonban nem adott módot a politika. A szabadság, egyenlőség, testvériség hármasságát egy súlyos központi mérgezés is érte, az intézményesített szekularizáció. A probléma az „intézményesített” jelzón van, szekularizáció ugyanis mindig volt, van és lesz. Az intézményesítettség lényege azonban az, hogy az egyénre felülről, kívülről rátelepített dologról van szó, ami ebből következően, még elfogadása esetén is kényszerítően hat a szellemiségre, az intellektuális és lelki formálódásra. Nem az embert általában érő külső hatás ez, nem a természetes életmozgás következménye, hanem erős szervezet áll mögötte, amely tudja érvényesíteni akaratát. Ennek következtében pedig ez a társadalomnak gyökértelenül átadott három jelszó önállósította magát: a szabadság megsemmisítette az egyenlőséget. Az intézményesített szekularizáció ugyanis hangsúlyos tudatossággal és drasztikusan kiszakította az egyént addigi, több évszázados erkölcsi talajából, így hirtelen veszítette el azt az egészséges

gátlást, azt a morális korlátot, amely az emberek közötti viszony normáit biztosította. Ezt a normát az európai kultúrkörben a tízparancsolat alapozta meg, ami akkoriban már több mint másfél évezred alatt beépült az ember természetébe, kiemelt és folyamatos hangsúlyt kapott a családi, az iskolai nevelésben, a társadalom által elfogadott viselkedési formákban. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a tízparancsolatot ne sértették volna meg a századok során, megtették, de az büntetendő vagy megvetendő cselekedetnek számított. Amikor azonban az intézményesített szekularizáció mögött álló állami tekintély lefokozta, megvetésre ítélte a vallást, annak előírásait, normáit, felszabadítottak hirdette az embert az istenhitben gyökerező morális parancsok alól, és Isten haláláról beszélt, ledőltek a társadalmat addig irányító korlátok. Mindez tönkretette a szimbólumokat, az azokhoz való viszonyunkat.

Tudja, a szimbólumok összekapcsolnak bennünket az egész teremtett kozmossszal. Amikor Vértes László — kommunista volt, de kedves jó barátom — kiásta Vértesszőlősön Sámuel, aki háromezrezer évvel ezelőtt élt, elvitt engem oda. Megmutatta, hogy miket talált: tűzhelyet, munkaeszközöket, ezek mellett Sámuel egy hatalmas, szoba nagyságú csapdát is épített, hogy az őt kergető állat belezuhanjon abba. Látva mindezt, megkérdeztem: miért nevezitek Sámuel előembernek, hiszen mindent tudott! Vértes László azt válaszolta: Valóban, Sámuel mindent tudott, de mi, ősrégészek megegyeztünk a világon mindenütt, hogy csak akkor mondunk embernek valakit, ha mellette amulettet is találunk. Az amulett egy átfúrt kődarab, arra utal, hogy az ember kommunikál valakivel, akit nem lát. Teljesen mindegy, hogy nevezi ezt, vilálmnak, dörgésnek, Istennek, de hirtelen rádöbben, hogy ez a hatalom nagyobb nála, fölötte álló világ, amelytől ő függ. Nekem, mint ősrégésznek, csak akkor ember egy ember, ha ezt tudja magáról, mondta Vértes László. Az amulett megléte az emberré válásunk pillanata. Hiszünk valamiben, amit nem látunk. A Teremtő a lelkünkbe táplálta a beléje vetett hitet, teremtésünk pillanatában. Ezért sem hiszem, hogy létezne teljesen ateista ember, még akkor sem, ha az illető ezt gondolja magáról. Elmondok ezzel kapcsolatban valamit. Mindig hatalmas társaságunk volt, rengetegen jártak hozzánk, a legkülönbözőbb pártállású, gondolkodású emberek. Az egyik ilyen alkalommal már jóval elmúlt éjfél, amikor szedelőzködött a társaság. Levendel László felesége, a szintén orvos Mari mindig kötött ilyenkor, ezért — amíg összerakta a kézimunkát — a többiek már az előszobában vették a kabátjukat. Kettesben maradtunk, amikor én, folytatva a beszélgetést, azt kérdeztem Maritól: „Te tényleg nem hiszed, hogy van Isten?” A válasza ennyi volt: „Én valóban nem hiszem. De igyekszem úgy élni, mintha lenne.” Tudom, hogy a Jóistennek ez az „igyekszem úgy élni” a legfontosabb. Mindennél fontosabb, mert „nem jut be mindenki a mennyek országába, aki mondja nekem: Uram, Uram! Csak az, aki teljesíti mennyei Atyám akaratát” (Mt 7,21). Ezt jelentette az „igyekszem úgy élni”. Levendel László és Mari a legfontosabbat tették: mindenkin segítették.

Ön feltétlenül hisz Isten végtelen irgalmában, vallja, hogy nagyon nehéz elkárhozni. Mire alapozza ezt a hitét?

A zsidó-keresztény kultúra alapszava az irgalmasság. Gyermekkoromtól kezdve izgatott a kérdés, hogy juthatok be a mennyországba. A választ pedig Izajásnál és Máténál találtam meg. Izajásnál így szól az Úr népehez: „Keressétek a jogot, siessetek segítségére az elnyomottnak, szolgáltassatok igazságot az árvának, védelmezzétek az özvegyet! (...) Ha vétkeitek olyanok is, mint a skarlát, fehérek lesztek, mint a hó...” (1,17–18). Máténál pedig Jézus beszél az utolsó ítéletről, amikor a király azt mondja a jobbára állított juhoknak: „Jöjjetek, Atyám áldottai, vegyétek birokba az országot, amely nektek készült a világ teremtése óta. Mert éheztem és ennem adtatok, szomjaztam és innom adtatok, idegen voltam és befogadtatok engem...” (25,31–40). Hiszem, hogy nincs olyan ember, aki ne adna az éhezőnek egy szelet kenyeret, márpedig ha ezt megtesszük, jó esélyünk van arra, hogy üdvözüljünk. Közvetlenül a II. világháború befejezését követően, a holokauszt felfoghatatlan tragédiája után P. Varga László jezsuita mesélt el nekem egy megrázó történetet. Tudni kell, hogy az ő személyét különösen kellett védeni, mert mind a németek, mind a nyilasok vadásztak rá. Ezért a Horánszky utcai és a Mária utcai portát csengő kapcsolta össze a szobájával, hogy jelezni lehessen neki, ha keresik. Így történt Pest ostromának egyik utolsó napján is. Megszólal a csengő, de ő ahelyett, hogy elhagyta volna a szobáját, nyugodtan az íróasztalánál maradt. Egy kis idő után nyílt az ajtaja, és belépett minden kíséret nélkül a város egyik hírhedt Gestapo-parancsnoka. Ezt a „hírhedt” jelzőt azzal szerezte magának, hogy ő volt az egyik vezető tisztje a krakkói Gestapónak. Egy ember, akinek a kezéhez — nem is így kell fogalmaznom, hanem azt kell mondanom, hogy tetőtől talpig, az egész személyéhez — vér tapadt. Szóval ez az ember belépett, és megállt az ajtóban, ott állt, és nem szólt egyetlen szót sem. Egy idő után Páter Varga volt kénytelen megszólalni. Hellyel kínálta. A gestapós leült az íróasztal előtt álló székre, és továbbra sem mondott semmit. P. Varga megkérdezte tőle: „Tudja, hogy elvesztették a háborút?” Azokban a napokban egy ilyen kérdésért már önmagában akasztás vagy főbelövés járt. A Gestapo-parancsnok azonban csak annyit válaszolt: „Igen, tudom.” „S tudja, hogy minden valószínűség szerint igen hamar az Isten előtt kell állnia?” „Igen, tudom.” „Mondja, kérem, ebben a többéves vérfürdőben talál olyan valamit, amit majd akkor ott a mentségére meg tud említeni?” A német parancsnok tűnődik egy kis ideig, majd azt mondja: „Talán a következőt. Krakkóban egy igen hideg téli este vitt haza az autóm, amikor nem messze a lakásomtól egy asszonyt láttam kuporogni a kövön, bebugyolálva mindenféle kendőbe, egy gyermeket tartott az ölében. Utasítottam a sofőrt, hogy hívja be, adjon enni neki és a gyerekének, aztán eressze útjára őket. Ez az egész.” S amit erre P. Varga válaszolt, illetve amire válasza utalt, az a világ legnagyobb misztériumának egyike: „Ha majd ott áll Isten előtt, mondja el neki ezt a történetet. Így, ahogy nekem most elmondta. És tegye hozzá, hogy Páter Varga kéri: végtelen szent irgalmával vegye tekintetbe ezt a tettet.”

KRITIKA

MEURSAULT ÚJ RUHÁT KAPOTT Albert Camus: *Az idegen*

Jó szabásút, ami jól áll rajta. Nem mintha a régi elrongyolódott volna, vagy nem hozná már ki a formáját. Csak egyszerűen elmúlt felette az idő. Mint ahogyan fiatalkori elegáns öltönyünk helyett is inkább hordunk ma már valamilyen „lezserebb” öltözéket.

Sőt, visszakapta régi címét is: az *Idegen*. De nevet nem kapott, olyat, amelyen megszólíthatnánk, vagyis a keresztnévén — mint bármely barátunkat. A vezetéknev első szótagja pedig a gyilkosságra, a gyilkosra (meurtre, meurtrier) rimel.

Mert ő az *Idegen*, a szenttelen, aki minden érzelmet tagadva mondja, mondja élete sivár menetét, anyja temetését, a rákövetkező hétvége egyhangúságát, melynek eseménytelenségét szinte meg sem törí egy nő felbukkanása. Aztán a hivatali élet szürkeségét, a főnök alig-részvétét, az ostoba időtöltést a megszokott kollégával. És így tovább, és így tovább, míg végül hagyja magát szinte észre sem véve belemerülni egy egyre posványosabb históriába. És mindehhez háttérként az állandóan jelenlévő, idegőrlően tikkasztó forróság, az algériai nyár elvakító napfénye, amely aztán a történet jóformán egyetlen aktív szereplőjeként gyilkosságba sodorja az elbeszélőt. De a névtelen arab megölésével csak a könyv első része, az önkéntelen, szinte reflexszerűen bekövetkező bűntény előtörténete zárul le.

A háború utáni évek magyarországi olvasójának talán első anti-hőse volt ez a Meursault, akit Gyergyai Albert ma már közel hetven éves fordításából ismerhetett meg. Az a könyv akkor *Közöny* címmel aratott sikert. Sőt a sikeren túl mély nyomot is hagyott a magyar irodalmi tudatban, amire az új verzió recenzensei már meggyőző példákat hoztak fel. Esterházyt és Kertész Imrét Gyergyai szövege ragadta meg. És ez mindenképpen az első fordító érdeme, amit nem szabad elvitatnunk tőle. Még akkor sem, ha azóta nyilvánvalóvá vált, hogy nem hibátlan munkát végzett.

Az elmúlt hetven év alatt megnőttek az igények, és megnőttek a lehetőségek is. Ideje volt új fordítást adni a mai olvasó kezébe. Ezt a feladatot Ádám Péter és Kiss Kornélia vállalta magára abban a reményben, hogy egy korszerűbb szöveg — még ha azóta gyökerestől megváltozott világunkban nem is az akkori újdonság erejével — megmozgatja a 21. század emberét. Vállalkozásuknak megszülettek az önmagukban álló értékei, amelyek önmagukért szavatolnak, és nem te-

szik szükségessé a Gyergyai-fordítás lebecsülését, csupán higgadt kritikáját. Több értékelés született már a könyv alakú megjelenés előtt is, miután a Nagyvilág 2015-ös, utolsó évfolyamában folytatásokban közreadta a regény első részét. A folyóirat júliusi számában pedig fontos adalékokat kaptunk az új verzió olvasásához. De a gyors reagálású kritikák azóta bizonyára leülepedtek, és most megengedhetek magamnak néhány visszatekintő észrevételt is.

*

A regény első mondata: „Ma meghalt a mama.” Majd két mondatral később, a hivatalos táviratban kontrasztként: „Anyja elhalálozott.” Amikor emlékezik, Meursault mindig mamának nevezi az egész elbeszélés folyamán. Gyergyainál a következetesen használt „anyám” kétségtelenül inkább arra az érzéketlenségre utal, amit a külvilág tételez fel Meursault-nál az anyjával szemben, és ami végső soron elítéléséhez is vezet.

A kétféle indítás különbözőségét mélyrehatóan elemzi Magyar Miklós az első rész fordítását vizsgáló tanulmányában. Az ő meglátásaihoz annyit fűznék hozzá, hogy ennek a bensősége-sebb megnevezésnek strukturális szerepe is van Meursault emlékezéseiben. Bizonyos súlyponti helyeken újra és újra felbukkan, ébren tartva az olvasó szimpátiáját az elbeszélő iránt. Így például az első rész végén, amikor a gyilkosságot előkészítő rekkenő forróság, vakító napfény a mama temetésének napját idézi fel. Majd az utolsó lapon is, amikor nagy dühkitörése után a mama emléke — aki végső napjaiban „vőlegényt” választva magának, szinte játékos kísérletet tett az újrakezdésre — segít fiának azonosulni a maga idegenségével. Meursault itt ismeri fel, hogy „a mama a halál közvetlen közelében úgy érezhette, végre teljesen felszabadult, és talán még arra is kész, hogy mindent újra átéljen. És a világon senkinek sincs joga, hogy egyetlen könnycseppet is hullajtson érte.” Ez a felismerés pedig megkérdőjelezi a karikírozott bírósági tárgyalás ítéletét is. Meursault szintén felszabadultnak érezheti magát.

Azaz a mama emlékezete az indítástól a lezárásig összefogja az elbeszélő belső történetét.

Az első rész során Meursault történéseket, eseményeket és legfeljebb felszínes benyomásokat mond el az olvasónak. Bárdos László szóhasználatával itt még csak percepciói vannak, a reflexiók a második részben jönnek elő. Egy mondat azonban mégis mélyebbre hatol. Amikor Marie, a barátnője megtudja, hogy a találkozásuk előtti

napon temették el a mamát, meghökken. Erre Meursault majdnem mentegetőzni kezd, de még idejében rájön, milyen sután tette ezt korábban a főnöke előtt, amikor anyja haláláról beszélve az bukott ki a száján, hogy „mit csináljak? Ez van.” Marie előtt már hallgat: „De toute façon, on est toujours un peu fautif” — intézi el magában az ügyet. Gyergyai ezt nagyon pontosan fordítja „hibás”-nak. „Az ember így is, úgy is bűnös egy kicsit” — olvassuk az új szövegben. És ez talán egy kicsit túlzás. Így ez a mondat arra a téves következtetésre vezethet, hogy nem a keresztények eredendő bűnét fogalmazza-e meg itt egy ateista. Camus egyszerűen csak „hibás”-t ír, és ez végül is még nem morális ítélet. A „bűnös” szó később jelenik majd meg a regényben, Meursault magára eszmélésének egy későbbi fázisában.

Fázsy Anikó főszerkesztő, aki hosszú éveken át, egészen haláláig küzdött a Nagyvilág fennmaradásáért, az új fordítás ajánlásában védelmébe veszi az újabb szöválasztást, és idézi Talleyrand szállóigévé vált mondását („Ez nemcsak bűn, ez hiba!”). De maga is elismeri, hogy ez így a diplomáciára vonatkozik, nem az erkölcsre. Az értelmező szótár hiába ad meg a *fautif*nak számos jelentésárnyalatot, többek között a bűnöst is, a regény dramaturgiájában itt az még nincsen a helyén.

Ne higgye senki, hogy ez szórszálhasogatás. A fordító feladata nem utolsósorban a helyes szöválasztás, a szinonimák közül annak a beemelése a szövegbe, amelyik nemcsak a helyi értelemnek felel meg, hanem beleilleszkedik a mű egészét átfogó gondolati ívbe is. Ez a mondat bármennyire is jelentéktelennek látszik, a regény egyik kulcsmondata. Meursault ezzel teszi az első lépést a reflexió útján, és ezen az úton jut el majd saját helyzete, az abszurditás felismeréséig, amely a világgal szembeállítja.

Ugorjunk át most az első rész „sztoriját”, amelynek stílusos elemzését mások már kiválóan elvégezték, és koncentráljunk a súlyponti jelenetekre. Nézzük meg rögtön az első rész lezárását, a — bár lélektanilag nem előkészítetlen — mégis hirtelen, önkéntelenül elkövetett gyilkosságot.

Mint általában Gyergyai egész munkájában, nála ez a jelenet is alapvetően epikus hangvételű, és nem kapja meg azt a drámai feszültséget, ami Camus szövegét áthatja. De olvassuk csak el az új verzióban, hogyan is kerül sor a végzetes pisztolylövésre: „Semmi mást nem éreztem, csak a napfény pörölycsapásait a homlokomon, és ezzel egyidejűleg a még mindig felém meredő késről felvillanó éles fényugarat. Az izzó penge fájdalommal belevájta a szemöldökömbe, és szemüregem legmélyéig hatolt. Ez volt az a pillanat, amikor egyszerre minden kibillent az egyensúlyából.

Újra megcsapott a tenger tömény és perzselő lehelete. Mintha megnyílt volna fölöttem az ég, és csak álltam a zuhogó tűzesőben. Testem pattanásig feszült, kezem görcsösen rákulcsolódott a revolverre. A ravasz engedett, tenyeremben éreztem a tükörsima markolatot, és minden ezzel kezdődött, ezzel a fülsiketítő, tompa csattanással.” Ennek a szövegnek olyan sodrása van, anynyira magával ragad bennünket, hogy a végén meg sem akadunk a némileg sántító jelzős szerkezeten.

Azután szinte rögtön az eszmélés: „Átvillant rajtam, hogy földig romboltam ennek a napnak a törékeny egyensúlyát, ennek a tengerpartnak a különleges csendjét, ahol pedig boldognak éreztem magam.” Camus-nél egyszerűen „j'ai compris...” — „megértettem”, de mennyire érzékletes ez az „átvillant rajtam”. Ennyire bizonyára el lehet rugaszkodni az eredetitől. Hiszen még ha a fordítónak bizonyos kulcsszavakhoz ragaszkodnia is kell, itt nem erről van szó, hanem a szituáció megragadásáról.

Majd nem sokra rá, a holttestbe eresztett négy golyó után: „Olyan érzésem volt, mintha az öklömmel négyszer egymás után megdöngtettem volna a balsors kapuját.” („Et c'étaient comme quatre coups brefs que je frappais sur la porte du malheur.”) Még ha a bevezető főmondat feleslegesnek is látszik, a fordítóknak a könyv tulajdonképpen előtörténetét és magának a bűntettnek a megjelenítését ezzel a szinte dantei rezonanciájú mondattal sikerül lezárniuk.

*

A második rész Meursault belső eszmélését írja le a börtönben. A kihallgatások, a szembesülés a többi fogvatartottal, a börtönőr megjegyzései, barátnője látogatása segítik ezt az eszmélkedést. A bírósági tárgyalás pedig szembeszökően és kíméletlenül nyilvánvalóvá teszi, mennyire kitaszítja őt a társadalom.

Ennek a második résznek az első fejezete három találkozás. Meursault-t előbb a vizsgálóbíró hallgatja ki. Majd kirendelt ügyvédjét ismeri meg, aki támpontokat kívánna szerezni tőle a védelem felépítéséhez. Már ez a beszélgetés is előrevetíti azt, ami a vizsgálóbíró második kihallgatása során világossá válik: Meursault idegen a világban, ahol él, és amellyel most lám összetűzésbe is került.

A rendőrtiszt a maga logikája szerint keresi, milyen motivációk mozgatták a tettet. Amikor pedig nem boldogul, szerepéből kiesve elfogja az indulat, és Meursault nem létező vallási érzéseire próbál hatni. A feszülettel hadonászva, a saját hite védelmében kiált rá: „Csak nem azt

akarja, hogy értelmetlen legyen az életem?” Az emberi élet értelme nemcsak ennek a regénynek, de Camus egész életművének alapkérdése. Ebben a szövegben pedig egy nyilvánvalóan korlátolt ember felkiáltásában bukkan elő. Ez a kulcsmondat mindkét fordításban szinte szóról szóra ugyanígy hangzik.

Kudarcat belátva a tisztviselő ezzel fejezi be: „Eddig nem ült előttem olyan bűnöző, aki sírva ne fakadt volna a Keresztrefeszített fájdalomla látán.” Az új fordítás híven adja vissza az eredeti „criminel” minősítést, amit Gyergyai „bűnös”-sel helyettesít. Megint csak fontos ez a különbségtétel, hiszen a rendőrségen vagyunk, és Meursault ebből a megjegyzésből érti meg, amiről eddig nem látszott tudomást venni, vagyis hogy a törvény előtt ő bizony bűnözőnek minősül. De erkölcsi értelemben vett bűntudata nem ébred. A vizsgálóbíró ezt firtató kérdésére is csak azt feleli, hogy „nem is annyira igazi megbánás van bennem, mint inkább kínosan érzem magam”.

A második rész központi helyét a bírósági tárgyalás foglalja el. Központi ez a szakasz Meursault magára eszmélésének folyamatában is, hiszen itt szembesül leginkább látványosan az igazságszolgáltatási „gépezettel”, és a bírósági színjátéktól manipulált hallgatóság reakciói döbbenik rá egyre inkább kitaszítottására. Első alkalommal az öregotthon igazgatójának tanúvallomása után az ügyész győzelmes megjegyzése döbent rá, „hogy ez a rengeteg ember ennyire utál”. És ez a pontos kifejezés, bár Gyergyai gyűlöletről beszél, de ezt az erősebb indulatot, meglátjuk majd, Camus más alkalomra tartogatja.

Az igazgató után az otthon gondnoka a következő tanú. Ő elmondja, hogy a vádlott kávézott, elszunnyadt, majd cigarettázott a ravatal mellett. „J'ai senti alors quelque chose qui soulevait dans la salle et, pour la première fois, j'ai compris que j'étais coupable.” Mindkét fordítás igyekszik konkretizálni a felkeltett érzelmeket, Gyergyai szerint a hallgatóság „felháborodott”, az új verzióban „feldühödött”, holott Camus nem nevezi nevén a hangulatváltozást. Csak azt mondja, hogy valami felbolydította a termet, és ezért Meursault most először ébredt tudatára bűnösségének. Nem a tárgyalási procedúra hideg szenvtelensége, sőt nem is az ügyész nyílt ellenségeskedése, hanem a közönség ébreszti rá, hogy kirekesztette magát a társadalomból. Hogy bűnös.

A tárgyalás során az ügyész nyílt és álszent rosszindulata, a védőügyvéd impotenciája és a tanúk felszínes, legfeljebb érzelmileg színezett vallomásai megteszik hatásukat a marionettként mozgó esküdtekre meg az arctalan tömegként reagáló hallgatóságra. Meursault bénultan veti

alá magát a történéseknek, nincs mit mondania saját mentségére, sőt valójában egyetért az elhangzottakkal. Szinte már sürgetné is a procedúra végét. Az ítélet nem lehet kétséges.

Miközben szállítják vissza börtönébe, Meursault-t a város esti zajai elmúlt, szabad életére emlékeztetik. A börtönben pedig elgondolkozik magának a kivégzésnek az aktusáról. Belső monológjában elmondja — miután felidézi apja esetét, aki rosszul lett egy ilyen látványtól —, hogy a francia forradalomról olvasottak alapján ő képzeletében valami teátrális jelleget kölcsönzött a fővesztésnek. Egészen addig, amíg egy újsághír illusztrációja rá nem döbbenette, hogy az ítéletvégrehajtásra az ő korában már teljesen köznapi körülmények között kerül sor. A halálraítelt nem felfelé lépdel a magaslaton felállított guillotine felé, hanem az inkább precíziós műszernek tűnő kivégző eszközt a bámészködő tömeg közepén és szintjén állítják fel. A véres látvány tehát elveszti minden magasztos vonatkozását, és éppen úgy, mint a bírósági tárgyalás, az igazságszolgáltatás tökélyre vitt mechanizmusának részletévé egyszerűsödik.

„La montée vers l'échafaud, l'ascension en plein ciel, l'imagination pouvait s'y raccrocher. Tandis que, là encore, la mécanique écrasait tout: on était tué discrètement, avec un peu de honte et beaucoup de précision” — fejezi be az elmélkedést Meursault.

Gyergyai: „Felhágni az állványra, fellendülni az ég felé: ebben legalább van valami, amibe belekapaszkodhat a képzelet. Itt viszont a gépezet egyszerűen szétlapít mindent: az embert sok tapintattal, no meg egy kis szégyenkezéssel és igen nagy pontossággal küldik át a másvilágra”.

Az új fordítás: „Ha az elítelt már a lépcsőn felé haladva megkezdene az emelkedést az ég felé, akkor volna valami, amibe belekapaszkodhatna a képzelet. Ezzel szemben a gépezet semmi ilyesmire nem ad lehetőséget: a kivégzés nem hivatkozható, sokkal inkább szégyenteljes és a lehető legprecízebb.”

Bár az égnek rendkívül nagy szerepe van a regényben, de mint a történések körülölelő természet meghatározó részének, akárcsak a tengernek, a tüzesen hevítő napnak, a parti szikláknak és a kabócák ciripelésének. Sohasem vetődhet fel bennünk, hogy bármiféle transzcendens jelentést tulajdonítsunk Camus égének. Meursault itt egyszerűen leszámol egy belé ivódott illúzióval.

Ne beszéljünk tehát az elíteltnek az ég felé emelkedéséről, még kevésbé *másvilágra* küldéséről. Aki itt medítál, az egy ateizmusát szinte büszkén vállaló ember, ha a büszkeség egyáltalán összeegyeztethető volna a személyiségével. „Felhágni a nyílt égbolt alatt a vesztőhely ma-

gasába...” — valahogy így kezdődhetne a mondat. Az ég csupán természeti kulissza, és az emelkedés a vesztőhely felé történik. Utána pedig magyarul is bátran kimondhatjuk, hogy az *embert* szép csendben *megölik*, némileg megszegyenítve és nagy-nagy precizitással. Nem szabad tompítani a mondat brutalitását.

Ezután már csak kegyelmi kérvényén töpreng, és sikerül úgy érvelnie magában, hogy az elutasítást is megnyugvással tudja majd fogadni. „Nem mintha az élet érne annyit, hogy érdemes volna végigélni.” Marie-ra is gondol. De csak azért, hogy megállapítsa, „semmilyen mélyebb kapcsolat nem volt közöttünk a ma már nem létező testin kívül, és semmi sem emlékeztetheti egyikünket a másikra”.

Egy ilyen pillanatban, amikor úgy tűnik fel előtte, hogy megtalálta magában az egyensúlyt, toppan be hozzá a már kétszer elutasított börtönlelkész. Ez a pap — az ügyésszel ellentétben — nem holmi karikatúra, és a hivatásához illő legteljesebb empátiával közeledik a halálraítélthez, lelki vigaszt szeretne nyújtani. A beszélgetés mégis nehezen indul. Ahogyan Meursault nem volt hajlandó védeni magát a bíróság előtt, sőt nem működött együtt sem a vizsgálóbíróval, sem az ügyvédjével, a pap kísérletének is ellenáll. A lelkész — bár együtt érző, finom érveléssel — a vallás vigaszát akarja elfogadtatni egy olyan emberrel, aki a lelki békéjét már éppen megtalálta Isten nélkül is. A bíróság a büntetett ítélte el, de a bűnt csak Isten bocsáthatja meg. A regény folyamán itt hangzik el először, a pap szájából a *péché* szó, amit a vallás használ a bűnre, és a büntetőjog nem ismer.

Meursault — aki már a beszélgetés elején kijelentette, hogy nem hisz Istenben — erre indulatba jön, és azt vágja a pap szemébe: „Je lui ai dit que je ne savais pas ce qu'étais un péché. On m'avait seulement appris que j'étais un coupable.” — „Mondtam neki, hogy nem tudom, mi is az, hogy bűn. Csak azt hozták tudomásomra, hogy bűnöző vagyok.”

Nos, ezzel a nagyfontosságú mondatpárral, amely nemcsak azt mondja ki, hogy a bűn fogalmának nincs helye Meursault gondolatvilágában, hanem rávilágít az ítélet abszurditására is, igazából mindkét fordítás csak birkózik. A fordítók nem mérték fel a *péché* szó megjelenésének súlyát. Mentségükre szóljon, hogy a kifejezés magyar megfelelőinek nincs olyan egyértelműen valláserkölcsi kötődésük, mint a francia szónak.

Gyergyai szerint „azt mondtam, nem tudtam, hogy ez véték. Csak annyit mondtak, hogy bűnös vagyok.” De vajon lehet-e így szembeállítani a vétket a bűnnel? A kérdés viszont nem is ez. Meursault a *péché* szónak a jelentésével nincs

tisztában. Azt tudja, hogy amit tett, az a jog szerint elítélendő. Erre a kihallgatás során rájött, a tárgyaláson pedig a hallgatóság reakciója nyomatékositotta a felismerést.

Ádám Péter és Kiss Kornélia ugyanígy beleesik a véték és a bűn csapdájába, amikor ezt adja Meursault szájába: „Azt mondtam, nem is tudtam, hogy vétkeztem. Mindeddig úgy tudtam, hogy bűnös vagyok.” Amivel a vétéknek tulajdonítanak a francia *péché*hez hasonló vallási jelentést, míg a bűnnek jogi értelmet. Holott mai szóhasználatunkban nincs ilyen különbségtétel a két szó között. Sőt a véték gyengébb súlyú szó a pap által emlegetett bűnnél, amely felett Isten fog majd ítélkezni. Meursault (a vizsgálóbíró szavával az Antikrisztus úr) nem ismeri, ateistaként nem is ismerheti a bűn mint Isten ellen való véték fogalmát.

Camus végig akarta vinni a regény főszereplőjét azon az úton, amely a büntett elkövetésétől vezet a világgal való elkerülhetetlen szakítás felismeréséig. („L'absurde est essentiellement un divorce” — „Az abszurd lényegét tekintve szakítás” — mondja a *Sziszüphosz mítoszában*.) Ahhoz a világhoz, ahhoz a társadalomhoz pedig elválaszthatatlanul hozzátartozott a vallás, amit a regényben a pap, illetve primitívebb fokon a vizsgálóbíró jelenít meg.

A szakítás itt következik be, amikor Meursault — kilendülve eddigi szenvtelenségéből, közönyéből — felindulásában, izgatott kitörésével a saját morálját vágja a pap szemébe, miközben tettelegességre is ragadtatja magát, rátámadt a lelkészre. A jelenetnek a börtönörök közbelépése vet véget. Ez a dühkitörés, amely idegesen, kapcsolva, mégis világosan megfogalmazza mindazt, ami az átéltek folyamán felgyülemlett benne, így kikiáltva magából, végre meghozza számára a nyugalmat.

Egyedül maradván lecsendesedik — megvolt a szakítás, a katarzis bekövetkezett. A mama jut eszébe, ahogyan már idéztem. És olvassuk még el a befejezést: „Mintha ez a dühkitörés, ezen a jellekkel és csillagokkal terhes éjszakán, minden rossztól, minden reménytől megszabadított volna; éreztem, testestül-lelekestül átadom magam a világ gyöngéd közönyének. Azzal, hogy átérzem, mennyire hasonlít rám ez a majdhogynem testvéries világ, hirtelen megvilágosodott bennem, milyen boldog is voltam, és vagyok még most is. És hogy végül elmondhassam, minden bevégeztem, és hogy mégse legyek olyan egyedül, már csak egy dolgot szerettem volna, hogy jó sokan jöjjenek el a kivégzésemre, és hogy láthassam, hogyan torzítja el az üvöltő arcokat a gyűlölet.”

Igen, a gyűlölet szó itt van a helyén. Az Idegen búcsúzik el így.

Ahogy Camus fokozatosan növelte Meursault reflexióinak erkölcsi súlyát a *fautiftól* a *péchéig*, a hibástól a bűnig, ugyanúgy bontakoztatta ki a világ idegenkedését vele szemben a tárgyalóterem felbolydulásától az üvöltő gyűlöletig.

Ugyanabban az évben, amikor az *Idegen*, Camus-nek megjelent egy filozófiai esszékötete is, a már említett *Sziszüphosz mítosza*. 1942-ben, Franciaország modernkori történelmének mélypontján. Mind a regénynek, mind az esszékötetnek az abszurd áll a középpontjában, az egyén és a világ közötti szakítás, ember és társadalom szembenállása.

Tverdota György 2003-as kiváló *Közöny*-elemzéséből tudhatjuk, hogy Camus filozófiai munkáját megküldte Gabriel Marcelnek, a keresztény irányultságú francia egzisztencializmus vezéralakjának. Abban a reményben, hogy vitára készíti, de csak elutasításra talált. Az írónak tehát igénye lett volna rá, hogy a Meursault és a börtönlelkész között megindított vitát átvigye a filozófia síkjára. Nagy kár, hogy ez nem történhetett meg.

Az Európa Kiadó kötetében az új fordítást az az előszó vezeti be, amelyet Camus 1955-ben írt a regény amerikai kiadása elé, és ebben a szerző kulcsot ad az olvasónak az értelmezéshez. Ami persze szükségszerűen le is egyszerűsíti a mű sokkal összetettebb, többrétegű üzenetét. De van benne egy ilyen mondat: „Olykor-olykor még azt a paradoxont is megengedtem magamnak, hogy a főhősben azt a Krisztus-alakot próbáltam ábrázolni, amit még egyáltalán megérdemlünk” („...j'avais essayé de figurer dans mon personnage le seul christ que nous méritions”). Majd Camus még hozzáfűzi, hogy megelőző magyarázata után ebben remélhetőleg senki sem lát blaszfémiát.

Összevetve ezt a mondatot az író könyvküldemény-kísérletével, vajon nem egy gesztus-e ez a mondat is a másik fél irányában, a dialógus utáni vágy kifejeződése. És ilyen gesztus a regény utolsó mondatában a *bevégeztetett* („pour que tout soit consommé”), a *consummatum est* visszacsengése a János-evangéliumból.

*

Meursault új ruhájáról kezdtem el beszélni. Az új fordításról. De ettől eléggé eltávolodtam. Kanyarodjunk most vissza.

Amikor a fordítók a Nagyvilágban munkájukról nyilatkoztak, hangsúlyozták — amint Adám Péter több szóbeli megnyilvánulásában is

—, hogy Camus az irodalmi helyett mennyire a beszélt nyelven kívánta megírni regényét. Ennek egyik könnyen kitapintható példája, hogy a múlt idő megjelenítésére a francia elbeszélő irodalomban bevett *passé simple* helyett következetesen a *passé composé* használja. Ez a stílus eszköz természetesen elvész a magyar fordító számára.

A fordítópáros kifejezett célkitűzése az irodalmival szemben az élő nyelv visszaadása volt. Tehát a Gyergyai-féle Nyugatosan választékos prózát, melyet a mai olvasó a közbeszédhez képest valóban emelkedettnek érezhet, programatikusan váltja fel náluk a köznap fordulatokkal, nem egyszer a legújabb szlenggel tarkított narráció. Ezen az úton alkalmanként talán túlzásokba is tévednek, amint ezt mások szóvá tették. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy maga az eredeti szöveg sem egysíkú. Az, hogy a narrátor Meursault többnyire valóban meglehetősen köznap nyelven beszél, egyben jellemzés is. Mint ahogyan jellemzés Raymond vagy Masson beszéde. De magának az elbeszélőnek a nyelve is lírai színezetet kap, főleg amikor a természet képei jelennek meg, vagy emfatikus szárnyalásba kezd, amikor sokáig tagadott érzései feszítik. Az őszinte pátosz nem idegen az írótól és az új fordítótól sem. A stílusnak ezeket a hullámvonalait szövegünk vissza is adja. A kiválasztott idézetek ezt talán érzékeltetni tudták.

Gyergyai fordítása ezeket a hullámvonalakat kevésbé követi. Végigolvasva sokkal inkább „egyszabású” irodalmi nyelvnek tűnhet számunkra. Talán az irodalmi nyelvezet elvetése vezette az egyik jó nevű kritikust arra, hogy stílustalanságot vessen az új fordítók szemére, sőt a szöveg szétesését. Amire pedig céloz: Sartre megállapítása a regény mondatainak önálló életéről, az a megállapítás maga is túlzott. Ha egy szöveg szándékoltan nem irodalmias, akkor az egyben stílustalan is volna? Ez persze ízlés és olvasói igényesség kérdése. (Az ízlésről pedig, mint tudjuk, nem lehet vita.) Mégsem hiszem, hogy az új fordítás szövege mondatokra töredezne szét, és ne fogná azt össze a fordítók koherens beszédmódra törekvése. Stílusa pedig — bár különösen kezdetben valóban érzékelteti Meursault életének és gondolkodásának sivárságát — folyamatosan közvetíti a külső benyomások intenzivitásának növekedését és a magára eszmélés fokozatos mélyülését, a lassanként előtörő érzések sodrását.

De mindezt döntse el az, aki végigolvassa az új fordítást. Aki még nem jutott hozzá, tegye meg. Megéri.

RAJNAVÖLGYI GÉZA

SZEMLE

KÖNYVEK KÖZÖTT

FELFEDEZÉSEK

Néha-néha rádöbbenhetünk, milyen keveset tudunk. Sok jelentős író és tudós arca lassan elhalványul a múlt időben, melynek partján állva szomorkásan nyugtazzuk veszteségeinket, és fájdalmas szívvel vesszük tudomásul, hogy értékeinket csak néhányan őrzik. Ezek a szenvedélyes tudósok, írók, felfedezők időnként számot adnak kutatásaik eredményéről, melyeknek valamiképp be kellene épülniük művelődés- és irodalomtörténetünkbe. Elevenen, kézzel fogható közelségbe hozva idéznek fel a maguk korában jelentős alkotókat, olyan személyiségeket és intézményeket, akik és amelyek általában egy szűkebb közösségben működve is jelentősek voltak. Tudás és szorgalom segítette őket, gyakran környezetük értetlensége akadályozta harmonikus fejlődésüket, másszor az anyagiak hiánya jelentett számukra gyözhetetlen nehézséget.

Mostanában két szerző jóvoltából ismerhetünk meg a magyar valóságból sarjadt, azt elkötelezetten gazdagító írókat, tudósokat, folyóiratokat. Miklós Péter arcképei (*Az emlékezés világai* című tanulmánygyűjteményét és az egyháztörténész Juhász Kálmán működését idéző könyvtanulmányát a Bálint Sándor Szellemi Örökségért Alapítvány jelentette meg Szegeden) filológiai alapossgal jelenítenek meg többé-kevésbé elfeledett alkotókat. Többé-kevésbé, hiszen például Kálmány Lajos működését számon tartják a folklór művelői, mégsem történetien azt állítani, hogy az általa bemutatott személyiségek és intézmények mindegyikét figyelmünkre érdemesek: nélkülük egy korszakról kialakított képünk nem lehet teljes, még ha abban a korszakban jelentősebb alkotók ugyancsak működtek, s utóbb elhomályosítják elődeiket és kortársaikat. Nyilvánvaló, hogy Juhász Kálmánnál (1892–1966) nagyobb egyháztörténészek is akadnak, de épp ez az írás bizonyítja, szívós kutatómunka, elkötelezettség és hozzáértés híján nem születik megőrzésre és továbbgondolásra érdemes tudományos mű. És Juhász Kálmán kvalitásait sejtetheti, hogy egyik legjelentősebb egyháztörténész kortársa, Balanyi György írt róla méltató sorokat.

Aki pontos ismereteket szeretne a csanádi egyházmegye történetéről, Juhász Kálmán műveit lapozza föl először. Amint Ijjas Antal írta: a török hódoltság idején ezt az egyházmegyét érte a legtöbb és legsúlyosabb pusztítás, s a tudós szerző szinte pappá szentelésének első pillanatától azt kutatta, hogyan virágzott föl ismét ezen a területen a val-

lós élet, melyek azok a tényezők, amelyek nem csak itt, de másutt is erősíthetik és elmélyíthetik az ember hitéletét. Épp az általánosítás lehetősége adja kutatásai egyik fontos jellemzőjét. Arra is példát szolgáltatnak Miklós Péter tanulmányai és rövidebb méltatásai, hogy egy korszak vagy egy személyiség működésének feltárásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül az akkori sajtótermékeket sem, bár természetesen abban a korszakban is érvényesültek bennük olyan szempontok, amelyeket a fenntartó vagy valamelyik párt érdekei diktáltak, természetesen nem olyan nyilvánvaló elfogultsággal, mint azt napjainkban tapasztaljuk. Ilyen vonatkozásban jelentős, sőt felfedezés értékű a *Kecskeméti Lapok történetét* (1868–1956) feldolgozó terjedelmes tanulmány. A lap története azt igazolja: a városban megingathatatlann volt a keresztény világnézet, amely például abban is megnyilatkozott, hogy a hírhedt kékcédulás választáson 1947-ben a kisgazdák és a Demokrata Néppárt fölényesen utasították maguk mögé a minden módon támogatott baloldali pártokat. Teljes joggal így vonta meg a lap a szavazás mérlegét: „Kecskemét közel ötvenezer választópolgára tegnap az urnák előtt ismét bebizonyította, hogy Kecskemét a Független Kisgazdapárt magyarországi fellegvára.” Rákosi Mátyás vezérletével hamarosan bevették ezt a fellegvárat is: 1949-ben a népfront jelöltjei — csak ők indulhattak — arattak elsöprő sikert, és tízezres tömeg a városháza előtt éltette Rákosit. Vajon hányan voltak a tömegben olyanok, akik félelemből, karriervágyból éltették a helytartót? Ezek azok a mélyrétegek, amelyek igazán érdemesek lehetnének, ha volna lehetőségük feldolgozásra. És következett a jobb sorsra érdemes lap mélyrepülése, a szolgai hangnemben írt lelkes ódák korszaka, a magyar sajtó történetének egyik — nem egyetlen — szégyenletes fejezete.

Ennek az elemző tanulmánynak párja Horthy Miklós kormányzó és a katolikus egyház felemás kapcsolatáról szóló rövidebb írás. Ez is olyan téma, amelyet érdemes volna a maga teljességében kidolgozni, igaz, Horthy naplója sok érdekes szempontot vet föl, de hiányzik belőle a protestáns kormányzó és a nagyrészt királypárti katolikus püspöki kar feszültségének egyéb dokumentumokra is támaszkodó feldolgozása. A királypuccsoktól kezdve éleződött az ellentét, amelyet az sem tompított, hogy a kormányzó felesége hithű katolikus lévén kényes alkalmakkor is képviselte férjét. A német megszállás körül került közös nevezőre Serédi hercegprímás és Horthy Miklós, igaz, valódi tömegeket mozgató vétóra nem volt lehetőségük. De mint láttuk, a tömegeket könnyű volt manipulál-

ni. Gyerekfejjel emlékszem, mikor a rádió bejelentette fegyverszüneti kérelmüket, az alattunk lévő lakásban vágni lehetett a döbbenet csöndjét. Amikor kiderült, hogy a kezdeményezés hamvába holt, hatalmas ujjongás hallaszott. Utóbb az ott lakók a kommunisták között találták meg helyüket, és a lakók leveleinek felbontása, tartalmuk jelentése lett (volna) feladatuk, szerencsére nem nagyon tudtak olvasni.

Az emlékezés világi az említettek mellett számos tanulmányos írást tartalmaz, melyek elmélyült kutatómunka és a kor ismeretének hiteles megnyilatkozásai. Személy szerint is érdeklődve olvastam az Apponyi Albert halálának visszhangját feltáró írást, már csak azért is, mert Apponyi egy korszak jelképének számított, és halálával egy politikai iskola utolsó nagy alakja távozott el a közéletből. Nem véletlen, hogy születésnapjának köszöntése és temetése az egész országot megmozgatta. Utolsóként az egyikként a hiteles politizálás fokmérőjének az igazságot és a becsületességet tekintette, s ezek vezették tevékenységében. Nagyságának egyik titka hitében rejlett: minden esetben a katolikus tanítás vezérelte, így lett európai léptékű személyiség. Számára a katolicizmus eszmény és magatartásának, működésének vezérlője volt, nem mázsolmány, mint egyik-másik magát kereszténynek festő politikusnál tapasztaljuk.

Kaiser László emlékeit, portrékat és köszöntéseit gyűjtötte kötetébe (*„Aldassál, emberi Verejték”*, Hungarovox Kiadó). Nem könnyű vállalkozás egy tárca terjedelmében megidézni valakit úgy, hogy megismerhessük élete és művészete vezérelveit. Általánosságban elmondhatjuk: Kaiser Lászlót akár portréfestés, akár emlékezései írása közben Németh László eszmeisége vezérli: mivel gazdagította nemzetét és annak kultúráját a megidézett. Természetesen nem hallgatja el személyes emlékeit sem, amelyek esszékké tágítják írásait. Impozáns névsor: Németh Lászlótól Farkas Árpádig. Benne nem is egy elfeledett vagy alig emlegetett író, szerkesztő. Így például Magyar Ferenc, aki közéleti és szerkesztői munkássága kifejtése közben fájdalmas szívvel mondott búcsút írói tevékenységének, amely kezdetben Móra Ferenc folytatójának ígérte. A tempós, nyugalmas, tekintélyes bajsza mögül megfontoltan szóló felvidéki származék a KALOT szervezésében szerzett hervadhatatlan érdemeket, majd az *Új Embernél* dolgozott, a legkülönbélebb témákat dolgozta föl józan mértéktartással, meg-megcsilantva írói tehetségét. Az *Új Ember* akkor élte fénykorát, amikor ő volt felelős szerkesztője (több mint száz ezer példányban jelent meg). Telitalálat, ahogy az életpálya-interjút készítő Kaiser László visszaidézi Magyar Ferenc életének legutolsó napját. A kész szövegén egy-néhány javítást, ki-

egészítést akart, ezért utazott az akkor már betegeskedő interjú-alányához Solymárra. Beszélgettek, a fényképeket nézegették. Egyszer csak elhaló hangon azt mondta: gyengének érzi magát, aztán elveszítette eszméletét. A mentősök már nem segíthettek rajta. Megrendítő élménye a riporterek: ő hallja a kérdezett legutolsó mondatát, s mellette ül, mikor porhüvelyét elhagyja a lelke. 2000 nyarárt írtuk, Feri bácsi 85. évéhez közeledett...

Jó néhány alkotót, kiket Kaiser László életéről, munkásságukról faggatott, a magyar irodalom, művészet fontos alakjaként tartunk számon. Itt van mindjárt Sánta Ferenc. A *Húsz óra* egy időben alapműnek számított, aztán bekerült a feledésre ítélt művek közé. Méltán? Méltatlanul? Lesz, aki újra felfedezi, vagy végérvényesen elsüllyed? Nem tudhatjuk. Számomra legkedvesebb írása *Sokan voltunk* című novellája, a feleslegessé vált öregemberről, akit kivisznek a barlanghoz, hogy ott érje a halál, s egygel kevesebben legyenek a szűkösen adagolt kenyérből. Iszonyatos és felemelő történet, a szegénység mellbevágóan hiteles ábrázolása. Aztán a hallgatás évei következtek. Miért? Kaiser László sem tudja, mások sem. Kézen-közön olvasható volt egy időszervi társadalmi kérdéseket elemző gépelt írása, ha jól tudom, sehol sem merték közölni.

Váci Mihály. Ismét egy ellentmondásos személyiség, jeles tehetségű lírikus, akinek nem adott elég idő, hogy kifussa magát. Együtt emlegették Garai Gáborral, aki műveltebb, érzékenyebb költő volt, ám hiányzott belőle az a szenvedélyes vonzalom, amely Vácit a szegények képviselőjévé tette. Népszerűségét a hagyományos versideálhoz kötődése is magyarázta, de sok társadalmi kérdésben az akkori kánontól eltérően, eretnek módon írt. Talán megkockáztatom azt a véleményemet, hogy ideális szocializmus álomképe lebegett előtte, amelyről Marx írt, de sosem valósult meg, s ezt felismerve lett harcos-kesernyész a hangja. Élethű, pontos vonásokkal megrajzolt pályarajzát köszönhetjük Kaiser Lászlónak.

Nemeskürty tanár úr. Nem is tudnánk elmondani, mi mindennel foglalkozott. Színvonalasan, hozzáértéssel, a szenvedélyes felfedezés vágyával. Mindig szívesen olvasom a Szent István Társulat gondozásában is megjelent irodalomtörténetét. Hiányoznak belőle az akrobatikus mutatványok, szellemes, szépen megírt, igazságot szolgáltat olyan íróknak, akik azóta is kimaradnak a hasonló összefoglalásokból. Sok egyéb művét is mankónak használhatjuk. Mándy Ivánék Kürty-nek (ty-vel!) nevezték és becsülték. Nagy dolog volt a hitehagyások korában. Kaiser László tanítványa volt, szeretettel megírt emlékeiből egy jelentékeny alkotó arcképe rajzolódik elénk.

Kósa Csaba. Egyike volt az irodalom megszálottjainak. A Berzsenyi Társaság folyóiratában mű-

ködött, és páratlan energiával gyűjtötte a kéziratokat, hogy versenyre kelhessen a nagy fővárosi orgánumokkal. Beszélgetéseink során sokszor lelkesen méltatta a 20. századi népi irodalom legfontosabb alkotóit, de nem volt egyoldalú, minden értékre nyitottan végezte munkáját, s amennyire tehetette, távol tartotta magát és a *Somogyot* is a politika nyomásától. Azóta sem lehet pontosan tudni, mi is történt Kaposvároton, az azonban biztos volt távolról is, hogy a történet kacifántos. Kósa Csaba halála egészen váratlanul érte barátait, emlékének megőrzését egy jól válogatott tanulmánykötet segíthetné.

Matyikó Sebestyén József Siófokon tevékenykedett, ott írta verseit, esszéit, beszámolóit, melyekben a Balaton és vidéke ihletése volt a legjellemzőbb. Rendszeresen leveleztünk: állandó munkatársa lett és haláláig maradt is az *Új Embernek*, emellett meghatározó alakja volt Siófok kulturális életének, és lelkesen gyarapította a múzeum anyagát, növelve tekintélyét, hatókörét. Kaiser László pontos, bensőséges jellemzését adta tevékenysége lényegének: „Hogy ez az ország még megvan, olyan embereknek köszönhető, mint ő. Mert kereste és meglátta az értéket, a helyi színekben az örök szívárványt. A Balaton mellett, hűséges ős-Dunántúliként az egyetemes magyar kultúrának volt napszámosa és professzora.” Igaz, semmi professzoros vonás sem volt benne, de tudása okán az is lehetett volna egy, a Balatonnal foglalkozó tanszéken. Folytathatnám a sort. Mind egyik portréban van tanulságos közlés, megőrzésre érdemes tudásanyag. Szépen megírt, elegáns, olvasmányos kötet, dicséretére válik szerzőjének.

RÓNAY LÁSZLÓ

VASVÁRI ZOLTÁN: „TARTANI A TOLLAT MOZDULATLAN” Rónay György életműve, fogadtatása és utóélete

Rónay György szerteágazó életműve, amely a szépirodalomtól a lapszerkesztésig, sőt egy rövid ideig a képviselőségig terjedt, magától értetődően igényeli a bibliográfiai feldolgozást. Az írói, költői, irodalomtörténeti munkák gazdagsága enélkül szinte áttekinthetetlen, értékei kiemelés nélkül maradnak, az életút állomásai pedig kívül kerülnek a kor, az irodalmi élet jelenségein, nem segítve ezzel annak árnyaltabb megismerését. Mindez együttesen is indokolja, hogy Rónay György munkásságának teljes feltárása az utókor számára rendelkezésre álljon.

Vasvári Zoltán munkája nem megszokott bibliográfia: értékelő szempontokat (tanulmányokat) vegyít regisztráló/feltáró tételekkel, ami kísér-

letnek érdekes, de veszélyeket hordoz: nehéz egyszerre kétféle elvárásnak megfelelni. Saját korábbi, Rónay Györggyel kapcsolatos munkásságát éppen e kötetből megismerve, feltételezni lehet, hogy a balatoni versek tételsorozata volt a kiindulási alap, amely köré más írásait illesztette, és egy bibliográfiai gyűjtéssel zárta le azt. Kötete ezért két nagyobb egységből áll: elején tanulmányok olvashatók, nagyobb része pedig a tényleges szépírói életmű megjelenések szerinti lajstromozása. A szerző láthatóan emléket is kívánt állítani Rónay Györgynek — nem csak bemutatni munkásságát —, ennek köszönhető Csorba Győző verse a kötet elején és főleg Juhász Ferenc erősen alkalmi kéziratának hasonmása az első rész befejezésekképpen, illetve a kötet többi illusztrációja —, ez a gesztus a bibliográfia műfajában nem nagyon gyakori. Ezt az emlékéllító szándékot erősítik meg az első rész írásai is: egy rövid, értékelő összefoglaló, aztán tanulmányok Rónay György Nyugatban megjelent verseiről, fogadtatásáról és utóéletéről, egy tematikusan körülhatárolható verscsoportról, valamint az *Esti gyors* című regényből készült filmről. Mindezek azonban csupán kiragadott pillanatai az életműnek, ennek következtében más műfajú könyvben jobban megállná a helyüket, itt az egészre vonatkoztatott töredékességük miatt csak a hiányérzetet növelik.

A kötet nagyobb része természetesen maga a két részből álló bibliográfia. Először közli Rónay György műveit, azt követően pedig a recepciót. A 6400 feletti tételszám impozáns, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ebből 5680 körüli a saját mű. A felépítés, szerkezet azonban több bizonytalanságot, nehezen érthető szándékot hordoz, amiből a teljesség igénye nélkül néhányat meg kell említeni. Furcsa, hogy az elemzett periodikumok és kötetek tartalmazzák Rónay György kötetait is, amelyeket egyébként nagyon helyesen néhány oldallal később analitikus feltárással, a tételsorrendbe illesztve közöl; ezáltal azonban felesleges kettősség jön létre. Külön forrásjegyzék szerepel a műfordítások elején, de vajon ennek tételei miért nem kerültek be az elemzett periodikumok és kötetek közé? Mi indokolta és miért kellett kiemelni az életműből ebben az átfogónak tervezett bibliográfiában a balatoni verseket és a Szép versek antológiáit? De akár kellett, akár nem kellett, mivel ez az antológiasorozat 1977-ig tartalmazta Rónay György verseit is, miért hiányoznak darabjai az elemzett kötetek közül? Ennél is nagyobb baj, hogy ezek a kiemelt versek szerepelnek a tanulmánykötetekben megjelent közlemények között is, tehát tételkettőzések (lásd például a 157. és a 2673. tételt, ráadásul az előbbi helyen 1963-es megjelenéssel 1964 alatt szerepel) — viszont egyáltalán nem következetesen.

Minőségrontó jelenség továbbá, hogy az egész bibliográfiában a tételek forrásai nem rendelkeznek egységes rövidítéssel, vannak olyan tételcsoportok, ahol minden ki van írva, és vannak olyanok, amelyekben a forrás rövidített. Egyébként szinte az egész bibliográfiában hiányos a gyűjteményes (költői, prózai, tudományos) kötetek leírása, rendre elmaradtak például a közreműködők és a kiadásjelzések. Emiatt a névmutató sem teljes, ami a sokszempontú visszakeresést is megnehezíti. És a bibliográfiai hitelről is egy mondat. Az 52. tétel-számú, *Jegyzetlapok* kötetben két írás olvasható, címlapján a Simenon névvel. E csonka név olvastán — ha azonnal nem ugrik be az elég széles körben ismert szerző keresztnéve —, meg kellett volna nézni a *Jegyzetlapok*ban olvasható írásokat, hátha valami támpont található a szövegükben, s akkor a névmutatóban sem szerepelne csupán egy családnev önmagában. Nem egyedi esetről van szó.

Természetesen utólag könnyű ezt-azt számon kérni, egy láthatóan nagy ráfordítással készült munkán, amely végül is segítséget nyújt Rónay György írói munkásságának az eddigieknél mélyebb megismerésében. Hiszen az önálló kötetek analitikus leírása, a különféle sajtóforrásokban megjelent művek összegyűjtése ilyen teljességben nem állt eddig rendelkezésre. De ha a szándék mellett valami előzetes és következetes tervet, esetleg példát követett volna a szerkesztés, amely nem a témában eddig megjelentek változatlan ismétlésén alapult volna, akkor az olvasónak sem kellene a tételek között kritikai szemlélettel közeledni a bibliográfiához, elég lenne csak rábízni magát az összeállító kompetenciájára. (*Vigilia Kiadó*, Budapest, 2016)

BUDA ATTILA

HALMAI TAMÁS: SEB ÉS SZELLEMLÉ Báthori Csaba írói világa

Báthori Csaba azon kortárs költőink közé tartozik, akik jelentős és nagy mennyiségű — az ő esetében több mint negyvenkötetnyi — életművük ellenére valamiért a kánon szélére sodródtak, nevüket kevesen ismerik. Hogy mi ennek az oka, nehéz megmondani. Báthorinál bizonyára közrejátszhatott emigrációja: tizenöt évig Ausztriában élt és dolgozott, így kiszorult a hazai irodalmi életből. S annak ellenére, hogy most már több mint húsz éve, hogy újra Magyarországon lakik, továbbra sem sikerült a középpontba kerülnie sem epikai, sem lírai műveivel, sem pedig nagyszabású, fontos műfordításaival (Rilke levelezését magyarrá, József Attila verseit németre ültette át). Ennek megfelelően kötetének recepciója nem túl gazdag, alig néhány kritika kísérte és kíséri a mai napig új műveinek megjelenését.

Ezért is nagy jelentőségű Halmi Tamás új monográfiája, a Napkút Kiadó gondozásában megjelent *Seb és szellem* című kötet, amely valamelyest pótolja a nagy hiányosságokat: számba veszi az eddigi életművet, kiemeli a legfontosabb köteteket, verseket és fordításokat, s elhelyezi Báthori Csabát a magyar irodalmi hagyományban. S emellett, hogy a szerző olyan tényeket és gondolatokat oszt meg erről a költészetről, amelyeket korábban senki sem írt le vagy mondott ki, bekerült a könyvbe két Báthorival készült interjú is, amelyekben ő maga is reflektál saját költészetére, és a kortárs magyar írók közt elfoglalt helyére.

Annak, hogy pont Halmi Tamás írta meg ezt a könyvet, számos oka lehet, az egyik legfontosabb talán az — és ez egyértelművé válik a szövegek olvasásakor —, hogy a pécsi irodalmárnak milyen fontos ez az életmű. Másrészt nyilvánvaló a két szerző szellemi rokonsága is: mind a világhoz, mind a költészethez való hozzáállásuk nagyon hasonló, műveik kiindulópontja voltaképpen ugyanaz: mindketten a látóhatáron túl keresik az igazságot, s alkotásaikat meghatározza egyfajta aforizmaszerűség és elvontság.

Mindezt a kötet címe is jelzi valamennyire az olvasó számára. A szókapcsolat — amely egyben a *Boldog ólomról* szóló elemzés címéül is szolgál — Báthori Csaba egyik emblematis verséből származik: „Egymásra szórva csupa seb és szellem / ülünk, mint akiket evakuáltak” (*Csendélet*). A költemény kapcsán Halmi megfogalmazza, hogy Báthori költészete az élményszerűen érzékeltes és a bölcséletien elvont beszédmód kettősségével játszik. Sőt, úgy véli, hogy éppen a „szexualitás és a racionalitás kétirányúságára” (89.) világít rá a seb és szellem kettős motívikája.

A kötet egyébként meglehetősen sokszínű, s akad benne néhány rendhagyó, szokatlan szerkesztési megoldás. Ilyen például az eleje is: Halmi Tamás *Üdvünk végett* címmel néhány „közéltető reflexióval”, azaz rövid, jegyzetszerű meglátással nyitja meg a kismonográfiát. „Báthori nemcsak a magyar irodalom dialektusait beszéli folyékonyan, de a világlíráról is tudomása van.” (7.) Ezután egy hosszabb, tanulságos interjú következik a költővel, s csak ezt követően jönnek az elemzések. Halmi először a Báthori-esszé sajátosságaira, majd az író prózai munkásságára hívja fel a figyelmet, végül versesköteteit és műfordításait veszi számba. A kismonográfia jelentősége elsősorban tehát abban áll, hogy Báthori életművét minden műfajra kiterjedően vizsgálja meg, felhívva a figyelmet arra, hogy mennyire sokféle és sokrétű szövegkorpuszt hozott létre. S mindezt úgy teszi, hogy gondolatait rengeteg példával és idézettel, olykor komplett versekkel támasztja alá, teret engedve annak is, hogy Báthori szövegei ma-

gukért beszélhessenek. A műnek egyébként a függeléke is igen tartalmas, ott ugyanis olvasható Báthori kötetének összegyűjtött recepciója, valamint néhány részlet a hatvanéves költőt köszöntő írásokból.

A könyv egyik furcsasága, hogy bár két hosszú interjú is szerepel benne, amelyeket a szerző készített Báthorival, valójában csak egy beszélgetést olvashatunk, a kérdések ugyanis mindkét interjúnál ugyanazok. Mint egy lábjegyzetből megtudható, a költő pár hónappal azután, hogy válaszolt Halmai Tamás kérdéseire, újra átgondolta azokat, és „a korábban mondottakat tovább mélyítő feleleteket” (145.) fűzött hozzájuk. A kötet szerkesztői azonban nem választottak a két szöveg közül, hanem mindkettőt közölték, egyiket a könyv elején, a másikat a végén. S bár voltaképpen mindkét interjú érdekes, ez a megoldás mégis összezavarhatja az olvasót.

Mindezzel együtt Halmai Tamás kötete nagyon fontos és hiánypótló munka, amelyből végre képet kaphatunk Báthori Csaba munkásságáról, epikai műveit és műfordításait is beleértve. Az elemzések, interjúk és recenziók alapján pedig egy olyan költészet rajzolódik ki, amelynek nyelvezetű, képei elvontak, formái kötöttek, s teljességgel beágyazódnak a magyar irodalmi hagyományba. De emellett, hogy magukon hordozzák a nyugatosok, József Attila vagy Nemes Nagy Ágnes hatását, együtt lüktetnek a világirodalom nagyjaival is, például Goethével, Shakespeare-rel vagy Rilkével. (*Napkút Kiadó, Budapest, 2017*)

FORGÁCH KINGA

DÁVID KATALIN: VASFÜGGÖNYÖS KERESZTÉNYSÉG

Dávid Katalin művészettörténész idén 94 éves. 2014-ben jelent meg *Emlékirataim* című könyvének első kötete, a *Soah — Emlékeim a vészkorszak idejéből*. Ebben az évben immár a készülő munka második részét is kezünkbe vehetjük, melyben a memoáriró a szocializmus éveire emlékezik vissza. A *Vasfüggönyös kereszténység — A Művészettörténeti Dokumentációs Központ* anyagának összeállításában a szerző fia, dr. Hidvégi Máté biokémikus, rákkutató is közreműködött. Édesanyjának kis könyvébe a képanyagot ő válogatta össze számos művelődéstörténetileg is érdekes képből, kifinomult érzékkel (például Bernáth Aurélt a *Munkásállam* című secco festése közben, továbbá Sík Sándort, Pilinszky Jánost, és többek között Kerkai Jenő vagy Mócsy Imre jezsuita atyákat ábrázoló fotókat is mellékelte).

Az emlékirat-irodalom hagyományában a modern önéletrásokhoz illeszkedik Dávid Katalin

memoárirói törekvése. Követi a bensőséges, illetve a személyiség és a közösség viszonyának ötvözését („ennek a jelenetnek végiggondolása egy nagyon mély önvizsgálattal ér fel, és ami a legfontosabb, hogy nem valami előírás, törvény, parancs alapján minősítem cselekedeteimet, illetve ezáltal magamat, hanem az emberekhez való viszonyom alapján ítélem meg tetteimet.” 26.), a politikai, történelmi események elmondása közben merőben hétköznapiakról („[k]ét erdélyi, ha találkozik, biztosan túrós puliszkát főz. Tettük ezt mi is.” 88.) egyaránt értesülünk. Nemcsak önmagáról beszél, hanem a korszak nagy művészeinek személyiségét is értelmezi társadalmi és magánéleti szerepeik szerint. Az önéletrások narratívája kapcsán szokás elmondani, hogy azért különlegesek, mert bennük a szerző egyben szereplő és elbeszélő. A szerző miközben önmagáról, az énről beszél, meg is konstruálja önmagát. Dávid Katalin írása azért különleges, mert textus szintjén rögzíti, hogy tudatosan felépített egy hangot, egy ént, aki tanúskodik az 1950-es, '60-as évekről, de ez az elbeszélés nem tévesztendő össze egy történetírással. Dávid Katalin voltaképpen művészi magatartást fogalmaz meg: „Céлом nem több tehát, mint saját véleményem, mégpedig az akkori véleményem késői rögzítése. Amit írok igaz, de biztos vagyok benne, hogy nem általánosítható. Ugyanis megengedem magamnak, hogy szubjektív legyek, ami által ugyanakkor egy speciális dokumentációs értéket adok az írásomnak.” (6–7.) Dávid Katalin tehát tanúskodni kíván memoárijában a negyvenéves szocializmus egy szeletéről, és ez egy alkotói magatartás életre hívása is egyben. De a kötet nem csupán egy kiemelkedő személyiség egyedülálló életpályájába enged betekintést, ugyanis a Dokumentációs Központ vezetésével Dávid Katalin egy pillanatig sem kívánja szerepét a korszak eseményeiből kivonni: az elbeszélés során több ponton rögzíti, hogy ő nemcsak tanúja, hanem felelősségteljes tényezője is volt a korszaknak. Az általa vezetett központ jelentőségét dicsekvés nélkül méltatja: „Valójában az 1951–1965 közötti években, nem túlzok, ha azt mondom, hogy az értelmiség egyik szellemi centruma a Dokumentációs Központ lett.” (75.) Dávid Katalin élete minden szakaszában és valamennyi szerepében (egyetemista, kutató, barát, feleség, édesanya, munkatárs) azt mutatja, hogy a kereszténység életforma. A kereszténység társadalmi tanítása szerint pedig mindenkinek helyt kell állni szerepében, és feladatunk, hogy része legyünk a világnak, van társadalmi felelősségünk. Erre vonatkoznak a keresztények evangelizációs küldetésére vonatkozó gondolatai („Gyengék voltunk, nagyon gyengék, amikor a kereszténységet magunk belügyének te-

kintettük.” 52). Az emlékiratban, a fentiek alapján is látványosan erős a konfessziós vonás, mely a morális kötelességtudat felől szintén értelmezhető.

A kötetet átlapozva is rögtön észrevehető egy tipográfiai jel, amely elkülönít szövegegységeket a memoár többi részétől. Ezekben az esetekben általában valamilyen megrendítő személyes vagy közéleti esemény megakadályozza a szerzőt a retrospektív írás folytatásában (ezt a hirtelen aktuálpolitikai, vagy magánéleti eseményt le is jegyzi: „Megakasztom az emlékezés szövegét, mert történt valami. 2014. április 16. A Budapest Music Center bemutatta Esterházy Péter *Haydn A megváltó hét szava a keresztfán* című művéhez írt szövegét.” 33.; „Megakasztom a visszaemlékezést, mert meghalt drága barátom, Erdélyi Zsuzsanna. Temetésén, 2015. március 12-én a Farkasréti temetőben ezzel a beszéddel búcsúztattam.” 56. stb.). A tipográfiai jelek közé eső rész terjedelme, sőt műfaja változó, de mindig zárt és napjaink eseményeire, egy esetben aktuálpolitikai történetre vonatkozó éles szemű gondolatok megfogalmazását jelenti. Az esetek elmondása, a valós névvel szerepeltetett személyek ábrázolása sosem vázlatos vagy mozaikos, a kötet modalitásának egysége egyszer sem törik meg, Dávid Katalinból mint szerzőből, mint elbeszélőből és mint történelmi személyiségből megrendíthetetlen erő, mérhetetlen hitelesség árad.

A szerzőre erősen jellemző a vallomásírói eszköztár és történetmondás: a jelenkorból visszatekintve válogatott az 1950-es és 60-as évek eseményei közül, de a kötet olyan szilárd egységet alkot, hogy az olvasó a kötet egyvégtében való elolvasása közben sem érzékeli, hogy tulajdonképpen egy szépen gondozott szelekciót olvas, amellyel a szerző tanúságot tesz arról, miként lehetett keresztény magatartással és eszmeiséggel élni egy diktatúrában. Rendíthetetlen jellem bontakozik ki a sorok között, aki emelt fővel elmegy a kihallgatásra a Gyorskocsi utcába, és habár akasztással fenyegetik, nem fél, minden körülmények között kiáll a hite, a művészi szabadság és a barátai mellett. 1956. október 23-án Ortutay Gyula egyetemi hallgatóival indul a Bem szoborhoz. Kisfiát is vallásosan nevei. 1964-től megtámadják klerikalizmusa miatt, telefonját lehallgatják, és összekapcsolják ügyét Mócsy Imre SJ perével, a Dokumentációs Központból elbocsátják, ezután a Nemzeti Múzeumba kerül, ahol tisztelettel és szeretettel fogadják. Magatartása értelmiségi mintát nyújt arra, miként lehet keresztényként élni és dolgozni bármely időben. (*Szent István Társulat*, Budapest, 2017)

SZABÓ P. KATALIN

MÁTHÉ ANDREA: SZABÁLYOKON INNEN ÉS TÚL Művészeti, művészetelméleti esszék és tanulmányok

Máthé Andrea 2017-ben megjelent kötetének esszéit két elmélkedés fogja közre. A keretes szerkezet azonban mind a bevezető, mind pedig a kötetet lezáró írásra is jellemző: a szerző a „szabadon” és a „lenni” szavak kiemelésével, azok felcserélhetőségével játszva foglalja össze az egész kötet mondanivalóját. Máthé Andrea a szabadság megélésének lehetőségeit keresi írásaiban, amelyeket a „szabadon lenni” címmel, vagy kerettel ellátott rövid reflexió vezet be, és amelyeket a „lenni szabadon”, vagy „lenni” és „szabadon” szavak egymástól térben elhatárolt, mégis egymással szoros egységet alkotó párja zár le. Ahogyan az első, bevezető írásban felmerül a szabadságra tett reflexiónak és (talán) a szavak nélkül megélt szabadságnak, „az önreflexió nélküli ártatlan állapotnak” az egymáshoz való viszonya és feszültsége, úgy a feszültség tetten érhető a kötetet indító két szó tipográfiai megjelenítésében is. Azáltal, hogy a szerző kiemeli és keretté formálja a nyitó-, és majd a könyvet lezáró szövegek első és utolsó szavait, éppen az általa boncolgatott kérdést teszi szemléletessé. A leírt szó, „szabadon”, a szövegben való elhelyezkedésének köszönhetően, a szó értelmével ellentétesen, önmaga visszajává válik. Úgy jelenik meg tehát, mint keret, amely határol és határt szab, s joggal feltételezheti az olvasó, hogy a szabadság fogalmával való játék következtében a fogalom meghasonlik önmagával.

Ugyanakkor Máthé Andrea segítségünkre siet, amikor azt írja: a szabadság megélésére való törekvésünk „[n]em kifelé, hanem befelé szólít. A belső szabadság felé, amely önkéntelenül is felismeri saját szabályait, lehetőségeit, határait, amelyek nem feltétlenül (...) esnek egybe a külső korlátokkal (...)” (6.)

Így lehet, hogy a kötet végén a korábban említett két szó helyet cserél egymással, s ezért, egyfelől maga a keret állandósága kérdőjeleződik meg, amelyet tulajdonképpen a szöveg alakít, másfelől pedig, éppen e szöveg általi alakulás mutat rá a szabadság belső dimenziójára, amelyről Máthé Andrea ír. A kötetet felnyitva így rögtön szembesülünk a szabadság és külső-belső korlátainak kérdésével.

A szerző tehát kijelöl számunkra egy értelmezési horizontot, amelyen későbbi írásai elhelyezhetőkké válnak. Ez az értelmezési mező, a fenti megállapítással egyértelműen elkülönül a társadalmi-politikai értelemben vett szabadság-értelmezéstől, ugyanakkor egy-egy írás esetében nem feledkezhetünk meg arról, hogy Máthé

Andrea szélesebb perspektívából, a befogadás-esztétika szemszögéből vizsgál műalkotásokat, és veszi sorra például *A csodálatos mandarin* itthoni értelmezési hagyományait, amelyek természetesen nem válnak el a mindenkorai társadalom által meghatározott közizléstől. Mindazonáltal megállapítható, hogy Máthé Andrea írásaiban egy olyan szabadságélményből próbál közelíteni az elemzett műalkotásokhoz, és eredendően olyan műveket választ vizsgálódásának témájául, amelyek valamiképpen az általa megfogalmazott gyermekkori lét emlékét őrzik.

A keretnek a kérdése azért is különösen érdekes, mivel a szerző kötetbe válogatott harmadik tanulmánya (*Szemfényvesztés és tiszta szemlélet — Cornelius Norbertus Gijsbrechts* Egy bekeretezett festmény visszája című festményéről) az illúzió fogalmán keresztül vizsgálja a 17. századi holland festő alkotását. Ezzel kapcsolatban írja: „A félre-eső fénybe helyezése a gondolkodásmód olyan hirtelen fordulata, amely lényegtelennek vélt részletekre, a világunkból — akarattal vagy véletlenszerűen — kitakart területre mint vakfolt-ra (vakkeretre?) világít rá.” (30.) S így tulajdonképpen, ahogyan Máthé Andrea fogalmaz tanulmányának végén, a láthatatlanra „pillant-hatunk rá”. E paradoxonon keresztül érthetővé válik a kötet elejének és végének játéka is, a szabadság által megalkotott keret látszólagos belső önellentmondása. Maga a játék tehát egy gondolkodásmódbeli fordulatra irányítja a figyelmünket, ugyanakkor nemcsak a keretekkel való szabad játékra, hanem a kifordítás által a szemléletmód átalakítására mutat rá, ahogyan a holland festő is kísérletezik, a nézők elé állítva egy hagyományosan nem ábrázolt témát, a festmény hátulját, egy majdnem üres felületet. A szavakból megalkotott keret átfordítása, felcserélése így valójában a kötetet nyitó és lezáró szövegek egymás elő- és hátoldalaként való olvasására adnak lehetőséget. Az esszékötetbe válogatott írások elméleti megalapozottságát ezáltal a gyakorlatba való átültetés egészíti ki, reflektálva az imént említett tanulmányban megfogalmazott kérdésekre: „Melyik az igaz(i)? Melyiknek mi a valósága? Mi (az) illúzió és mi (a) realitás?” (28.) Mintha Máthé Andrea kérdései a szabadsággal kapcsolatos prekonceptiók eltörlésére is vonatkoznának, s a műalkotásokkal kapcsolatos prekonceptiók, bevett értelmezési keretek megkérdőjelezése vezet a szövegek megalkotásakor is.

E látásmódot tükrözi az *Enyészpontok* című esszé, amely Keresztes Szent János kerestről készített rajzáról és Salvador Dalínak e rajz ihlette, *A keresztben függő Krisztus* című festményéről ad rövid elemzést. Máthé Andrea érzékenyen tapint rá a kis-

méretű, az avilai Szent József-kolostorban őrzött rajz szokatlan perspektívájára, és állítja egymás mellé a két műalkotást. E szokatlan perspektíva, amely a szenvedő Krisztust felülről láttatja, a kötetben számtalanszor említett és elemzett „misztikus pillantással” állítható párhuzamba; itt is egy olyan határátlépésről, a szabályok „felrúgásáról” beszélhetünk, illetve a megszokott, a könnyen bejárható és megfogható elhagyásáról, amely Máthé Andrea esszéinek és tanulmányainak ki-tüntetett témája. Ahogyan Keresztes Szent János kapcsán írja: János „[klépet — látomást — kap és ad arról, hogy van más perspektíva is, de az lent-ről nem látszik, csak fentről, akkor, ha egy kicsit elemelkedünk saját magunktól (...) és vállaljuk a zuhanást, lebegést, a koordináták elvesztését is.” (39.) Máthé Andrea e tanulmányában utal a „szere-tetbe való beleugrásra” Keresztes Szent János szövegén keresztül, és mintha ez lenne az a lebegés, amelyet írása során említ. Ugyanakkor e lebegés, talajtalanság és kétértelműség mint probléma-tika tovább foglalkoztatja a szerzőt, és majd az eroti-káról szóló tanulmányában bukkan fel ismét: „(...) a nem-egyértelműségben, a kétséges és ket-tős vonatkozásban kell keresnünk Erősz és az eroti-ka lényegi vonását. (...) az erotika sajátos rápillantás a világra (...), olyan tekintet, amely egyszerre látja a világ igazságát és igaztalanságát, szépségét és rútságát, jóságát és álnokságát. Isten tekintete és az emberé is egyszerre (...).” (51.)

A szabadság kérdésével, amely keretbe foglalja tehát Máthé Andrea írásait, a szerelem és a vágyakozás témái adják kötetének másik fő szálát, amely a két említett tanulmány mellett az *Ismerős idegenség*, vagy a *Kéz/írás/érintés* című szövegek szervezőelemeként is meghatározható. Minden esetben valamilyen határátlépésre hívja fel a figyelmet a szerző, vagy hívja meg az olvasóját, legyenek azok a kötetben szereplő elméleti, elemző írások, vagy a kötet második részében helyet kapott lírai naplóbejegyzések. S ahogyan a kötetnyitó esszében fogalmaz, amelyben az olvasás és a kert toposzához kapcsolódó festményeket állít elemzése középpontjába: „(...) a kertbe lépő ember nemcsak a szépség látványát és a megtisztulást várja, hanem aktívabbá és intenzívebbé vágyik tenni ottlétét.” (15.) Erre az intenzív ottlétre felelnek a kötetet záró „most”-ok, olyan intenzíven átélt pillanatok, amelyek írásos lenyomatát nyújtja a szerző. „Belenézek egy szem-párba. Viszonzok egy tekintetet. Belefeledekzem. (...) Ez most a teljes és tökéletes jelen.” (126.) S mi, olvasók, merünk-e belefeleledkezni az olvasásba, ki-mondva (vagy ki sem mondva): „Vagyok. Itt és most.” (133.) (*L'Harmattan*, Budapest, 2017)

VÁRKONYI BORBÁLA

GÖMÖRI GYÖRGY: MAGYAR–LENGYEL VÁLTOZATOK Esszék, vázlatok, emlékezések

Emigrációban irodalommal foglalkozni mindig nehéz feladat, hiszen az alkotónak jellemzően egy anyanyelven kívüli közegben kell dolgoznia, az irodalmi életnek pedig egyfajta nyelvi zárványként kell fönntartania magát, és mesterségesen kell létrehoznia a saját tereit, fórumait, termékeit. Másfelől azonban megvannak az előnyei is, merőben más lehetőségek rejlenek benne, hiszen szerencsés esetben cenzori korlátozás nélkül működhet, azaz kimondhat olyan dolgokat, amelyeket az anyaországi közegben tilos.

Gömöri György fiatal egyetemistaként az 1956-os forradalomban való aktív részvétele miatt volt kénytelen elhagyni hazáját, hogy aztán magyar irodalmárként és — nyelv- és kultúraismeretének köszönhetően — a lengyel irodalom egyik külhoni „követeként” vegyen részt az emigráns irodalmi élet kialakításában, szervezésében és a kortárs magyar irodalomnak a történő világirodalom vérkeringésébe való becsatornázásában.

A kötetben szereplő esszék, vázlatok, emlékezések — az alcímhez híven a személyesebb, memoárszerű szövegektől az értekező-esszéisztikus jellegűekig terjed a paletta — ennek a termékeny, aktív szakmai életnek a lenyomatai. E komplex tevékenységkör az elsődleges irodalom gyarapítása mellett még számos egyéb feladatot magába foglalt, hiszen ugyanúgy szükség volt fordítások készítésére, kiadványok összeállítására, szerkesztésére, valamint kritikai-értekezői tevékenység kifejtésére is ahhoz, hogy vitális maradjon egy emigrációban létező, irodalmi szintér. De mindezeket túl talán a legfontosabb feladat a szakmai kapcsolatok ápolása volt egyrészt az otthon maradtakkal, de az emigráns szerzőkkel, valamint a befogadó kultúra irodalmi életével is. Ennek megfelelően e kötet is arról tanúskodik, hogy Gömöri számos irodalmi barátságot ápolt főként magyar, lengyel és angolszász írókkal, költőkkel. A kötetre egyszerre jellemző a kritikai munka és az emlékek minél pontosabb retrospektív dokumentálása, valamint olyan szakmai kapcsolatoké, melyek többsége — irodalomról lévén szó — valamilyenfajta baráti, érzelmi dimenzióval is bír, ennek is köszönhető, hogy a szövegektől néhol az anekdotikus hangvétel sem idegen.

A könyv bő kétharmadát, mintegy száz oldalt a szerző magyar vonatkozású írásai, vagy a magyar irodalombéli kapcsolatairól készített szöveganyag teszi ki. Gömöri három szöveget is szentel például kedves erdélyi szerzője, a meg-

lehetősen fiatalon elhunyt Dsida Jenő emlékének és jelentőségének, kitérve a költő világszemléletének ismertetésére, valamint verseinek idegen nyelvre való átültetésére is. A szovjet–finn háború hírének magyar költői reflexiójáról szóló esszében az elemzés dominál: a szerző Illyés és Radnóti két kapcsolódó szövegének referenciális olvasatát kísérli meg. Számos méltató hangvételű, áttekintő írás foglalkozik a magyar irodalom fontos alakjainak személyével és munkásságával, például Faludy Györggyel, Weöres Sándorral, Vas Istvánnal, vagy a szintén emigráns irodalmárként tevékenykedő Cs. Szabó Lászlóval, vagy épp már a következő költőgenerációt képviselő Petri Györggyel. Említhetünk példát azonban kevésbé ismert szerzők méltatására is, ilyen például Vitéz György, a *Missa Agnostica* szerzője. Találhatunk a válogatásban *Rendhagyó olvasónapló* címmel el látott szöveget is, mely valóban azt nyújtja, amit ígér: a szerző különböző olvasmányélményeinek személyes hangvételű földolgozása. A könyv másik, nem elhanyagolható hányadát Gömöri lengyel tárgyú vagy lengyel kötődésekkel foglalkozó szövegei alkotják; a szerzők névsora itt is tekintélyes, nemcsak számukat, hanem jelentőségüket tekintve is, hiszen többségük a lengyel irodalom kereteit meghaladó, világirodalmi befolyással bírt: Zbigniew Herbertről és Czesław Miłoszról barátként nyilatkozik, Witold Gombrowiczhoz távolabbi szálak fűzték, Mrożekről pedig halála kapcsán méltató pályavázlatot kapunk.

A kötet mindkét részéről elmondható, hogy dominálnak bennük a személyes találkozások leírásai, valamint a levélváltások, melyekből Gömöri gyakran részleteket, vagy akár teljes levél-szövegeket is közöl; ezeknek köszönhetően alapos képet kaphatunk a szerző kiterjedt kapcsolatrendszeréről. Gömöri kötete tehát egy korszaklenyomatot képez az 50-es évek második felétől kifejlődő külhoni irodalmi világról. A könyvet forgató olvasó új adalékokkal egészítheti ki ismereteit az idegenben tevékenykedő szerzők irodalmi teljesítményeiről és személyiségéről, de tájékozódhat az emigrációban született magyar és lengyel irodalom általános viszonyait illetően is. (*Pro Panonia*, Pécs, 2016)

TANOS MÁRTON

RALF ROTHMANN: TAVASSZAL MEGHALNI

A német szerző immár nyolcadik regénye hazájában két évvel ezelőtt jelent meg, magyarul pedig idén tavasszal vehették kézbe először az olvasók, Szijj Ferenc értő fordításában. Az '53-as születésű író eddigi munkásságának fókuszában

elsősorban a kispolgárság, valamint a munkásosztály élete állt, ezúttal azonban édesapja második világháborús emlékei szolgáltatták a fikció nyersanyagát.

Háborús regények esetében kézenfekvőnek tűnik a következő két szempont mentén elindulni: egyfelől, hogy mikor, másfelől, hogy milyen perspektívából íródott az adott mű. Utóbbi alatt a győztes, illetve vesztes oldal szemszöge értenődő, előbbi pedig arra vonatkozik, hogy úgymond első vagy második generációs szerzővel van dolgunk, azaz egy, a világégetést közvetlenül átélő, saját élményekből táplálkozó tanúval vagy a háború után született nemzedék tagjával, aki már csak elbeszélte történetekből meríthet.

Mint az a fentiekből kiderül, ide tartozik Rothmann műve is — a *Tavasszal meghalni* a vesztesek fiainak könyve. A főszereplő — egyúttal az egyes szám első személyű elsődleges narrátor apja —, Walter, és legjobb barátja, Fiete a Waffen-SS katonái, tehát helytállóan tűnik a fülszöveg állítása, miszerint „a korábbi háborús regényekben negatív hősök lettek volna”. Ezzel a megállapítással felesleges volna vitatkozni, hiszen nemcsak a történelmet, de a filmforgatókönyveket és az irodalmi alkotásokat is a győztesek írják, ennél fogva az alapállás szinte mindig ugyanaz: egyik oldalon a bátor, hősies és nemes szövetségesek, másik oldalon az egytől-egyig gonosz, aberrált, elvetemült náciak. Ralf Rothmann pedig veszi a bátorságot és rámutat, hogy a német katonák között is voltak olyanok, akik tizenhét-tizennyolc évesen kényszerosztály áldozatai lettek, akik egyáltalán nem érezték magukénak a kor uralkodó ideológiáját, hanem — ha rajtuk áll — egész életüket mondjuk békés fejlődésként élték volna le. Ahogy Fiete fogalmazza meg barátjának a dezertálást fontolgatva: „Uramisten, mit keresek én itt. Úgy értem, ha Hitlert választottam volna, mint a legtöbben... De én nem akartam ezt a háborút, ahogy te se. Nekem nincsenek ellenségeim, legalábbis olyanok, akiket meg akarnék ölni. Ez a cinikusok háborúja, akik semmiben sem hisznek, csak az erőben.” (141.)

Mégsem gondolom, hogy *ettől* lenne izgalmas a *Tavasszal meghalni*, hogy — ismét a fülszöveget idézve — ezzel a perspektíva-váltással „Rothmann új szempontot hozott a háború művészi feldolgozásának világába, amely (...) egész Európában új gondolatokat ébresztett”. Ugyanis — amerikai filmdömping ide vagy oda — egy érett, reflektív gondolkodású felnőtt ember elég könnyen eljuthat addig a gondolatig, hogy egy háborúban sosem csakis az egyik oldal kizárólagos tulajdona az igazság és az erkölcsi fölény, hogy mindkét oldalon vannak felelősök és úgyszólván ártatlanok, hogy már az ókori rómaiak is törvénybe foglal-

ták: *audiatur et altera pars*, azaz hallgattassék meg a másik fél is.

Amitől valóban érdekes és újszerű a német szerző kissé melankolikus hangvételű regénye, az az, hogy csak látszólag szól magáról a háborúról, valójában sokkal inkább a háború következményeiről, méghozzá az évtizedeken át ható, látens lelki-pszichikai következményekről: az utódokra hagyott és azok életét átítató kiábrándultságról, megkeseredettségről, legfőképpen pedig az átörökített bűntudatról. Már a könyv mottójául választott Ezékiel-idézet is sokatmondó: „Az apák ettek a savanyú szőlőt, és a fiak foga vásik el tőle.” Pár oldallal később pedig az elbeszélő megemlíti, hogy apja Bibliájában talált egy aláhúzott sort: „Mikor a földet műveled, ne adja az többé neked a termő erejét (...) bujdosó és vándorló légy a földön.” (12.) — ez a vers a Teremtés könyvéből való, méghozzá az Úr Káinhoz intézett szavai. A testvérgyilkos Káin a bűnös ember archetípusa, bűntétele egyfelől az otthontalanság, a meg-nem-nyugvásra ítéltetés, másfelől a megbélyegzés.

A regény főhősét, Waltert a háború utolsó évében, szinte még gyerekfejjel, akarata ellenére sorozzák be, ráadásul csupán sofőrként dolgozik az SS-ben, így nem nagyon kerül komolyabb erkölcsi határhelyzetekbe, személyes felelőssége tehát csekélynek mondható — mégsem vonhatja ki magát az átélt események rettenete vagy akár a kollektív bűnösség terhe alól. Olyan traumák sora éri, melyek következtében később magába forduló, hallgatag férfi lesz, fiának sem akar beszélni a múltbeli eseményekről. De „[a] hallgatás, a mély elhallgatás (...) végső soron vákuum, amely az életet előbb-utóbb magától megtölti igazsággal” — szól a könyv kezdőmondata — s mintha ennek az önkéntesen elhallgatott igazságnak eredne nyomába a *Tavasszal meghalni* elbeszélője, mikor megírja apja személyes sorstragédiáját. Szó sincs azonban nagyívű leleplezésről, diadalmas igazságszolgáltatásról; helyette egy szép, önzetlen barátság története rajzolódik ki az olvasó előtt, és valamiféle szelíd rezignációval előadott számvetés: „Idegenként jöttem, / Idegenként is távozom...” — dúdolja Schubert *Téli utazásának* sorait a narrátor, miközben apja sírját keresi a temetőben, eredménytelenül. Mintha Káinnak és utódainak számkivetettsége, örökös idegenségérzete fogalmazódna meg ebben, amit az apák nem vittek magukkal a sírba, hanem fiaikra hagytak nehéz örökségül.

Rothmann regénye nem egy ezredik átlagosan érdekesítő háborús regény, hanem fontos és elgondolkodtató látélet a sebzett német nemzeti identitástudatról és annak gyógyulási esélyeiről. (Ford. Szijj Ferenc; *Magvető*, Budapest, 2017)

PALOJTAY KINGA

A PROTESTÁNS ETIKA KÉZIKÖNYVE

A 2017-es évben világszerte a reformáció 500 évvel ezelőtti kezdetére emlékezünk, melyre a protestáns közösségek nemcsak épületeiket, templomaikat újítják fel, hanem ez a kerek évforduló szellemi-identitásbeli megújulást is céloz. Ebbe a keretbe illeszkedik a három evangélikus és nyolc református teológus által jegyzett tanulmánykötet, *A protestáns etika kézikönyve*. Erkölcsi-etikai kézikönyvet írni nem egyszerű feladat, mivel a szerző számára nagy kísértés, hogy az etikátörténeti részletkérdésekben elmerülve, mintegy elbeszéljen a modern ember feje fölött. Ezzel szemben nyugodtan állíthatjuk, hogy a tanulmánykötet eléri az előszóban megfogalmazott célját, vagyis „az etika azt a dinamizmust hivatott megjeleníteni, amellyel a hit és a hívő értelem viszonyul a megélt valóság, illetve az ember életét meghatározó világ kérdéseihez, irritációihoz, kihívásaihoz vagy éppen örömeihez”. (Fazekas Sándor, 8.)

Ennek szellemében foglalkozik társadalmilag releváns kortárs erkölcsi témákkal: kommunikációs etikával, környezetetikával, a technikai fejlődés, a közélet és a gazdaság erkölcsi kérdései mellett kitér a bioetikai és házasságetikai kérdésekre is, illetve protestáns sajátosságként az egyházi szolgálatok etikai témáját is tárgyalja.

Feltehető a kérdés, hogy a reformátori örökségből sarjadó etika különbözik-e a katoliktól, azaz eltérő erkölcsi követelmények vonatkoznak-e a különböző felekezetekhez tartozó keresztényekre. A válaszuk egyértelműen nem, viszont a problémamegragadás és a látásmód eltérő; ennek ellenére, leszámítva néhány részkövetkeztést, úgy vélem, hogy mind katolikus teológusok, mind pedig az erkölcsstan iránt érdeklődő személyek a munkát nagy haszonnal forgathatják. Érdekesség, hogy az egyes tanulmányok szerzői arányaiban nem hivatkoznak annyit a Szentírás tekintélyére, mint ahogy általában ezt protestáns teológusoktól elvárnánk, hanem a Bibliára mint inspiráló forrásra és értéksugalmazásra tekintenek.

Mivel a protestáns inspirációjú etikának nem áll rendelkezésére az a tanítóhivatali eszköztár, melyhez a felmerülő erkölcsi kérdések megválaszolásához a katolikus teológus folyamodhat — mindez nem jelenti azt, hogy egyes tanulmány-

szerzők nem térnek ki a katolikus egyház tanítására, különösen a bioetikai kérdésekben idézik azt —, így nagyobb szerep jut a természetes erkölcsi érzéknek és a közös gondolkodásnak. Ennek megfelelően, míg a katolikus erkölcsstan szemléletmódja inkább deontológikus, azaz a princípiumokból és a törvényből indul ki, addig a protestáns etika inkább teleológikusnak, az erkölcsi célt szem előtt tartónak tekinthető. Ebből adódik, hogy adott esetben a protestáns etika művelője más végkövetkezésre juthat, mint egy katolikus szerző: például bár a beszéd etikájának, az igazmondás témájában forrásunk közös, hiszen mindketten főként Ágoston tanítására támaszkodunk, de a protestáns etika eljut olyan kivételre, mellyel kapcsolatban a katolikus szerző inkább bizonytalan (Visky S. Béla, 85–86). Emellett jelentősebb eltéréseket tapasztalhatunk a két erkölcsstan tanításában főként a szexualitika területén, különösen a válás és az egynemű személyek nemi kapcsolatainak megítélésében (Kovács Krisztián 146; 166–167). Mindazonáltal azon a nézeten vagyok, hogy e véleménykülönbség inkább megtermékenyítő és inspiráló lehet, kiindulópontként szolgálhat abban, hogy az ökumenikus párbeszédet ne csak dogmatikai, hanem etikai kérdésekben is intenzívebben folytassunk.

A könyv célja szerint nem normatív válaszokat akar adni, hanem elgondolkoztatni, segítséget nyújtani szándékozik, így valósul meg az etika legalapvetőbb funkciója: nem törvény-, hanem érték közvetítés, rámutatva arra, hogy az érték tapasztalat akkor a legtartósabb, amikor az ember azt saját módján fedezi fel. Ennek megfelelően a tanulmánykötet nem annyira tanítani, hanem motiválni akar, kulcsszava nem az engedelmesség, hanem a felelősség.

A tanulmánykötet nagy érdeme egyben legnagyobb gyengesége is: bár szerzői külön-külön mind tudományterületük szakértői, így a témák tárgyalása sokszínű és széleskörű, viszont az egyéni szemléletmód miatt aligha találkozhatunk egységes szerkesztési elvvel. Emellett a kiindulásban erősen kiütözik a szerző felekezethez tartozása, Luther, illetve Kálvin tanítása mellett leginkább Bonhoeffer, Barth, Moltmann és Tillich tanítása az, ami a tanulmányok íróit inspirálta. (Szerk. Fazekas Sándor; *Kálvin Kiadó – Luther Kiadó*, Budapest, 2017)

NÉMETH GÁBOR

82. évfolyam**VIGILIA****November****SOMMAIRE**

LÁSZLÓ LUKÁCS:	Le changement de l'image catholique de Luther de nos jours
ATTILA PUSKÁS:	La théologie de l'histoire de Hans Urs von Balthasar
LÁSZLÓ PROHÁSZKA:	Les œuvres d'art religieux de György Zala
ÁDÁM NÁDASDY:	La traduction de la comédie „Le Songe d'une nuit d'été” par János Arany
LAJOS MOHAI V.:	Dezső Kosztolányi sur János Arany
LÁSZLÓ PÉTER:	János Arany et Gyula Juhász
MELINDA SEBŐK:	János Arany — Mihály Babits — András Ferenc Kovács Entretien avec l'historienne d'art Katalin Dávid

INHALT

LÁSZLÓ LUKÁCS:	Die Veränderung des katholischen Luther-Bildes heute
ATTILA PUSKÁS:	Die Geschichtstheologie von Hans Urs von Balthasar
LÁSZLÓ PROHÁSZKA:	Christliche Kunstwerke von György Zala
ÁDÁM NÁDASDY:	Die Übersetzung des Werkes „Ein Sommernachtstraum” von János Arany
LAJOS MOHAI V.:	Dezső Kosztolányi über János Arany
LÁSZLÓ PÉTER:	János Arany und Gyula Juhász
MELINDA SEBŐK:	János Arany — Mihály Babits — András Ferenc Kovács Gespräch mit der Kunsthistorikerin Katalin Dávid

CONTENTS

LÁSZLÓ LUKÁCS:	The Transformation of the Catholic Luther Image Today
ATTILA PUSKÁS:	The Theology of History in Hans Urs von Balthasar
LÁSZLÓ PROHÁSZKA:	Christian Works of Art by György Zala
ÁDÁM NÁDASDY:	The Translation of the Work “A Midsummer Night's Dream” by János Arany
LAJOS MOHAI V.:	Dezső Kosztolányi about János Arany
LÁSZLÓ PÉTER:	János Arany and Gyula Juhász
MELINDA SEBŐK:	János Arany — Mihály Babits — András Ferenc Kovács Interview with Art Historian Katalin Dávid

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő: PUSKÁS ATTILA Főszerkesztő-helyettes: GÖRFÖL TIBOR

Szerkesztők: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HAFNER ZOLTÁN, HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekk számla száma: OTP V. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: egy évre 6.000,- Ft, fél évre 3.000,- Ft, negyed évre 1.500,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 6.000,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány
a KözjóértNemzeti
Együttműködési
Alap

Ára: 600 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- VASVÁRI ZOLTÁN Könyvek között. Felfedezések
„Tartani a tollat mozdulatlan”. Rónay György életműve, fogadtatása és utóélete
- HALMAI TAMÁS Seb és szellem. Báthori Csaba írói világa
- DÁVID KATALIN Vasfüggönyös kereszténység
- MÁTHÉ ANDREA Szabályokon innen és túl. Művészeti, művészetelméleti esszék és tanulmányok
- GÖMÖRI GYÖRGY Magyar–lengyel változatok. Esszék, vázlatok, emlékezések
- RALF ROTHMANN Tavasszal meghalni
- A protestáns etika kézikönyve

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Buda Attila, Forgách Kinga, Németh Gábor,
Palojtay Kinga, Rónay László, Szabó P. Katalin,
Tanos Márton és Várkonyi Borbála

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A Vigilia karácsonyi körkérdése
- Bazsányi Sándor, Görföl Tibor, Papp Miklós és Varga László tanulmánya
- Demény Péter, Fecske Csaba, Ferdinandy György, Iancu Laura, Juhász Anikó, Kontra Ferenc, Kun Árpád és Vörös István írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005